Чуже обличчя

Вибравшись із закрутів довжелезного лабіринту, ти нарешті прийшла. Завдяки одержаній від нього карті-схемі таки знайшла дорогу до цього сховища. Невпевненою ходою, наче п'яна, піднялася сходами, що скрипіли, мов педалі органа, на другий поверх і зупинилась перед кімнатою. Затамувавши подих, постукала в двері — відповіді чомусь не було. Натомість прибігла, підстрибуючи, немов кошеня, дівчинка й відчинила тобі двері. Ти спробувала її запитати, чи в і н не передав чогось для тебе, але вона, нічого не відповівши, тільки всміхнулась і зникла.

Шукаючи й о г о, ти заглянула досередини. Мертва кімната, просякнута духом запустіння, в якій не було ні й о г о самого, ні навіть слідів його перебування. Опинившись перед похмурою стіною, ти здригнулася. Коли ж, відчуваючи докори сумління, збиралася виходити, твій погляд привернули три зошити на столі й поряд з ними лист. Ти вмить збагнула, що таки попала в пастку. І хоча на тебе наринули гіркі думки, ти вже не могла побороти спокуси. Тремтячими руками розірвала конверта й почала читати листа...

Мабуть, ти відчуваєш і гнів, і приниження, а твій погляд раз у раз мало не відштовхується від паперу, проте я хочу, щоб ти читала далі. Невже я прагну, щоб ти безпечно подолала цю мить і наблизилася до мене ще на один крок? Хто кого переміг: він — мене, чи я — його? Не має значення — все одно трагедія масок скінчилась. Я вбив його, але сам готовий донести на себе як на злочинця і в усьому признатися. З великодушності чи навпаки, але я хочу, щоб ти й далі читала. Той, хто має право судити, водночас зобов'язаний вислухати і зізнання підсудного.

Ось я стою перед тобою на колінах, та якщо ти відвернешся від мене, то не виключено, що й тебе несправедливо запідозрять як

співучасницю злочину. Тож сідай і почувайся як удома. Якщо в кімнаті душно, негайно відчини вікно. Чайник і чашки на кухні — користуйся ними, коли захочеш. Як тільки ти спокійно вмостишся, це сховище в кінці лабіринту перетвориться на суд. Поки ти читатимеш протоколи, я ждатиму скільки завгодно й лататиму спущену завісу — щоб зробити кінець трагедії масок безповоротним. Бо згадки про нього не дадуть мені нудьгувати.

Отож повернімося трохи назад. Здається, то було вранці, за три дні до тієї миті, котра для тебе означає "сьогодні". Надворі жалібно завивав і стрясав віконними рамами вітер, змішаний з рясним дощем. Цілий день я обливався потом, а як звечоріло, захотів погрітися коло вогню. За прогнозом погоди, опублікованим у газетах, ще мав повернутися холод, але ж було видно, що дні подовшали, тому як тільки цей дощ ущухне, настане літо. Від самої думки про це в мене серце завмирало. В моєму тодішньому стані я був схожий на воскову ляльку, безпорадну перед спекою. Досить було згадати про сонце, як шкіра на мені починала скипати пухирями.

І от я подумав, що було б найкраще довести задуману справу до кінця ще перед тим, як прийде літо. Згідно з довгостроковим прогнозом, протягом трьох-чотирьох днів з материка поширяться високий атмосферний тиск і виникнуть метеорологічні явища, характерні для літа. Коротше кажучи, було б чудово, якби за тих три дні я зумів приготуватися до зустрічі з тобою і зробити так, щоб ти не могла відірватися від цього листа. Однак три дні — недостатній для цього час. Бо, як сама бачиш, протокол цих зізнань займає три густо списані зошити великого формату й охоплює цілий рік мого життя. Я мав опрацювати за день по одному зошиту: дописати, викреслити, виправити, щоб залишити їх тобі в найбільш зрозумілому вигляді. Величезна робота! Та я був у бойовому настрої. Купив на ніч пиріжків з м'ясом, щедро приправлених часником, і повернувся того дня додому на дві чи три години раніше, ніж звичайно.

То які ж наслідки?.. Огидні... Я тільки ще раз переконався, що мені страшенно бракує часу. Я знову перечитав свої записки, і навіть мені самому стало неприємно — в них відчувалося намагання виправдатись. Та це й природно, адже в таку похмуру, дощову пізню ніч гіркі думки ще більше тривожать душу. Треба признатися, що кінець трагедії масок був досить гнітючий, однак я і далі вірив, що діяв з розумом. Без такого переконання навряд чи зумів би писати з такою невтомністю, навіть не знаючи, чим стануть ті записки: моїм алібі чи, навпаки, речовим доказом вини. Правду кажучи, я готовий визнати свою поразку і все ще твердо переконаний, що лабіринт, куди я сам себе загнав, був до останку логічно неминучим стражданням... Однак, усупереч моїм сподіванням, записки не переставали жалібно нарікати, мов приблудна кішка, замкнута в кімнаті. Невже мені доведеться не зважати на брак часу й дотягувати їх до такого рівня, який мене задовольнив би?

Ні, досить. Яке нестерпне відкриття! Тільки-но я твердо вирішив в усьому признатись, як мені здалося, ніби в горлі застряв шматок жилавого м'яса. Записки, переповнені моїми зойками, не такі вже й суттєві, тому я не ображусь, якщо ти їх тільки переглянеш. Ти, наприклад, не зносиш вищання електричної дрелі, тарганів і скреготу чогось металевого по склу, та навряд чи можна сказати, що такі речі мають у житті якесь значення. Очевидно, дрель викликає у твоїй уяві бормашину в кабінеті зубного лікаря, а от у двох останніх випадках, мабуть, ідеться про своєрідну — інакше й не назвеш — психологічну висипку. Правда, я ще не чув, щоб хтось від неї помер.

Однак треба знати міру — пора кінчати. Хоч би скільки я виправдовувався, це нічого не дасть. Важливіше, щоб ти не відривалася від листа, щоб моє минуле стало твоїм теперішнім... щоб потім ти взялася до записок і читала їх, не відриваючись, до самого кінця...

(Певно, ти вже зручно вмостилася? Чай у низькій зеленій бляшанці. Окріп — у термосі).

ЧОРНИЙ зошит

До речі, зошити упорядковано за кольором обкладинки: чорний, білий та сірий. Зрозуміло, між кольором і змістом немає жодного зв'язку. Я вибрав їх навмання, тільки для того, щоб легко розрізняти.

Мабуть, почну з розповіді про сховище. Зрештою, яка різниця, з чого починати. Та найлегше розпочати її з того дня. З того дня півмісяця тому, коли я мав їхати у відрядження в район Кансай1. То була моя перша поїздка, відколи я виписався з лікарні. Думаю, і ти надовго запам'ятала той день. Метою поїздки начебто була перевірка ходу будівництва фабрики поліграфічної фарби в Осаці, а насправді з того дня я замкнувся в пансіоні 8. і взявся здійснювати свій задум.

Того дня у щоденнику я записав ось що:

"26 травня. Дощ. За газетним оголошенням відвідав пансіон 8. Побачивши моє обличчя, дівчинка, що гралася в палісаднику, заплакала. Вирішив зупинитися тут — місце гарне, розташування кімнати майже ідеальне. Бадьорить запах нової деревини і фарби. Суміжна кімната теж начебто порожня. Було б добре, якби вдалося орендувати і її, не викликавши підозр, але..."

У пансіоні 8. я не збирався жити під вигаданим прізвищем і видавати себе за когось іншого. Хоч це й може здатися нерозсудливим, але в мене був свій розрахунок. Моє теперішнє обличчя не годилося для дрібного шахрайства. Справді, як тільки та дівчинка, мабуть, школярка, мене помітила, то відразу почала хлипати — наче перед нею плило продовження страшного сну. А от управитель поводився на диво люб'язно — напевно, старався якнайкраще обслужити клієнта...

Ні, привітним був не тільки управитель. Хоч як це прикро, майже всі люди, з якими я стикався, ставилися до мене з

Кансай — район Кіото, Осаки та навколишніх префектур.

підкресленою привітністю. Поки я не заходив з ними у тісні стосунки, на їхніх обличчях з'являлася приязна міна. Це ж природно. Якщо вони не бажали дивитися мені прямо в очі, то принаймні мусили бути чемними. Завдяки цьому я уникнув зайвих розпитувань. Відгороджений від людей стіною їхньої люб'язності, я завжди був цілком самотній.

Майже половина з вісімнадцяти кімнат пансіону 5. була ще не заселена — мабуть, тому, що його збудували недавно. Хоч я і не просив, та управитель вибрав мені найдальшу кімнату, біля запасних сходів на другому поверсі — вираз його обличчя свідчив, що він усе добре розуміє. Кімната мала вже ту перевагу, що її вибрали спеціально для мене. Вона була з ванною, правда, не найкращою, а крім того, на відміну від інших, з великим еркером, схожим на засклену терасу. В кімнаті стояли столик і два стільці. Запасні сходи вели до стоянки на чотири-п'ять машин, і звідти можна було вийти на другу вулицю. Зрозуміло, що й це підвищувало її цінність. Та оскільки я приготувався відразу внести певну суму грошей, то заплатив наперед за три місяці. Принагідно я попросив купити мені в найближчій крамниці постільні речі. Вдаючи, ніби він дуже радий, управитель довго розказував, як справно працює вентиляція, як сонячно в цій кімнаті. Він так розпалився, що, здавалось, от-от почне розповідати про своє життя. Та, на щастя, ключ, який він простягнув мені, випав у нього з руки і дзенькнув об підлогу. Розгубившись, управитель зірвав пломбу з газового крана і квапливо вийшов. Я полегшено зітхнув... От було б добре, якби завжди так легко вдавалося зривати з людей покривало брехні...

Стемніло настільки, що навіть пальців на руці, піднесеній до самих очей, не можна було порахувати. Кімната, яка ще ні разу не давала притулку людині, була справді чужою і непривітною. Та здавалася мені набагато кращою, ніж привітні люди. До того ж, відтоді як сталося те нещастя, я почав відчувати прихильність до темряви. Правду кажучи, було б чудово, якби вмить усі люди на світі втратили очі й забули про існування світла. Тоді б одразу вдалося дійти згоди щодо форми предметів. Кожен знав би, що хліб — це хліб, незалежно від того, трикутний він чи круглий... От, скажімо, було б добре, якби та дівчинка

зажмурила очі й не бачила мене, а тільки чула мій голос. Може, тоді ми подружили б — ходили б разом на прогулянки в парк, їли б морозиво... Але навіть при слабому світлі вона помилилася: вважала трикутний хліб не хлібом, а трикутником. Хоча саме світло прозоре, та всі предмети, які потрапляють у його проміння, стають непрозорими.

Однак світло існує, а тому пітьма — це лише обмежена часом відстрочка у виконанні присуду. Я відчинив вікно, і в кімнату, мов клуби чорної пари, ввірвався просякнутий дощем вітер. Я закашлявся і, знявши окуляри, витер сльози. В перехресному світлі автомобільних фар електричні дроти, верхівки телеграфних стовпів та ряди покрівель тьмяно виблискували, наче сліди крейди на погано витертій класній дошці.

В коридорі почулися чиїсь кроки. Звичним рухом я знову надів окуляри. З крамниці принесли постільні речі, які замовив для мене управитель. Гроші я просунув під двері, а куплені речі попросив залишити в коридорі.

Отже, приготування до старту начебто закінчено. Я роздягнувсь і відчинив шафу: на внутрішній стороні стулки було вставлене дзеркало. Я ще раз зняв окуляри, скинув пов'язку і, вдивляючись у дзеркало, почав розбинтовувати обличчя. Накладені трьома шарами бинти просякли потом і здавалися вдвічі важчими, ніж уранці, коли я їх намотував.

Як тільки обличчя відкрилося, на нього виповзли клубки п'явок — багряні набухлі келоїдні шрами... Яке огидне видовище!.. Воно повторюється щодня, як урок,— слід би вже звикнути...

Мене ще дужче роздратував цей, так би мовити, безпідставний переляк. Якщо вдуматись, це просто нерозумна, без жодних підстав чутливість. Навіщо зчиняти переполох з приводу якоїсь там людської оболонки, до того ж невеликої її частини — шкіри обличчя? Щиро кажучи, таке упередження, усталена думка — не рідкість. Наприклад,

віра в чаклунство... расові ідеї... безпричинний страх перед зміями (або перед тарганами, про що я згадував раніше в листі)... Ось чому не тільки який-небудь прищуватий пуцьверінок, що живе ілюзіями, а навіть я, завідуючий лабораторією в солідному інституті, припнутий до суспільства, наче корабель якорем, захворів психологічною висипкою. Усвідомлюючи, що не маю причин ненавидіти оте гніздо п'явок, я, проте, не міг із ним примиритись і страждав.

Звичайно, я намагався себе перебороти. Замість того, щоб правду обходити, краще подивитися їй прямо в очі й звикнути до свого становища. Якщо сам не надаватиму цьому уваги, то й інші напевне нічого не помічатимуть. Виходячи з таких міркувань, я охоче заводив в інституті розмови про своє обличчя. Скажімо, з підкресленою жартівливістю порівнював себе з чудовиськом у масці, яке показують у телевізійних мультфільмах. З удаваною веселістю казав, як вигідно все бачити, а самому залишатися невидимим. Найшвидший спосіб звикнути самому — це привчати інших.

Таким чином я начебто досяг певного успіху. Незабаром у лабораторії я перестав відчувати незручність. Більше того, мені навіть почало здаватися, що чудовиська в масках не просто мають лякати, а в їхній появі на телеекранах і в коміксах є свій резон. Справді, маска — якщо тільки під нею не гніздяться п'явки — створює деякі вигоди. Якщо прикривання тіла одягом знаменувало розвиток людської цивілізації, то немає підстав заперечувати, що в майбутньому вважатиметься звичним носити на обличчі маску. Адже і тепер ними іноді — на важливих церемоніях або святах — користуються. Я не знаю, як це чітко висловити, але мені здається, ніби маска робить людські стосунки універсальнішими, ніж тоді, коли обличчя відкрите...

Інколи я починав вірити, що поволі, але невпинно одужую. Та я тоді ще не знав, наскільки спотворене моє обличчя. А тим часом під бинтами тривав руйнівний наступ п'явок. Хоча лікарі мене запевнювали, що обмороження рідким повітрям не завдає такої шкоди, як опік, а тому швидше гоїться... Подолавши кілька ліній оборони — вживання

теразина, ін'єкції кортизона і радіотерапія,— полчища п'явок кидали в бій щораз більші сили і розширювали площу захопленого плацдарму.

І от одного разу... Якось опівдні я відпочивав після координаційної наради нашої лабораторії з іншими підрозділами інституту. До мене підійшла молода лаборантка, яка щойно цього року скінчила школу, і, перегортаючи якусь книжку, з багатозначним усміхом на губах сказала: "Сенсей подивіться, яка цікава картинка". її тонкий палець показував на малюнок Клее "Фальшиве обличчя". Обличчя було розкреслене кількома горизонтальними паралельними лініями і здавалося повністю забинтованим. Вузькі щілинки рота та очей з особливою жорстокістю тільки підкреслювали його безвиразність. Раптом я відчув невимовне приниження. Звісно, дівчина не мала злого наміру. Правду кажучи, це мої розмови спонукали її до такого вчинку... Та нічого, заспокойся! Бо як розсердишся, твої зусилля лопатимуться, як бульбашки на воді... Однак умовляння не допомагало, і моє збудження наростало: цей малюнок згодом навіть здався мені власним обличчям, відбитим в очах у дівчини... Фальшиве обличчя, яке бачать інші, позбавлене будь-якого виразу... Я не зносив самої думки, що дівчина бачить мене саме таким.

Зненацька я вихопив книжку у неї з рук і розірвав навпіл. Разом із тим розірвалось і моє серце. А з тієї рани, мов із тухлого яйця, витекло моє нутро. Спорожнілий, мов шкаралупа, я склав докупи порвані сторінки й несміливо віддав дівчині. Та було вже запізно. Пролунав звук, нечутний у звичайних умовах, наче в термостаті зашурхотіла, зігнувшись, цинкова пластинка. Мабуть, це дівчина міцно стиснула під сукнею коліна — здавалось, вона хотіла з'єднати їх в одне ціле.

Очевидно, я ще не збагнув, що крилося за моїм розгубленням. Я мало не корчився від сорому, але не розумів, що до

Сенсей — шанобливе звертання до вчителів, лікарів тощо.

нього спричинилося. Ні, якби захотів, то, мабуть, зміг би, але я інстинктивно уникав заглядати в безодню і, видно, ховався за банальною фразою: "Такий вчинок не гідний дорослої людини". Якщо добре подумати, то в людському житті обличчя не мало б відігравати такої важливої ролі. Значення людини мало б вимірюватися змістом її праці, що зовсім не пов'язано з обличчям, а з діяльністю кори головного мозку. Тож якщо його втрата призвела до того, що суспільна вага людини помітно зменшилася, то це означає тільки одне: від самого початку внутрішній світ цієї людини був убогий.

Однак незабаром... так, це було через кілька днів після того випадку з малюнком... я мимоволі повною мірою відчув, що питома вага людського обличчя набагато перевищує мої найоптимістичніші оцінки. Те застереження підкралося до мене тихо зсередини. Зайнятий обороною проти зовнішнього ворога, я був заскочений зненацька й одним махом повалений на землю. Напад виявився таким навальним і несподіваним, що я не відразу зрозумів свою поразку.

Коли того вечора я повернувся додому, мені чомусь захотілося послухати музику Баха. Це не означає, що я не міг без неї жити — просто мені здалося, ніби в стані приглушеної роздратованості мені найбільше підходить саме Бах, а не Моцарт чи джазова музика. Я не великий цінитель музики — скоріше ретельний її споживач. Коли робота не просувається, вибираю відповідну музику. Якщо хочу на якийсь час звільнити голову від думок — запальний джаз; якщо напружини-ти себе — задумливого Бартока; якщо здобути внутрішню свободу — струнний квартет Бетховена; якщо зосередитися — Моцартову музику, яка рухається, мов по спіралі. Що ж до Баха, то його мелодії потрібні мені для відновлення душевної рівноваги.

Раптом я засумнівався: невже переплутав пластинку? А як ні, то, напевне, програвач зіпсувався. Настільки мелодія була спотворена. Такого Баха я ще ніколи не чув. Бах — бальзам для душі, а те, що я почув, не було ні отрутою, ні бальзамом, а всього-на-всього грудкою

глини. Це було щось дурне; дурне, позбавлене змісту, воно здавалося мені непривабливим, як викачаний у пилюці льодяник.

Саме тоді ти принесла до кімнати дві чашки чаю. Я мовчав, і ти, мабуть, подумала, що я заслухався музикою, бо відразу ж так само навшпиньках вийшла. Отже, зі мною щось негаразд! Навіть не хотілося вірити... Невже спотворене обличчя вплинуло на слух?.. Хоч скільки я вслухався, а до музики Баха не поверталася її колишня гармонія, тож мені нічого не залишилось, як примиритися з такою думкою. Встромляючи сигарету в щілини між бинтами, я боязко питав себе, чи разом із обличчям не втратив ще чогось. Моя філософія стосовно обличчя начебто вимагала ґрунтовного перегляду.

Потім я поринув у спогади тридцятирічної давності — так, наче з-під мене вислизнула підлога часу. Той випадок, що про нього я жодного разу не згадував, зненацька ожив, яскраво, наче кольорова гравюра. Все почалося з накладних кучериків моєї старшої сестри. Я не знаю, чим це пояснити, але я вважав їх непристойними, аморальними, й одного разу нишком кинув їх у вогонь. Однак мати якось про це дізналася. Вона з дивовижною рішучістю допитала мене і, хоч я вважав, що вчинив справедливо, не знаходив відповіді й червонів по самі вуха. Звісно, якби я напружився, то, напевне, зміг би відповісти. Та, здається, почуття бридливості затулило мені рота — так, наче я боявся осквернити себе непристойним словом... Коли я замінив "фальшиві кучерики" словом "обличчя", то стало ясно, чому нестерпне напруження тісно поєдналося з порожнім звучанням музики Баха.

Коли я зняв пластинку і, наче мене хтось переслідував, вибіг з кабінету, ти витирала склянки, розставлені на обідньому столі. Наступні мої дії були настільки несподівані, що навіть я не можу докладно відновити їх тепер у пам'яті. Наткнувшись на твій опір, я, здається, нарешті збагнув своє становище. Правою рукою я обхопив тебе за плечі, а лівою спробував залізти під спідничку. Ти скрикнула й підскочила, як пружина. Стілець відлетів набік, а зі стола впала склянка й розбилася.

Ми завмерли, навіть не дихаючи, по обидва боки перекинутого стільця. Справді, я, мабуть, повівся надто грубо. Та я знайшов для себе певне виправдання. То була відчайдушна спроба одним зусиллям повернути все, що починав втрачати внаслідок спотворення свого обличчя. Бо після того нещасного випадку між нами припинилася фізична близькість. Хоча теоретично я визнавав, що обличчя має другорядне значення, та насправді уникав ставки віч-на-віч з ним і ховався. Тим самим я загнав себе в глухий кут, а тому зараз мусив кидатися в лобову контратаку. Очевидно, таким способом я хотів довести, що бар'єр, який створило між нами моє обличчя,— це всього-на-всього примара.

Однак і ця спроба провалилася. Відчуття твого стегна, ніби посиланого алебастровим пилом, мандрівними вогниками все ще обпікало кінчики моїх пальців. У горлі пучком колючок застряв крик. Я збирався щось сказати... Хотів багато що висловити... Та не міг видушити із себе ні слова. Виправдання?.. Розради?.. Чи осуду?.. Замість того, щоб виправдовуватись чи жалкувати, краще б я крізь землю запався. А якби я почав наступати, то роздряпав би твоє обличчя так, щоб ти стала схожою на мене або й страшнішою. Раптом ти заплакала. То був жалібний, безутішний плач — так булькає у порожній водогінній трубі повітря, коли відкривають кран.

Несподівано на моєму обличчі утворилася глибока рана. Настільки глибока, що в ній міг би заховатись я сам і ще лишилося б місце. Звідкілясь засочилася якась рідина, схожа на гній із гнилого зуба, й застукала краплями. Водночас, звідусіль — з оббивки стільця, з кутків шафи, з водостоку, з вицвілого, загидженого мухами абажура — як зграя тарганів, у кімнату поповз сморід... Мені так хотілося заткнути чим-небудь діру на моєму обличчі. Хотілося покласти край цій пародії на гру в квача, коли нікого доганяти.

Звідси до плану виготовити маску був лише один крок. Власне кажучи, в такому задумі не було нічого дивного, адже для тогоц щоб проросло зерня бур'яну, досить клаптя землі та краплі вологи. Без

особливого запалу — так, наче виконував заздалегідь намічену роботу, — я наступного ж дня заходився переглядати старі наукові журнали. Стаття про штучні органи з пластмаси, яка мене цікавила, начебто вийшла позаторік улітку. Я мав намір виготовити з пластмаси маску й закрити нею діри на обличчі. Згідно з однією теорією, маска — це не просто замінник обличчя, а вияв сильного метафізичного прагнення придбати іншого вигляду, який був би кращим за теперішній. Я теж не дивився на неї, як на одяг — сорочку чи штани,— що їх можна натягати й скидати, коли заманеться. Хто знає, що зробили б первісні люди, які поклонялись ідолам, або юнаки в пору статевої зрілості, а от я не збирався прикрашати вівтар мого другого життя маскою. Хоч би скільки в мене було облич, та я мав залишитися самим собою. Просто невеличкою "комедією масок" я вирішив заповнити трохи задовгий антракт у моєму житті.

Потрібний журнал я швидко знайшов. Із змісту статті випливало, що можна виготовити частини тіла, які принаймні своїм зовнішнім виглядом не відрізнятимуться від справжніх. Все це стосувалося лише форми, а от у відтворенні рухливості було чимало нерозв'язаних питань. Якщо вже я робитиму маску, то хотів би, щоб вона могла набирати певного виразу, щоб могла услід за рухом лицевих м'язів вільно скорочуватись і розтягувалась під час плачу або сміху. Судячи з високого рівня розвитку хімії високомолекулярних сполук, цього можна досягти, але виникав сумнів, чи вистачить наших знань у галузі технології. Та вже те, що я мав якусь надію, впливало на мене, як жарознижуюче. Якщо нема можливості лікувати зуба, то нічого не залишається, як вживати заспокійливі ліки.

Передусім я вирішив зустрітися з К., автором статті про штучні органи, й поговорити з ним. К. сам підійшов до телефону, але був страшно непривітний і розмовляв неохоче. Напевне, його стримувало те, що мав справу зі мною — людиною, яка теж причетна до хімії високомолекулярних сполук. Проте він пообіцяв приділити мені годину часу після четвертої.

Доручивши відповідальному за понадурочну роботу нагляд за приладами й дописавши кілька документів, я негайно вийшов з лабораторії. Вулиця виблискувала, як відполірована, а вітер приносив із собою запах маслин. Та блискуча вулиця і ті духмяні пахощі розбудили в мені щемку заздрість. Чекаючи таксі, я відчував, ніби з усіх боків на мене дивляться, як на непрошеного чужака. Однак, хоч усе навколишнє скидалося на негатив, я терпів це сліпуче сонце, бо сподівався вернути собі позитив, як тільки матиму в руках маску.

Будинок, який я шукав, стояв у тісному житловому кварталі поблизу станції кільцевої лінії електрички. То була звичайнісінька одноповерхова споруда з малопомітною табличкою: "Інститут хімії високомолекулярних сполук К.". Відразу за воротами у дворі стояли одна на одній три клітки з кроликами.

У невеличкій чекальні була витерта дерев'яна лавка, попільниця на ніжках і кілька старих, місячної давності, журналів. Я чомусь почав шкодувати, що прийшов сюди. Інститут — звучало пишно, а насправді таке місце нічим не відрізнялося від кабінету приватного лікаря. Може, К.— звичайнісінький шахрай, що користується довірливістю пацієнтів? Обернувшись, я побачив на стіні дві фотографії в заяложених рамках. На одній — жіночий профіль без підборіддя, як у польової миші. На другій — злегка усміхнене, трохи привабливіше (напевне, після пластичної операції) те ж саме обличчя.

Давалося взнаки тривале безсоння — щось важке скувало мені міжбрів'я, а сидіти на твердій лаві ставало щораз нестерпніше. Нарешті прийшла медсестра і провела мене в сусідню кімнату. Крізь жалюзі до неї проникало молочно-білясте світло. На столику перед підвіконням шприців не було, зате загрозливо блищали якісь незнайомі інструменти. Збоку стояла шафа з історіями хвороб і обертове крісло з бильцями. Навпроти таке ж крісло для пацієнтів. Трохи віддалік — ширма із залізною рамою і невисока роздягаль-ня-кабінка на коліщатках. Стандартне обладнання лікарського кабінету наганяло на мене смуток.

Я закурив сигарету. А коли, шукаючи попільничку, підвівся, то раптом завмер — на полив'яному тарелі лежало вухо, три пальці, зап'ястя, щока від повіки до губи... Свіжі, ніби щойно відрізані в живої людини. Мене занудило. Штучні частини тіла здавалися натуральнішими за справжні. Ніколи не подумав би, що надмірна схожість справляє таке гнітюче враження. І хоча по зрізах було видно, що переді мною, безперечно, пластмасові муляжі, я начебто відчув запах смерті.

Раптом із-за ширми з'явився К. Його зовнішність була несподівано приємною, і я полегшено зітхнув. Кучеряве волосся, окуляри без оправи з товстими, як денце склянки, скельцями, м'ясисте підборіддя... Крім того, навколо К. ширився рідний, звичайний для мене запах хімікалій.

Тепер настала його черга ніяковіти. Якийсь час він мовчав, розгублено поглядаючи то на мою візитну картку, то на обличчя.

— Отже, ви...— Запнувшись, співрозмовник ще раз кинув очима на візитну картку, а потім лагідно, не так, як по телефону, додав: — Ви прийшли як пацієнт?

Звичайно, як пацієнт. Та хоч би яким досконалим було його мистецтво, я не смів розраховувати, що він задовольнить моє бажання. Щонайбільше я міг сподіватися на добру пораду. Однак сказати йому про це відверто й тим самим образити було б нечемно. Очевидно, К. пояснив собі мою мовчанку несміливістю і співчутливо вів далі:

— Прошу, сідайте... Що з вами сталося?

— Під час досліду вибух рідкий кисень. Звичайно ми користуємося рідким азотом, а тому я був не дуже обережний...

— Келоїдні шрами?

— Як бачите, по всьому обличчю. Видно, мій^організм схильний до появи келоїдів. Навіть лікар, який мене лікував, врешті здався — мовляв, зайве втручання подразнює шкіру й приводить до рецидиву.

— Губи начебто не постраждали? Я зняв темні окуляри.

— Завдяки окулярам очі також вціліли. Короткозорість мене врятувала.

— Вам пощастило! — І запально, наче йшлося про нього: — Бо це ж таки очі й губи... Якби й вони не рухалися, було б зовсім погано. Самою формою обдурити нікого не вдасться.

Видно, чоловік захоплений своєю роботою. Не спускає з мене очей, а в голові, мабуть, уже снує якісь плани. Щоб його не розчарувати, поспішно міняю тему розмови.

— Я прочитав вашу статтю. Надруковану, здається, влітку минулого року...

— Так, минулого року.

— Вона мене приголомшила. Я не уявляв собі, що можна досягти такої досконалості.

З явною втіхою К. взяв зігнутий палець і, злегка перекочуючи його на долоні, сказав:

— Якби ви знали, яка це клопітна робота! Відбитки штучних пальців такі ж, як у справжніх. Ось чому поліція звеліла їх реєструвати.

— Форму виливаєте з гіпсу?

— Ні, використовую в'язку кремнієву масу. Бо хоч як старайся, на гіпсі пропадають дрібні деталі... А так, ось подивіться, біля нігтя видно навіть задирку.

Я боязко торкнувся пальця — враження таке, ніби то була липка шкура якогось живого створіння. Розуміючи, що це лише муляж, я, однак, не міг позбутися моторошного відчуття: ану ж, заражуся смертю?

— Все-таки мені це здається якимсь блюзнірством...

— Проте це частина людського тіла...— К. гордо взяв інший палець і поставив його зрізом на столику. Здавалось, наче мрець проткнув ним дошку.— До речі, найважче зробити його ось таким, трохи бруднуватим. Якби я догоджав пацієнтам — а їм завжди подавай красиве,— то вийшла б нісе-

нітниця... От, наприклад, це середній палець, а тому внутрішній стороні першого суглоба я надав ось такого відтінку. Правда, наче сліди никотину?

— Фарбу наносили пензликом чи, може, чимось іншим?

— Зовсім ні...— К. вперше голосно засміявся.— Фарба швидко злиняла б. Знизу, шар за шаром, накладаю речовини різних кольорів. Скажімо, на нігті — вінілацетат... в разі потреби трошки бруду... На суглобах і зморшках... уздовж вен — чогось ледь-ледь синього.

— Чим же вони відрізняються від виробів художнього промислу? Адже їх кожен може виготовити...

— Авжеж,— К. потер рукою коліно.— Та порівняно з виготовленням обличчя такі речі — дитяча забавка. Що не кажіть, обличчя є обличчя. По-перше, треба пам'ятати про вираз, розумієте?.. Зморшка чи виступ на

одну десяту міліметра, з'явившись на обличчі, відразу набуває величезного значення.

— Але ж таке обличчя не може ворушитися, правда?

— Ви забагато хочете.— Розсунувши коліна, К. повернувся до мене.— Всі зусилля я досі зосередив на тому, щоб створити відповідний зовнішній вигляд, а от як зробити обличчя рухливим — до цього ще руки не дійшли. Через те доводиться заміняти лише найменш рухливі його частини. Та є ще одна проблема — вентиляція. Без докладного обстеження вашого обличчя я не можу нічого сказати, але мені здається, що піт на ньому проникає навіть через бинти... Видно, потові залози не пошкоджено. В такому разі обличчя не слід закривати так, щоб шкіра не дихала. Бо це не лише завдасть шкоди фізіологічним функціям, а й людину душитиме — вона й півдня не витримає. В такому ділі треба знати міру. Смішно, коли в старого білі, як у дитини, зуби. Так само й тут. Набагато успішнішим є виправлення, непомітне для сторонніх... Бинти ви самі можете зняти?

— Можу, але...— І роздумуючи над тим, як би краще йому пояснити, що я не той, за якого мене має: — Правду кажучи, я ще остаточно не вирішив — от у чому біда... Мабуть, не

варто думати лише про рани на обличчі й вдаватися до поспішних, половинчастих заходів...

— Ні, варто.— Ніби заохочуючи мене, К. говорив з притиском.— Шрами, особливо на обличчі,— це не проблема, яку можна розв'язати чисто косметичними засобами. Скоріше вона споріднена з профілактикою душевних захворювань. Бо інакше хто з власної охоти

віддавав би свої сили такій єресі? І в мене є професійна лікарська гордість! Я ніколи не задовольнився б роллю ремісника, що виготовляє підробки.

— Так, я вас розумію.

— Невже? — Кутики його рота глузливо сіпнулись.— Але ж щойно ви назвали мою роботу художнім промислом.

— Ні, я казав не в такому розумінні.

— Та нічого...— І з великодушністю досвідченого педагога додав: — В останню хвилину не тільки ви сумніваєтесь. Опиратися переміні обличчя — це загальне явище. Мабуть, починаючи з пізнього середньовіччя. І тільки в глухих кутках землі люди ще й тепер цього не відчувають... Коріння такого явища мені, на жаль, не відоме, бо я не фахівець у цій галузі... Однак статистика щодо цього показова. Якщо взяти, наприклад, поранення, то пошкоджень обличчя порівняно з пошкодженнями кінцівок більше приблизно в півтора рази. А проте за медичною допомогою звертаються вісімдесят процентів тих, хто втратив кінцівки, головним чином — пальці. Очевидно, відносно обличчя існує певне табу. Такої ж думки дотримуються і мої колеги, лікарі. Та найприкріше, що мене вважають висококваліфікованим косметологом, жадібним до грошей...

— Та хіба дивно, що віддають перевагу змістові перед формою?

— Виходить, ціниться зміст, позбавлений форми? Не ві-риться... Я твердо переконаний, що людська душа перебуває у шкірі.

— Звісно, якщо говорити фігурально...

— Аж ніяк...— спокійно, але рішуче заперечив К.— Людська душа — у шкірі. Буквально. І я в цьому не сумніваюся. Переконався на власному

досвіді, набутому під час війни, коли я був військовим лікарем. На фронті щодня комусь відривало руки й ноги, калічило обличчя. І що, ви думаєте, найбільше турбувало поранених солдатів? Не життя, не відновлення фукцій організму, а передусім — чи вони матимуть той самий вигляд, що й раніше. Спочатку і я сміявся з них. Бо на війні ніщо, крім зірочок у петлицях і здоров'я, не мало ціни... Та от одного разу стався такий випадок: якийсь солдат із сильно покаліченим обличчям, але без особливих інших пошкоджень, раптом наклав на себе руки якраз перед випискою із госпіталю. Мене це приголомшило. І відтоді я почав уважно придивлятися до поранених. Нарешті я дійшов одного висновку. До того сумного висновку, що зовнішня рана, особливо спотворення обличчя, залишає глибокий слід і в душі.

— Може, й такі випадки трапляються... Та хоч би скільки було окремих прикладів, гадаю, нема підстав говорити про загальну закономірність, поки їм не буде знайдено наукового пояснення.— Зненацька мене охопило нестримне роздратування. Хіба я прийшов до нього поговорити про те, що мене чекає? — Правду кажучи, я не вважаю своє становище таким уже серйозним... Пробачте... Я вам наговорив стільки недоречного. Забрав у вас стільки дорогоцінного часу...

— Почекайте хвилинку...— І самовпевнено підсміхаючись: — Вам може здатися, що я хочу накинути вам свою думку, та я не сумніваюсь ось у чому... Якщо ви зараз нічого не зробите, то вам напевне доведеться ціле життя ходити в бинтах. Бо вже той факт, що ви їх зараз носите, показує: вони вам приємніші, ніж те, що під ними. Поки що в пам'яті знайомих ваше обличчя залишається таким, яким було до пошкодження... Але ж час не стоїть на місці... Помалу і пам'ять розвіється. Коло вас з'являться нові люди, які не знали вашого обличчя, і нарешті вас оголосять неспроможним боржником... і хоча ви житимете, суспільство вас поховає.

— Ну це вже занадто! Що ви хочете цим сказати?

— Інвалідів з покаліченими руками й ногами ви можете зустріти скільки завгодно. Сліпі й глухонімі теж не дивина... Однак скажіть мені, де ви бачили людину без обличчя? Напевне ніде. А чому? Думаєте, такі люди випарувалися?

— Не знаю. Інші люди мене взагалі не цікавлять! Несамохіть я підвищив голос. Я почував себе так, ніби

заявив поліції, що мене пограбували, а мені прочитали мораль і звеліли купити більш надійний замок. Але К. теж не здавався.

— Мабуть, ви мене не зовсім зрозуміли. Обличчя — це головним чином його вираз. А вираз обличчя... Як би це краще сказати?.. Це своєрідне рівняння, яке визначає стосунки з людьми. Стежинка, що зв'язує з ними. І якщо її перегородить обвал, то люди пройдуть мимо вашого дому, бо вважатимуть, що його покинули.

— Ну й чудово! Мені не треба непрошених гостей.

— Хочете сказати, що підете власною дорогою?

— А хіба не можна?

— В психології дитячого віку існує теорія, що людина усвідомлює себе такою, якою здається в чужих очах. Ви бачили вираз обличчя ідіота або шизофреніка? Коли стежинка постійно захаращена, врешті-решт про неї забувають.

Щоб не опинитись у глухому куті, я навмання кинувся в контратаку.

— Ну, гаразд, припустімо, що вираз обличчя справді виконує таку роль. Але ж тоді ви самі собі суперечите. Хіба вираз обличчя відновлюється, коли частково прикриєте його чимось штучним?

— Не турбуйтеся. Залиште цей клопіт мені, фахівцеві. В усякому разі, я впевнений, що придумаю щось краще за ваші бинти... Ви б їх не зняли? Я хотів би зробити кілька фотографій і з їхньою допомогою, користуючись методом виключення, вдало обрати елементи, потрібні для відновлення виразу обличчя. Якомога стійкіші й нерухливі...

— Пробачте, але...— З голови мені не виходило одне: як би швидше звідси втекти. Забувши про власну гідність, я почав його вмовляти: — Ви не могли б відступити мені отой палець?

Звісно, К. не сподівався такого прохання і, потираючи зап'ястя об коліно, запитав:

— Палець?.. Оцей палець?

— Якщо не можете пальця, то досить і вуха або чогось іншого.

— Але ж ви прийшли з приводу келоїдних шрамів.

— Пробачте. Як не можете — я не наполягатиму...

— Я вас не зовсім розумію... Дещо я міг би продати... Та це вам дорого обійдеться. Бо для кожного такого штучного органа треба виготовляти форму із сурми... Лише витрати на матеріал досягають п'яти-шести тисяч ієн... за най-скромнішими оцінками...

— Я згоден.

— Не розумію, що ви задумали...

Та К. і не міг розуміти... Наша розмова скидалася на дві рейки, прокладені навмання, без належних топографічних вимірювань.

Вийнявши гаманець і відраховуючи гроші, я не переставав зовсім щиро вибачатися.

Міцно тримаючи в кишені штучний палець, як грізну зброю, я вийшов надвір — надвечірнє світло й тіні були надзвичайно чіткими, але навколишній краєвид здавався підробленим. Побачивши мене, хлоп'ята, що гралися в м'яча у вузькому провулку, зблідли й притиснулися до огорожі. Можна було подумати, що їх підвісили за вуха прищіпками для білизни. Якби я зняв бинти, вони повмирали б з ляку. А мені так кортіло їх зірвати і вдертися в цей краєвид, наче зроблений з різноколірного паперу. Але, втративши обличчя, я не міг розлучитися з бинтами ні на хвилину. Уявляючи собі, як би я розпанахував цей краєвид штучним пальцем, що лежав зараз у кишені, я ледве пережовував їдкі слова К. "поховати себе живцем". Стривай, ще побачимо, чия візьме! Як тільки мені вдасться чимось прикрити обличчя і зробити його наче справжнім, то навіть цей бутафорський краєвид не зможе поводитися зі мною, як із відщепенцем...

Тієї ночі... Поставивши придбаний штучний палець на столик як свічку, я, не склепивши очей, безперестанку думав про різні сторони цієї підробки, що була більш схожою на справжній палець, ніж сам справжній.

Можливо, я уявляв собі казковий бал-маскарад, на якому пізніше сам мав з'явитися. Та хіба не символічно, що навіть в уяві я мусив зробити застереження: "казка". Я вже писав, що вибрав цей план з легким серцем, без особливої внутрішньої боротьби — так, наче збирався стрибнути через невеликий рівчак. І не внаслідок глибоких, тривалих роздумів. А скоріше тому, що підсвідомо намагався легковажно ставитись до маски, намагався заспокоїти себе тим, що втрата обличчя не така вже й суттєва. Отож у певному розумінні не сама маска була проблемою, а зміст виклику, який вона кинула обличчю та його авторитету. Якби, зустрівшись із зруйнованою музикою Баха і твоєю відмовою, я не опинився у глухому куті, то, мабуть, дивився б на все

більш спокійно і навіть знайшов би в собі силу підсміюватися зі свого обличчя.

А тим часом у глибині душі, мов крапля туші у склянці води, розходилася чорна тінь. К. вважав, що обличчя — стежинка між людьми. Згадуючи про це тепер, я подумав: якщо К. і справив на мене трохи неприємне враження, то, певне, не своїм самовдоволенням чи прагненням накинути своє лікування, а цією ідеєю. Погодитися з ним — означало визнати, що я, втративши обличчя, навіки потрапив у камеру-одиночку, отже, маска набуває страшенно глибокого змісту. Мій задум — це спроба втечі, навіть ризикуючи життям, а тому моє теперішнє становище підходить йому своєю безнадійністю. Мабуть, страшні обставини страшні настільки, наскільки це усвідомлює людина. Тільки через силу можна було погодитися з такою думкою.

Я теж визнаю, що людям потрібна стежинка, яка б їх єднала. І саме тому не перестаю писати ці, адресовані тобі, рядки. Та невже обличчя — єдина така стежка? Не можу в це повірити. Зміст моєї дисертації з питань реології 1 повністю дійшов і став зрозумілий навіть людям, які мене і в очі не бачили. Звісно, це не означає, що люди можуть спілкуватися лише з допомогою побудованих на логіці наукових праць. Наприклад, від тебе я жду зовсім іншого. Так звані душа й серце не мають чітких обрисів, але є набагато місткішим символом людських взаємин. Та оскільки вони складніші, ніж у звірів, які розпізнають один одного по запаху тіла, то, мабуть, вираз обличчя — зручний шлях для порозуміння між людьми. Безсумнівно, так само, як грошова система обміну є кроком уперед порівняно з натуральною. Зрештою, і гроші — це лише засіб, який не за всяких умов виявляється

1 Реологія — наука про плинність і деформацію суцільних середовищ, які відзначаються пластичністю.

всесильним. В одному випадку чек і телеграфний переказ, в іншому — самоцвіти й благородні метали набагато зручніші, ніж гроші.

Хіба це не упередження, породжене звичкою, вважати, що душа й серце однаковою мірою виявляють себе завдяки обличчю? Адже нерідко дорога від серця до серця проходить не через нескінченне споглядання одне одного, а через вірш або книжку. Коли припустити, що без обличчя не можна обійтися, то сліпі не мали б права називатися людьми. Боюсь, що звичка покладатися тільки на обличчя звужує, формалізує людські стосунки. Показовий приклад — дурне упередження щодо кольору шкіри. Перекладати на недосконале обличчя, функції якого міняються залежно від його кольору — чорного, білого, жовтого,— відповідальність за зв'язок між душами — саме це означає зневагу до душі.

Постскриптум. Щойно перечитав написане й відчув, що, відкидаючи будь-яку залежність від обличчя, вдався до явного крутійства. Адже це незаперечний факт, що я закохався в тебе насамперед завдяки твоєму обличчю. І якщо зараз думаю про відстань, яка нас розділяє, то мірою її служить саме віддаленість виразу твого обличчя. Так, очевидно, треба було раніше сміло уявити собі, що наші ролі помінялись і обличчя втратила ти, в не я. Недооцінка обличчя, так як і його переоцінка, однаково здаються штучними. До речі, той приклад з накладними кучериками старшої сестри я наводив, мабуть, для того, щоб пояснити своє небажання перебільшувати значення обличчя, хоча сумніваюсь, що зробив це доречно. Може, це була просто цікавість і водночас огида до косметики, властиві підліткам, а тим самим — доказом того, що для мене обличчя надто багато важило? А може, я ревнував сестру: ану ж, вона відкриє стулки свого обличчя зовнішньому світу?

А от іще один випадок. Якось я прочитав — чи то в газеті, чи в журналі — статтю, в якій доводилося, що корейці з домішкою японської крові роблять собі пластичну операцію, щоб здаватися стопроцентними корейцями. Очевидно, ті люди відстоювали своє право на реабілітацію обличчя, а про них навряд чи скажеш, що їхні вчинки продиктовані забобонами.

Загалом, я так і не зумів розібратися в найпростіших речах. І якби трапилася нагода, я обов'язково хотів би запитати корейця, яку пораду дав би він мені, позбавленому обличчя.

Невдовзі я... я втомився від розмови з самим собою, яка ні до чого не приводила. Однак не було й причини відмовлятися від задуманого плану... і я почав зосереджуватися на технічних проблемах.

З технічного боку штучний палець був цікавий у багатьох відношеннях. Що довше я до нього придивлявся, то все більше переконувався в його досконалості. Він розповів мені багато чого, як живий. Судячи з того, як натягнута шкіра, він міг належати тридцятирічному. Плоский ніготь... западини з боків... глибокі зморшки на суглобах... чотири невеликі паралельні порізи, наче зябра в акули... Видно, людина займалася легкою фізичною працею.

...У чому його потворність?.. Потворність!.. Особлива потворність— так, наче він і не живий, і не мертвий... Ні, не тому, що в ньому щось викривлено... Невже навпаки — відтворення занадто точне?.. (Те ж саме може статися з моєю маскою) ... Отже, надмірна відданість формі призводить до відходу від реальності... Можна надавати великого значення обличчю, але тільки після того, коли побачиш його потворність!

Таки є резон у тому, що занадто точна копія неправдива. Хіба можна уявити собі палець, позбавлений форми? Або змію без довжини, горщик без об'єму, трикутник без кутів?.. Такі речі зустрічаються хіба що на інших планетах.'А коли так, то й обличчя без виразу — не виняток. Навіть якщо воно колись і називалося обличчям, то тепер про нього так не жажеш. Маска теж має право на існування.

То, може, проблема полягає в рухливості? Адже "форму", нездатну рухатися, було б дивно називати формою. Навіть оцей палець мав би приємніший вигляд, якби міг ворушитися. Для проби я взяв палець і

поворушив ним. І справді, тепер він здавався природи Ішим, ніж тоді, коли стояв на столику. Отож, про це мені не треба турбуватися. Тому з самого початку я твердо вирішив, що маска повинна бути рухливою.

Проте щось у штучному пальці мене не задовольняло. Власне, що саме тривожило? Я почав порівнювати його зі своїм, зосередивши на ньому всю свою увагу і напруживши зір. Безперечно, різниця була... І якщо спричинило її не те, що палець відрізаний і нерухомий... то, може, різна якість шкіри... Мабуть, щось, властиве лише живій шкірі, чого не можна імітувати лише кольором і формою не заміниш...

Зауваження на полях І. Про якість епідерми. Вважається, що епідерма людини захищена прозорим шаром склоподібної речовини, яка не містить пігменту. То, може, якість шкіри визначається складним ефектом — частковим відбиттям світла від зовнішньої поверхні і повторно від шару епідерми з пігментом? У випадку зі штучним пальцем схожого ефекту не спостерігається, бо шар з пігментним забарвленням виходить безпосередньо назовні.

Про склад та оптичні властивості склоподібної речовини епідерми треба розпитати у фахівців. Зауваження на полях ІІ. Питання, які слід вивчити в першу чергу: Проблема зношування. Питання пружності й еластичності. Засоби прикріплення.

Спосіб з'єднання краю маски з обличчям.

Проблема вентиляції.

Пошуки прототипу і створення моделі.

Однак мені здається, що, мабуть, докладним описом своїх міркувань я нагнав на тебе нудьгу і ти втратила до мене цікавість. І все-таки я б хотів, щоб ти не звертала уваги на мій настрій і принаймні пройнялася атмосферою, в якій народилася маска.

Передусім, якщо говорити про склоподібний шар епідерми, то це так званий кератин — білок із малесенькими вкрапленнями флуоресцентної речовини. Що ж стосується з'єднання маски з обличчям, то вихід я бачив у тому, щоб товщину країв маски зробити меншою за глибину найдрібніших зморщок і вкрити їх штучною бородою. Розв'язання проблеми пружності маски, яке спочатку уявлялося найважчим, виявилося можливим, коли я врахував фізіологічний механізм керування виразом обличчя.

Зрозуміло, що основою виразу обличчя є мімічні м'язи, які скорочуються і витягуються тільки в певному напрямку. Зверху над ними лежить шкірна тканина — так, що волокна обох шарів перетинаються майже перпендикулярно один до одного. Із медичної книжки, взятої у бібліотеці, я дізнався, що таке розміщення волокон шкіри називається "лініями Лангера". Завдяки такому поєднанню двох видів волокон утворюються властиві даному обличчю зморшки... Як тільки я подумав про те, щоб надати масці рухливості живого обличчя, то вирішив укладати волокна матеріалу вздовж "ліній Лангера". На щастя, знайшлася пластмаса, яка легко стискалась і розтягувалася тільки в одному напрямку. Якщо не шкодувати часу й сили, то таким чином і цю проблему вдасться розв'язати.

Влаштувавшись у кутку лабораторії, я негайно вирішив перевірити епітеліальні клітини шкіри на пружність. І цього разу мої колеги виявили надзвичайну великодушність. Майже не привертаючи до себе уваги, я міг широко користуватися потрібним обладнанням.

І тільки щодо "вибору прототипу й створення моделі" я не міг обмежитися суто технічними засобами. Адже, якщо я збирався відтворювати найдрібніші деталі шкіри, то хоч-не-хоч мусив узяти за взірець чуже обличчя. Ясна річ, взяти за взірець чуже обличчя — це не просто нап'ясти його на себе, а змінити шкіру разом із сальними і потовими залозами відповідно до будови черепа. Від самого початку не могло бути побоювань, що я порушу авторське право на обличчя й гулятиму в чужій подобі.

Однак у такому разі виникало серйозне питання: чи врешті-решт маска не стане такою ж, як моє колишнє обличчя? Кажуть, досвідчений ремісник може виліпити за черепом обличчя таким, яким воно було в житті. А якщо це так, то зовнішній вигляд людини кінець кінцем визначається основою — кістяком, отже, треба стесати кістки або знехтувати анатомічною основою виразу (але тоді не можна назвати це виразом обличчя) — іншого способу позбутися обличчя, з яким народився, немає.

Ця думка збила мене з пантелику. Бо який сенс у масці, навіть виготовленій з великою майстерністю, якщо я буду лише точною копією себе самого?..

На щастя, я пригадав свого шкільного товариша, який став палеонтологом. У його роботу, напевне, входить відтворення первісного вигляду окам'янілостей, знайдених під час розкопок. Погортавши адресну книгу, я дізнався, що він і далі працює в університеті. Я хотів обійтися лише телефонною розмовою, але товариш запропонував негайно десь зустрітися — мабуть, тому, що після закінчення школи минуло багато років, а заняття палеонтологією розбудило в ньому бажання спілкуватися з живими людьми. А я,— видно, намагаючись побороти сором'язливість, спричинену бинтами,— не міг йому відмовити й погодився. Однак відразу мене опекло жорстоке каяття. Яка дурна впертість! Самі бинти підстьобнуть його цікавість, а крім того, я почну розпитувати докладно про те, що не є моїм фахом,— про анатомію обличчя і його відтворення, він подумає, що я готуюся бродити в масці по місту і серед білого дня обкрадати людей. Щоб не створювати в нього неприємного враження, було б краще з самого початку відмовитися від зустрічі. До того ж я ненавидів вулицю. Навіть у несміливому, байдужому погляді — хто цього не зазнав, не зрозуміє — ховалися іржаві, отруєні голки. Вулиця мене виснажує... Однак нагода, коли я міг узяти свої слова назад, була пропущена. Набрякаючи соромом, як ганчірка мастилом, я поплентався на домовлене місце.

Оскільки кав'ярня, де мала відбутися наша зустріч, містилася на розі знайомої вулиці в університетському кварталі, я безпомильно зупинив таксі перед її дверима і таким чином добрався туди, майже не привертаючи до себе уваги. Зате мій товариш так розгубився, що вже мені захотілось йому поспівчувати. "Ось бачиш, як мене покалічило",— ніби хотів я сказати, і до мене навіть повернулася зла холоднокровність. Ні, "холоднокровність" — не те слово. Я хотів би, щоб ти хоч трошки уявила собі, який я був жалюгідний, наче бездомний пес, коли саме моє існування дратувало інших людей. Я відчував безнадійну самотність, яку можна прочитати в очах старого собаки перед смертю. Відчував безвихідність, яку чути в дзвоні, що прокочується по рейках, коли пізно вночі лагодять колію. Від усвідомлення того, що хоч би яким був вираз мого обличчя під бинтами і темними окулярами, співрозмовник його не побачить, я ставав ще більше скутим.

— Ну що, злякався? — спитав я голосом, схожим на посвист вітру, що сприймається по-різному залежно від душевного стану слухача.— Перекинув на себе балон з рідким киснем. Видно, мій організм схильний до утворення келоїдів. Що там казати, кепська справа... Обличчя — наче гніздо п'явок. Звичайно, бинти мені не до душі, але-це все-таки краще, ніж виставляти його на прилюдний показ.

Співрозмовник щось промимрив, але я добре не розчув. Ще півгодини тому він дзвінким голосом наполягав на зустрічі — мовляв, не завадило б випити разом по чарці, а зараз та домовленість стирчала йому в горлі риб'ячою кісткою. Проте я не збирався його дражнити, а тому, перемінивши тему розмови, відразу перейшов до суті справи. Товариш, не гаючись, вхопився за цей рятівний пояс. Загалом його пояснення зводилися ось до чого. Було б великим перебільшенням вважати, що палеонтолог, навіть найдосвідченіший, може точно відтворити первісний вигляд людини, бо на основі анатомічної будови кістяка вдається встановити лише розміщення сухожиль. А тому, наприклад, якщо вгадувати по скелету образ такої тварини, як кит, що має сильно розвинуту підшкірну тканину й жировий шар, вийде чудернацька потвора — покруч собаки з тюленем.

— Отже, і під час відтворення обличчя треба рахуватися з тим, що неминучі суттєві помилки?

— Якби такі зусилля завжди були успішними, то вдалося б розгадати таємницю не одного безіменного кістяка. Людина — не кит, та все одно її обличчя — делікатна річ. Його не зумієш підробити так, як на фотомонтажі. Послухай, якби не можна було відступити нітрохи від будови черепа, то в першу чергу пропала б можливість пластичної операції...

Товариш кинув погляд на бинти і, ніяково запнувшись, замовк. Не варто було й питати, що йому заважало. Мене не обходило, що він думає. Не подобалось лише те, що, не приховуючи ніяковості, він начебто не знаходив виправдання і червонів мов рак.

Постскриптум. Цікаво, звідки, власне, береться почуття сорому? У зв'язку з цим, мабуть, слід пригадати той випадок, коли я спалив накладні кучерики. Тепер усе було навпаки: мені докоряли за накладні кучерики, а самі заливалися рум'янцем. Тому я ще більше переживав. А що як саме в цьому ховається ключ до розгадки таємниці обличчя?

Який же він усе-таки незграбний. Хоча я старався закінчити розмову невинною, загальною темою, товариш мене не підтримав і червонів — що тут можна було вдіяти? Загалом я випитав усе, що мене цікавило й мало відношення до мого плану, а тому не дуже переймався тим, який осад залишить у нього наша зустріч. Але те, що стосується почуття сорому, часто стає об'єктом пліток. А я відчуваю незручність, коли мені про щось розповідають так, ніби підглянули крізь замкову щілину. Крім того, товаришева сором'язливість наче

почала заражувати й мене. Нарешті, не витримавши, я став виправдовуватись, а цього не слід було робити.

— Я приблизно здогадуюсь, про що ти зараз думаєш. Бо коли пов'язати бинти з моїми запитаннями, то можна багато чого собі уявити. Але я попереджую, ти глибоко помиляєшся. Я вже не в такому віці, коли страждають через покалічене обличчя...

— Ти сам помиляєшся. Чого ти взяв собі в голову, ніби я щось собі уявив?

— Гаразд, нехай помиляюсь. Але ж і ти підсвідомо судиш про людину за її обличчям, правда? Гадаю, цілком природно, що ти взяв близько до серця мою справу. Та коли добре подумати, для встановлення особи не досить посвідчення. Після того нещасного випадку я багато передумав. Чи не занадто великого значення ми надаємо посвідченню особи? Завдяки цьому з'являються на світі каліки, що займаються фальсифікацією і підробками...

— Згоден в усьому... Фальсифікація не потрібна... Кажуть, що серед надто розмальованих жінок є чимало істеричок...

— А якби людське обличчя було гладке, як яйце, без очей, носа і рота?..

— Справді, тоді нікого не можна буде відрізнити.

— Злодія від поліцая... Напасника "ід жертви...

— І навіть свою дружину від чужої...— Ніби шукаючи порятунку, він запалив сигарету й хихикнув.— От було б цікаво! Та виникає питання: життя від того стало б зручнішим чи, навпаки, незручним?

Я засміявся разом із ним і вирішив, що розмову слід на цьому закінчити. Однак мої думки раптом знову закрутилися навколо обличчя — так, що вже й гальма не допомагали. А коли я усвідомив небезпеку —

відцентрова сила мало не вирвала з моїх рук мотузку, нічого не залишалось, як дати їм волю.

— Ні те, ні інше. Бо хіба логічно мислима однозначна відповідь на таке запитання? Коли нема суперечності, не може бути й порівняння.

— Коли зникають суперечності, настає виродження.

— А щати хочеш сказати? Що різниця в кольорі шкіри принесла історії користь? От я зовсім не бачу сенсу в такій суперечності.

— Ого, ти зачепив національне питання. Здається, тлумачиш його надто широко.

— Якби мав змогу, я розширив би його ще більше. До кожного обличчя на цьому світі... Тільки от при такій фізіономії все сказане мною здаватиметься бадьорою пісенькою спійманого злочинця...

— Якщо дозволиш торкнутися лише національного питання... Чи не занадто — звалювати всю відповідальність на обличчя?

— Я от що хочу спитати: чому, власне, наші фантазії про інопланетян починаються з їхньої зовнішності?

— Знову відхилилися від теми...— І роздушуючи сигарету, якою лише тричі затягнувся: — Коротко кажучи, це можна пояснити цікавістю.

Я до болю виразно відчув раптово змінений тон співрозмовника, і моє фальшиве обличчя сповзло зі свого місця — так падає тарілка, коли жонглер перестає її обертати.

— Слухай, поглянь на ту картину.— Нічого не навчившись на гіркому досвіді, я показую на солодкаву з першого погляду репродукцію картини епохи Відродження.— Що ти про неї думаєш?

— Бачу, ти ладен мене вкусити, коли відповім непродумано... Загалом досить дурне обличчя.

— Очевидно, маєш рацію. А німб над головою — в ньому закладена ідея. Ідея шахрайства та обману. Завдяки їй здається, що таке обличчя потонуло в брехні...

На обличчі співрозмовника з'явилася дивна посмішка. Навіть без тіні збентеження, наче спрямована кудись у далечінь.

— На мене не надійся. Хоч би як ти розписував, а поки я не зрозумію, серцем не зможу відчути. Мабуть, причина в тому, що говоримо різними мовами. За фахом я займаюся викопними тваринами і рослинами, та коли йдеться про мистецтво, тут я модерніст.

Ні, скаржитися безглуздо. Краще якнайшвидше звикнути до такого погляду. Сподіватися важливіших наслідків — тільки голову собі задурювати. Бо потрібну інформацію я вже роздобув, а крім того, побороти приниження було моєю ціллю і входило в задуманий план.

Та ще раніше я зненавидів того палеонтолога усією душею, коли помітив, що принесена додому, здавалося б, цінна здобич насправді виявилася неїстівною приманкою. Ні, скоріше то був натуральний продукт, але, на жаль, ніхто не знав, як його приготувати — тільки роздражнили.

Визнання того, що при відтворенні обличчя, опираючись на особливості черепа, можливі значні відхилення, було ще одним кроком уперед до створення маски. Іншими словами, виходило, що незалежно від основи можна вибрати обличчя на свій розсуд? Вибирати на свій

смак приємно, але що саме вибирати,— ось у чому трудність. Доведеться просіяти тисячі можливостей і зупинитися на чомусь одному. Та якою міркою користуватися, вибираючи обличчя?

Я не збирався надавати обличчю особливого значення, а тому мене задовольнило б будь-яке... Та не хотілося, щоб воно було одутлим, як у хворого на серце. І звичайно ж, не годилося брати за модель кіноактора. Свобода вибору, з першого погляду така приваблива, насправді обернулася страшним клопотом.

Прагнути ідеального обличчя — марна затія. Хоч би тому, що такого на світі немає. Та оскільки я мусив вибирати, то мені був потрібен зразок. Навіть непідходящий, незадовільний — і той допоміг би, але... ні суб'єктивно, ні об'єктивно я на нього не натрапляв... І лише десь через півроку я дійшов до остаточного висновку.

Зауваження на полях. Було б неправильно зводити все до невизначеності зразка. Скоріше треба врахувати мій внутрішній опір проти нього. Наслідувати зразок — це все одно що піддатися чужій волі. Але ж людина водночас має і протилежне бажання — відрізнятися від інших. Обидві ці тенденції, очевидно, перебувають у такій взаємозалежності:

де А — коефіцієнт піддатливості, В — коефіцієнт опору чужій волі, п — вік, / — ступінь пристосування. (Його зниження не тільки вказує на посилене самоутвердження, але й закостеніння поглядів. Хоча загалом він обернено пропорційний віку людини, в його поведінці помітні значні індивідуальні відхилення, залежні від статі, вдачі, фаху тощо).

Коротко кажучи, з урахуванням тільки віку ступінь мого пристосування знизився, і я вже відчуваю сильний опір до самої ідеї заміни обличчя. Мабуть, треба визнати влучним твердження палеонтолога про те, що надто розмальовані жінки — істерички. Бо,

згідно з психоаналізом, істерія — своєрідна форма впадання в дитинство.

Звісно, протягом того часу я не сидів згорнувши руки. Випробування матеріалу для епітелію... Як тільки я в них заглибився, з'явився привід, щоб відкласти очну ставку з нерозв'язаною проблемою. Одне слово, виключно технічної роботи накопичилася ціла гора.

Особливо багато часу — більше, ніж я сподівався — забрав гладкий епітелій. Він і кількісно був найважливішою частиною шкіри, а крім того, визначав успіх чи невдачу в тому, наскільки досконалою буде її рухливість. З мовчазної згоди колег я сміливо використовував лабораторне обладнання й матеріали, але однаково досліди зайняли понад три місяці. Принаймні в той час мене не дуже турбувала трохи смішна суперечність: я розвивав план виготовлення маски, не визначивши, яким буде обличчя. Але ж не можна постійно ховатися від дощу під чужим дахом. Коли цей період закінчиться і робота піде успішно, я опинюся в скрутному становищі.

Я легко відкрив, що для кератинового шару епідерми годяться акрилові смоли. Підшкірну тканину теж, мабуть, вдасться виготовити з того самого матеріалу, що й епітелій, спінивши його перед затвердінням. Жировий шар виконуватиме своє призначення, якщо до смоли додати рідкого кремнію й загорнути її непроникною для повітря плівкою. Таким чином, до кінця другого тижня нового року всі необхідні матеріали було приготовано.

Тепер я вже не міг сховатися ні за якими словами. Якщо я нарешті не вирішу, яким буде обличчя, не просунусь уперед ні на крок. Та хоч скільки я думав, у моїй голові, заповненій різноманітними обличчями, ніби в музейному запаснику, панував безлад. Однак, відступаючи назад, проблеми не розв'яжеш. Нічого не залишилось, як набратися відваги й переглянути одне за одним усі обличчя. Я позичив каталог художніх портретів і на першій же сторінці під несподівано люб'язним заголовком "Правила систематизації", ледве стримуючи хвилювання, прочитав:

1. Критерії оцінки обличчя завжди об'єктивні. Піддаватися особистому враженню і погоджуватися на купівлю підробки — такої помилки сліду уникати.

2. Абсолютного критерію оцінки обличчя немає. Воно може подобатися або ні. Критерії відбору треба виховувати вдосконаленням смаку.

Як я і сподівався, стверджують, що чорне одночасно є білим. Така порада гірша за ніяку. Проте коли я порівнював між собою ці правила, мені здалося, що обидва однаково правильні, а тому становище щораз більше ускладнювалося. Врешті від самої думки, що існує стільки облич, мене занудило, і я ще й досі дивуюся, чому тоді не відмовився раз і назавжди від свого плану.

Знову про портретний живопис. Палеонтолог поглузував би над моїми думками, та я в них не сумніваюся. На мій погляд, в ідеї портрета — його мистецькі особливості залишимо осторонь — є своя філософія, варта уваги.

Наприклад, для того щоб портрет відтворив універсальний образ, треба виходити з універсальності виразу людських облич. Інакше кажучи, необхідно, щоб більшість людей одностайно вважали, що за однаковим виразом обов'язково проглядає однаковий образ. Така віра тримається на досвіді, що між обличчям і душею є певний взаємозв'язок. Звісно, немає гарантії, що досвід завжди правильний. Але так само не можна твердити, що досвід завжди згусток брехні. Та чи не більш доречно думати, що досвід тим більше містить правди, чим сильніше замацаний руками?.. Здається, що в цьому розумінні твердження про існування об'єктивного критерію оцінки обличчя загалом не викликає заперечення.

Водночас не можна обійти і той факт, що портретний живопис змінювався з епохою: від класичної гармонії між обличчям і душею до її

відсутності при зосередженні уваги на індивідуальному й нарешті до повного розпаду у восьмигранних обличчях Пікассо чи "Фальшивому обличчі" Клее.

Чому можна вірити? Якби мене спитали, яке моє особисте бажання, то я, звичайно, віддав би перевагу останній точці зору. Було б надто наївно наділяти обличчя об'єктивними критеріями оцінки — все-таки це не виставка собак. Ще в дитинстві ідеал людини, якою мріяв стати, я пов'язував з певним обличчям.

Зауваження на полях. Це якраз і є приклад високого ступеня пристосування завдяки високій піддатливості чужій волі.

Природно, романтичний, небуденний образ у дитячих очах ставав центром уваги... Та я не міг вічно перебувати в полоні такого сну. Готівка цінніша за будь-який вексель. Нічого не залишалось, як платити тим обличчям, яким міг. Чи не тому чоловіки цураються косметики, що не хочуть нести відповідальності за своє обличчя? (А от жінки... жіноча косметика... якщо подумати, то чи не винна в цьому готівка, якої в них скоро не стане?..)

Отже, я ніяк не міг прийти до остаточного рішення... відчуваючи легку недугу, як перед простудою... Але оскільки мої труднощі були пов'язані лише з зовнішнім виглядом, то робота над іншими технічними питаннями тривала без змін.

Після вибору матеріалу треба було подумати про формування внутрішньої сторони маски. Хоча в лабораторії, як уже було сказано, я мав повну свободу дій, я не хотів займатися ще й цим, а тому, прихопивши додому інструменти, вирішив перетворити власний кабінет на майстерню. (А ти, видно, подумала, що мій запал у роботі — це компенсація за рани на обличчі і, пустивши сльозу, спробувала мені допомогти. Ясна річ, це була компенсація, та запал не той, що ти

думала. Я зачинив двері кабінету, навіть замкнув на замок, відкидаючи твою доброту, коли ти намагалася передати мені вечерю).

Робота, в яку я заглибився за зачиненими дверима, полягала ось у чому.

Спершу я приготував таз, в якому могло поміститися обличчя, налив у нього розчину альгінокислого калію, гіпсу, фосфату натрію і кремнію, після чого, зовсім розслабивши мімічні м'язи, занурив туди обличчя. Розчин застигав протягом трьох-п'яти хвилин. Щоб за той час не задихнутись, я вирішив узяти в рот гумову трубочку й вивести її за край таза. Уяви собі, що ти мусиш сидіти перед відкритим об'єктивом фотоапарата протягом кількох хвилин нерухомо, із завмерлим виразом обличчя. Як це важко! Після багатьох невдалих спроб — то ніс свербів, то око сіпалось — я тільки на четвертий день досяг задовільних наслідків.

Тепер настала черга нікелювати негативну форму зсередини у вакуумі. Ясна річ, зробити цього вдома я не міг, а лише в лабораторії, ховаючись від колег.

Нарешті залишилося довести роботу до кінця. Тієї ночі, переконавшись, що ти лягла спати, я поставив на переносну газову плитку залізну сковороду із сплавом свинцю й сурми. Розтоплена сурма набрала кольору какао, до якого хлюпнули забагато молока. Коли я почав обережно вливати цей розчин у форму з альгінокислого калію, покритого шаром нікелю, вгору поплили крапельки білої пари. Із отвору, що залишився від гумової трубки для дихання, а потім усюди по краях форми почав здійматися синюватий, прозорий димок. Певно, згорала альгінова кислота. Запах був огидний, і я відчинив вікно — морозний січневий вітер, наче нігтями, дряпав ніздрі. Затверділий зліпок сурми я витрусив із форми, а її саму, ще обкурену димом, кинув охолоджуватись у таз з водою. Зі столика на моє криваве гніздо п'явок дивилося гніздо п'явок, що тьмяно відсвічували сріблом.

Спочатку я ніяк не міг повірити, що це моє обличчя... Інше... Зовсім інше... Не міг уявити, що це ті самі ненависні п'явки, такі знайомі мені завдяки дзеркалу... Оскільки на зліпку із сурми і дзеркальному зображенні правий і лівий боки помінялися місцями, то контраст між ними, видно, був неминучим. Але ж таку різницю можна спостерігати скільки завгодно на фотографії, а тому про неї не варто згадувати.

А як бути з кольором? Із книжки французького лікаря Анрі Блана "Обличчя", яку я знайшов у бібліотеці, я дізнався, що між кольором обличчя і його виразом існує залежність, набагато тісніша, ніж можна собі уявити. Скажімо, тій самій посмертній масці дозуванням того чи іншого забарвлення вдається надати жіночого або чоловічого вигляду. Французький лікар наводив і такий приклад: завдяки чорно-білій фотографії легко розпізнати чоловіка, переодягнутого жінкою. Виходить, що, справді, все залежить від кольору. Ледь-ледь помітні виступи на зліпку із сурми — без світла їх не побачиш... Невеличкі нерівності, мабуть, не варті того клопоту з маскою... На мить я подумав: ану ж, я лякаюся привида, змагаюся з уявним супротивником? Може, і це гніздо металевих п'явок виявить усю свою потворність, коли відтінити його червонуватим кольором м'яса... Мабуть, так і станеться... Як жаль, що людина не зроблена з металу...

Якщо вже колір такий важливий, то при остаточній обробці маски з особливою обережністю доведеться поставитись до фарбування. Наче сліпий, що тішиться будь-яким дотиком, ніжно погладжуючи ще теплий зліпок із сурми, я гостро відчував, наскільки терниста дорога до виготовлення маски, коли закінчення однієї роботи відразу ж обертається новими труднощами. Справді, я задумав зухвалий виклик. Судячи з обсягу виконаної роботи і витраченого часу, я мав би зайти вже досить далеко, та варто було подумати, що не вирішив найголовнішого — не вибрав прототипу обличчя, то ніби до нічого й рук не приклав. До цього долучилася ще одна трудність — колір. За таких обставин коли ж здійсниться моя мрія, коли я почну нове життя в образі іншої людини?..

Ні, не можна сказати, що були самі прикрощі. Подумки блукаючи між складками металевих п'явок, я думав, яку безглузду роль виконує обличчя, коли через невеличкі, завбільшки кілька міліметрів, стовщення на ньому людину переслідують, як шолудивого собаку. І раптом наче туман переді мною розсіявся, і я відкрив вразливе місце свого головного ворога.

Ці металеві п'явки самі по собі, зрозуміло, можуть існувати лише у вигляді негатива для створення внутрішнього боку маски. Інакше кажучи, то були негативні істоти, яких мала прикрити й знищити маска. Та хіба тільки це? Безсумнівно, негативні істоти, але якщо не зробити їх основою, то не. існуватиме й маски, яка повинна його знищити... Одне слово, металева основа — ціль, яку маска повинна зруйнувати, і водночас вихідна точка для виготовлення маски.

Уявімо собі проблему більш конкретно. Якщо говорити про очі, то їх залишається тільки використати, не змінюючи ні розміщення, ні форми, ні розмірів. Та припустімо, що я наважився щось доповнити, отже, відраховуючи від лінії очей, міг би зробити опуклою верхню частину лоба чи нижню, чи обидві разом — тоді очі здавалися б витрішкуватими. Те ж саме стосується носа і рота, а тому вибір обличчя перестає бути таким невизначеним. Виходить, з'являється обмеження? Можливо. Та порівняно з дешевою, половинчастою свободою воно мене набагато більше влаштовує. В усякому разі таке обмеження вказувало мені мету, яку я мав досягти. Навіть якби я пішов кружною дорогою проб і помилок, насамперед треба змоделювати обличчя і, припасовуючи його до оригіналу, перевірити, які типи взагалі мислимі. Такий спосіб найбільше мені підходив. (У критичних зауваженнях колег, що я не вчений, а скоріше технік, можливо, є частка правди).

Прикладаючи пальці до цієї металевої основи з усіх боків, затінюючи її долонями, я непомітно для себе замріявся. Яка це делікатна штука!.. Необережний рух одного пальця — і от уже інша людина, не схожа ні на рідного, ні на двоюрідного брата... Пересунеш долоню — зовсім чужа,

незнайома... Відколи я почав виготовляти маску, оце, мабуть, уперше відчув такий робочий настрій.

...Так, можна з певністю сказати, що досвід, здобутий тієї ночі, був одним з досить важливих перевалів у моєму задумі. Не дуже крутий і не велично-високий, він, проте, був помітною точкою рельєфу на вододілі, здатною визначити напрям джерельним водам і потім відвести в річку. Бо з того часу між проблемами вибору обличчя і його технічного відтворення, що досі рухалися наче по двох паралельних прямих, справді ледь-ледь намітилося щось схоже на канал. Хоча зліпок із сурми й не вказував на якусь особливу перспективу в пошуках методу виготовлення маски, але підбадьорив, упевнив мене, що завдяки конкретній роботі колись відкриються нові можливості.

Я вирішив наступного ж ранку купити глини і вправляти собі руку в моделюванні обличчя. Ясної мети я не мав, а тому йшов навпомацки. Оглядаючись на анатомічний атлас мімічних м'язів, я ретельно накладав один за одним тонкі шари глини, надаючи податливому матеріалу форми — робота драматична, напружена, ніби зсередини спостерігаєш за народженням людини, ніби критерій вибору, за який не міг схопитися, починає тужавіти, мов охололий желатин... Деякі геніальні детективи знаходять злочинців, сидячи на кушетці, а пересічні ганяються на своїх ногах у пошуках речових доказів. Я ж волію понад усе орудувати руками.

Саме тоді я знову зацікавився книжкою Анрі Блана "Обличчя", про яку вже згадував. Коли вона вперше потрапила мені на очі, я сприйняв вміщений у ній докладний аналіз за наукоподібну звичку все на світі класифікувати й навіть розсердився, подумавши, що мені, зайнятому розв'язанням конкретного практичного завдання, вона нічим не допоможе. Та коли я буквально навпомацки підійшов до проблеми створення обличчя, то відкрив, що Бланова теорія форм — щось більше, ніж просто довідник. Зовсім різне враження залишає перегляд карти знайомої місцевості й невідомої чужоземної країни.

В загальних рисах класифікація Блана має такий вигляд. Спочатку накреслюють велике коло з центром на носі й радіусом, що дорівнює відстані між кінчиком носа й підборіддям. Потім креслять мале коло з центром на носі й радіусом, що дорівнює відстані між кінчиком носа й губ. Залежно від співвідношення цих кіл, обличчя ділять на два типи: випукле та ввігнуте. А ті в свою чергу розпадаються на кістляві й повні. Таким чином, розрізняють чотири типи облич:

1. Увігнуте, кістляве — на чолі, щоках і підборідді м'ясисті випуклості.

2. Увігнуте, повне — на чолі, щоках і підборідді м'які жирові відкладення.

3. Випукле, кістляве — загострене коло носа обличчя.

4. Випукле, повне — злегка випнуте вперед обличчя. Звичайно, цим не вичерпано усіх типів облич. Завдяки

синтезу взаємосуперечливих елементів, підкресленню окремих частин і затіненню деталей, ці чотири стовбури розгалужуються на безліч маленьких гілочок. Та мене ці тонкощі не турбують. Оскільки я накладаю один шар за одним, то мені їх не треба враховувати. Найважливіше — не забути головного, а далі все піде своїм плином.

До речі, у світлі так званої психоморфології про вищеназвані чотири типи облич можна сказати таке. Перші два належать людям інтровертним, зосередженим на своєму внутрішньому світі, два інших — екстравертним, зацікавленим зовнішніми подіями. Далі, типи під непарними номерами ворожі зовнішньому світу або чинять йому опір, під парними — мають тенденцію до примирення або навіть згоди. Поєднуючи ці два види класифікації, можна встановити характерні особливості людей кожного типу.

Якщо до цієї класифікації додати ідею того ж таки Блана про "коефіцієнт міміки",то питання набуває ще більшої практичної ваги. Коефіцієнт міміки — це кількісна міра впливу на вираз обличчя кожної з дев'ятнадцяти точок, вибраних із понад тридцяти мімічних м'язів і впорядкованих за ступенем рухливості. Цікавий також метод його підрахунку. Сфотографувавши приблизно дванадцять тисяч випадків радості та збентеження і, наносячи горизонталі, як при виготовленні географічних карт, методом проекції на квадратну сітку, Блан начебто знайшов середню рухливість кожної вузлової точки.

Висновки, до яких він дійшов, загалом такі. Густина коефіцієнта міміки найбільша в трикутнику, обмеженому кінчиком носа і кутиками губ. Далі вона зменшується послідовно в такому порядку: між ротом і вилицями, під очима і на міжбрів'ї. Найменший коефіцієнт міміки має чоло. Одне слово, мімічні функції зосереджені головним чином на нижній частині обличчя, передусім навколо рота.

Досі мова йшла про розподіл коефіцієнта міміки на різних частинах обличчя, але не треба забувати, що на нього впливають і вносять поправки також особливості підшкірної тканини. Коефіцієнт міміки зменшується пропорціонально до її товщини... Однак незначність коефіцієнта, мабуть, не слід ототожнювати з безвиразністю обличчя. Навіть при високому коефіцієнті міміки обличчя буває невиразним і, навпаки, часто спостерігаємо багату міміку при низькому коефіцієнті. Інакше кажучи, обличчя може бути невиразним і при високому і при низькому коефіцієнті міміки.

Постскриптум. Може, спробуємо застосувати метод класифікації Блана до наших облич? Спершу — до твого. Якщо спитати, до якого типу його можна віднести, то відповідь буде: до випуклого. Підшкірна тканина з незначними жировими відкладеннями. Отже, воно наближається до четвертого типу: злегка випнуте вперед обличчя. З погляду психоморфології, ти — людина екстравертна, живеш у згоді з навколишнім світом. Коефіцієнт міміки досить низький, вираз обличчя стійкий, малозмінний.

Ну то як? Здається, попав у ціль? Ти сама начебто казала, що в школі тебе прозвали Бодісатвою Коли я вперше це почув, то розсміявся. Власне, що мене розсмішило? Як подумати, видно, і про Бодісатву, і про тебе я мав неправильне уявлення. Ззовні, ясна річ, ти нічим не схожа на нього. Скоріше я міг би сказати, що в тебе вольове, чуттєве обличчя. Та якщо глянути на тебе зсередини, то, як показує класифікація Блана, в тебе є риси Бодісатви. Екстравертність, згода з навколишнім світом — це все одно, що бути стіною з сирої гуми завтовшки з метр. Безмежно м'яка, вона ніколи не завдасть болю. Легка усмішка і напівзаплющені очі, як у Будди,— людина з таким обличчям перемагає без зброї. Здалека така усмішка справді спокуслива, та зблизька перетворюється в туман, що застилає очі. Я від щирого серця хочу ще раз уклонитися людині, яка прозвала тебе Бодісатвою.

...Звучить як насмішка? Якщо в ці слова й попали колючки, то винен у цьому я сам, а не ти. Буває, що чужа доброта сприймається болісно, наче борг.

1 Бодісатва (будд.) — просвітлене божество, що навертає людей на праведну путь.

Ну а тепер про мене... ні, годі... не варто й говорити про втрачене обличчя. Замість того при нагоді я волів би послухати, як за теорією Блана розглядати обличчя людей племені саракаба, які настільки змінюють свої обличчя, що вже не підпадають під жоден параграф класифікації.

Як я і сподівався, пальці привели мене до певного успіху, на який голова зовсім не була спроможна. Внаслідок десятиденних попередніх дослідів із чотирма основними типами облич два з них я визнав непридатними.

Спочатку я відкинув обличчя четвертого типу — злегка випнуте вперед. Цей тип обличчя характеризується жировими відкладеннями

навколо ділянок з високим коефіцієнтом міміки і вже тому залишається стійким, незмінним. У такому випадку я напевне зустрівся б із значними труднощами, якби з самого початку мусив усе заздалегідь точно продумувати. А тому я, хоч і з жалем, все-таки вирішив з ним розлучитися.

Постскриптум до постскриптуму. Могло здатися, що в тому постскриптумі я хотів ще щось розповісти, та присягаюсь, у мене не було жодної прихованої думки. Бо між основними записами і постскриптумом — майже тримісячна перерва.

Тепер про перший тип обличчя — з м'ясистими випукло-стями на чолі, щоках і підборідді. Згідно з психоморфо-логією, таке обличчя не має стійкого виразу й належить людині інтровертній, схильній до конфліктів. У найкращому випадку воно годилося б лихвареві, який ні разу в житті не зазнав збитків. Але не спокусникові. Під впливом тільки зовнішнього враження я втратив цікавість і до цього типу обличчя.

Отже, після такого просіювання залишилося ще два... "На чолі, щоках і підборідді м'які жирові відкладення". ...Згідно з психоморфологією, обличчя людини інтровертної,

гармонійної або схильної до самоаналізу при великому самовладанні.

"Загострене коло носа обличчя"... Згідно з психоморфоло-гією, обличчя людини екстравертної, негармонійної або вольової, завзятої.

Мені здавалося, що переді мною повністю відкрилося майбутнє. Вибирати з чотирьох або з двох — велика різниця. Чотири — не просто два по два, з них можна побудувати шість комбінацій. Таким чином, я скоротив собі роботу в шість разів. Крім того, останні два типи обличчя були один до одного прямою протилежністю — таких ніколи не переплутаєш. Тільки наполегливим і безперестанним моделюванням, як і досі, я дізнаюсь, яке обличчя мені найбільше підходить.

Протягом деякого часу я поринув з головою в їхнє порівняння. Та оскільки у мене на руках був лише один зліпок, я відчував незручності щоразу, коли доводилось ламати одну маску й натомість робити іншу. Добре подумавши, я купив поляроїдну фотокамеру. Натиснеш на кнопку — і маєш готову, проявлену фотографію. Вигода була в тому, що вдавалося не тільки відразу порівнювати маски, але й зафіксувати на плівці кожен етап її виготовлення.

Так, здається, в той час моє серце співало, мов цикада, що відчуває, як у неї ростуть крильця. Я й гадки не мав, що коли-небудь моя робота може зайти в глухий кут...

Якогось дня південний вітер погнав по небу хмари, а неви-мкнуте парове опалення так гріло, що я мало не задихався. Я глянув на календар — вже минула половина лютого. Звісно, я жахнувся. Адже хотів скінчити все, якщо вдасться, поки стоятимуть холоди. Якщо у виборі високоякісного матеріалу для маски та наданні їй рухливості я не помилився й просунувся досить далеко, то до проблеми вентиляції руки ще не дійшли. Як тільки настане тепла пора року, коли пітнітиму, матиму страшенні неприємності. Маску буде важко

прикріпити, а крім того, можуть бути суто фізіологічні ускладнення... Однак я мусив іти кружним шляхом ще цілих три місяці, поки нарешті знайшов собі сховище в пансіоні 5.

Власне, чому ж усе-таки я мав іти кружним шляхом? На перший погляд, робота посувалася добре. Я настільки набив собі руку в моделюванні, що міг в уяві відтворити обидва типи обличчя, і коли зустрічав їх у людей, то відразу в уяві розкладав на основні елементи і навіть поправляв. Так, матеріал був у мене напохваті, і я мав можливість вибирати, що мені подобається. Та оскільки критеріїв вибору я ще не знав, то про вибір навіть одного з двох не могло бути й мови. Майже неможливо віддати перевагу червоному чи білому, коли не знаєш, про що йдеться — про колір квитка чи про колір прапора. О, знову ця гра в критерії! Невже є загадки, які не можна розплутати самою лише

наполегливістю? Звичайно, тепер критерій вибору набрав для мене іншого змісту, ніж раніше. Та саме тому, що об'єкт вибору ставав яснішим, моє роздратування наростало. В гармонійному типі обличчя є своя привабливість, у негармонійному типі теж своя. Посилатись на перевагу одного перед одним не доводиться. Чим більше я про них дізнавався, тим сильніше починав цікавитися обома майже однаково. Опинившись у безвихідному становищі, я з відчаю не раз думав: може, кинути жереб? Та оскільки в обличчі була крихта чогось метафізичного, я не міг зважитися на такий безвідповідальний вчинок. На основі моїх попередніх досліджень я мусив визнати, що зовнішній вигляд людини пов'язаний з її психологією та вдачею.

...Та як тільки я згадував про своє дірчасте, поточене п'явками обличчя, то, намагаючись про нього забути, трясся, наче промоклий до кісток собака. Зрештою, що це таке — психологія, вдача? Хіба, коли я працював у лабораторії, такі речі приносили коли-небудь користь? Незалежно від того, яка в людини вдача, один плюс один — завжди два. І тільки в особливих випадках мірилом людини є її обличчя. Наприклад, в актора, дипломата, працівника готелю або ресторану,

особистого секретаря, шахрая... А поза тим людська вдача не має більшого значення, ніж візерунок листка.

І тоді я вирішив підкинути десятиєнову монету. Кидав не один раз, та кінець кінцем виявилося, що в середньому орел і решка випадали однаково.

На щастя чи на нещастя, залишалася ще одна робота, яку можна було завершити перед вибором типу обличчя. Вона полягала в тому, щоб роздобути дані для остаточного завершення зовнішньої поверхні маски. Довелося купити їх у зовсім чужої людини, з якою мене ніщо не пов'язувало. Оскільки психологічно для мене це була досить обтяжлива справа, то я, мабуть, за неї не брався б, якби не потрапив у скруту. Це було якраз те, чого мені не вистачало.

Я, звичайно, розумів, що після закінчення цієї роботи мені неминуче вручать ультиматум, та на якийсь час я зумів знайти спокій, бо, як кажуть, вибив клин клином. Уклавши свої інструменти у валізку, я вирішив поїхати електричкою до міста зранку в першу неділю березня.

Електрички до передмістя йшли переповнені, а в протилежний бік — поки що порівняно порожні. Та все ж мені завдавало страждання те, що через стільки місяців я знову опинився в людському натовпі. Я начебто приготувався до найгіршого, але стояв коло дверей і дивився надвір, навіть не в силі обернутись і поцікавитися, що відбувається у вагоні. Більше того, хоча я усвідомлював, як смішно в такій духоті (парове опалення працювало на всю потужність) ховатися по самі вуха у піднятий комір пальта, нітрохи не ворушився, немов комаха, що прикидається мертвою. А як же я-зможу звернутися до зовсім незнайомої людини? Щоразу, коли електричка зупинялась, я, схопившись за ручку дверей, мусив боротися із малодушним бажанням повернутися додому.

З якої це речі я маю чогось боятися? Ніхто мене ні в чому не звинувачує. Проте я весь зіщулився від безпричинного сорому, ніби скоїв злочин. Якщо вираз обличчя настільки

8*

227

незамінний при визначенні особи, то невже це означає, щи вдачу людини не можна впізнати з розмови по телефону? Невже це означає, що в темряві всі люди бояться, підозрюють одне одного й ворогують між собою? Нісенітниця! Зрештою, обличчя — це передусім очі, рот, вуха, і досить уже того, якщо вони справно функціонують! Воно служить не для того, щоб його показувати іншим, а для нас самих! (Е, ні, нема чого так переживати... Це почало невдоволено виправдовуватися моє друге "я"... Я просто соромлюсь — не хочу приголомшувати сторонніх людей,

навмисне показуючи їм обличчя, позбавлене виразу...) Та хіба справа була тільки в цьому? Темні окуляри, виготовлені на замовлення, були темніші, ніж звичайно, а тому я анітрохи не побоювався, що хтось розгубиться від мого погляду...

На закруті той бік вагона, де я стояв, обернувся до заходу, і в шибці дверей відбилася сім'я, що сиділа за мною. Хлопчик років п'яти, що сидів між молодими батьками, які гаряче щось обговорювали, показуючи на повішену у вагоні рекламу (згодом я побачив, що рекламувався продаж ванни у кредит), пильно дивився на мене широко відкритими очима з-під темно-синьої матроської шапочки. В них було все — здивування, тривога, страх, радість відкриття, сумнів, вагання, зачарованість і, нарешті, найрізноманітніші відтінки цікавості, що межувала із самозабуттям. Поступово я почав утрачати самовладання. От батьки — сидять собі й не збираються його осмикувати! Я різко повернувся до хлопчика — той, звичайно, з ляку притиснувся до матері, та вона, відштовхнувши його ліктем, насварила за пустощі.

...А що якби я мовчки став перед ними і, нехтуючи їхнім збентеженням, зняв окуляри, скинув пов'язку й почав розмотувати бинти? їхнє збентеження перейшло б у розгубленість, а далі в жах. Але я, не звертаючи на них уваги, робив би своє. Щоб підсилити ефект, останні витки зірвав би разом. Узяв би за верхній край і потягнув униз. Та обличчя, яке покажеться з-під бинтів, буде зовсім іншим, ніж моє колишнє. Воно відрізнятиметься не тільки від мого, але й взагалі від людського. Якщо не бронзове або золотисте, то бліде, наче прозорий віск. Однак ті люди не матимуть часу до нього приглядатися. Ще не встигнуть збагнути, хто перед ними — бог чи чорт, як усі троє перетворяться в каміння, злитки свинцю або комах. Та сама доля спіткає також інших пасажирів, які на мене глянуть...

Несподіваний шум у вагоні привів мене до пам'яті. Поїзд прибув до потрібної мені станції. Вискочивши, наче кимось переслідуваний, надвір, я відчув смертельну втому. На краю платформи була лавка. Як тільки я на ній сів, усі її сторонилися — начебто вона була зарезервована

виключно для мене. Задумливо поглядаючи на безладний потік пасажирів, я відчував, що ось-ось розплачусь.

Здається, я надто рожевими фарбами малював собі становище. Чи в цій жорстокій і свавільній юрбі взагалі знайдеться добра душа, здатна продати мені своє обличчя? Надія на це, очевидно, мала. Якби я, вибравши когось, звернувся до нього, то, мабуть, усі пасажири на платформі одностайно кинули б на мене осудливі погляди. Величезний годинник

під дахом станції, що показує спільний для всіх людей час... А що це таке — безтурботність тих, у кого є обличчя? Невже обличчя відіграє таку вирішальну роль? Чи можна сказати, що бути баченим — це плата за право бачити?.. Ні, найгірше те, що моя доля надто незвичайна, надто особиста. На відміну від голоду, кохання без взаємності, безробіття, хвороби, банкрутства, стихійного лиха або розкритого злочину, свого страждання я не можу ні з ким розділити. Моє нещастя випало тільки мені й не може стати темою розмови з кимось іншим. Ось тому кожному дозволено нехтувати мною без жодних докорів сумління. А я не маю права навіть обурюватися.

...Хіба не тоді я почав перетворюватись у чудовисько? Хіба то не його душа, чіпляючись гострими кігтями, поповзла по моєму хребті — так, що аж мурашки побігли по шкірі, наче від джеркотіння електричної пили? Безперечно, вона. Саме тоді я почав перетворюватись у чудовисько. Здається, Кар-лейль сказав: сутана робить священика, мундир робить солдата. Мабуть, так само і обличчя чудовиська створює серце чудовиська. Обличчя чудовиська прирікає на самотність, а самотність виліплює його серце. Якби ця крижана самотність навіть трошки знизила свою температуру, узи, що єднали мене з людьми, тріснули б, і я обернувся б у чудовисько, байдуже до своєї зовнішності. Якщо я перетворюся в чудовисько, то яким я стану і що я натворю? Поки не стану, не дізнаюсь, але сама думка про це була настільки страшна, що хотілося вити.

Зауваження на полях. З цього погляду цікавий роман, у якому описано чудовисько Франкен-штейна Коли чудовисько б'є тарілки, це звичайно приписують інстинкту нищення, а от у названому романі все навпаки — автор пояснює вчинок чудовиська

1 Ідеться про фантастичний роман "Франкенштейн" Мері Шеллі (1797—1851), дружини відомого англійського поета-романтика.

крихкістю тарілок. Хоча чудовисько прагло тільки одного — позбутися самотності, і лише тендітність жертв неминуче перетворювала його у вбивцю. Отже, поки на світі є з чого знущатися — ламати, розбивати, палити, душити або пускати кров,— доти чудовиську нічого не залишається, як безперестанку чинити насилля. Загалом у діях чудовиська не було нічого нового. Бо саме воно не що інше, як винахід своїх жертв...

Ні, звук ще не вирвався з мого горла, та, здається, я вже почав вити... Рятуйте!.. Не дивіться так на мене!.. Бо як і далі будете дивитись, я перетворюсь у чудовисько!.. Нарешті, не в силі більше терпіти, я з відчаю пробився крізь людські хащі, як звір у пошуках нори, до найближчого кінотеатру — єдиного пристановища, де продавали темряву.

Який фільм показували, я не пригадую. Забравшись у куток балкона, я щільно, ніби шарфом, закутався штучною темрявою. Помалу почав заспокоюватись, як кріт, що віднайшов свою нору. Кінотеатр був схожий на довгий, безкінечний тунель. Я уявив собі, що крісло, розтинаючи темряву, несе мене вздовж нього. Якщо я летітиму з такою шаленою швидкістю, то ніякі люди не наздоженуть мене. Я залишу їх позаду. Першим прибуду у світ вічної ночі. Назву себе королем країни, де є лише зорі, світлячки та краплі роси... Ніби ласуючи краденим, я насолоджувався пустопорожніми мріями, як хлопчак власними написами на паркані. І не треба глузувати з мене — мовляв, тієї темряви було як кіт наплакав. Адже якщо міркувати космічними масштабами, то морок займає більшу частину Всесвіту...

Зненацька в кріслах переді мною зчинилась якась неприродна метушня. З темряви долинув приглушений жіночий сміх. "Ц-с-с",— звелів чоловік, і рух припинився. Оскільки глядачів було мало і саме тоді музика стрясала зал, то, мабуть, ніхто інший цього й не помітив. Хоча їхня справа мене не стосувалась, я відчув полегшення. І все-таки пильно вдивлявся в їхній бік, не можучи відірвати від них очей. Тим часом екран посвітлішав, і я побачив обриси двох людей. Жінка вивільнила з-під коміра білого вовняного пальта тонку, як у дівчинки, шию, на її плече, ледь-ледь опустившись униз, спиралася чоловікова голова. По самі груди обоє разом закутались у його чорне пальто. Цікаво, що там під ним затіяли?

Особливо впадала в очі біла жінчина потилиця. Білий клапоть на темному тлі ніби то занурювався, то виринав у комірі такого ж білого пальта. Здавалося, ніби жінка гойдається, та скоріше це мої очі не знаходили фокуса, і все перед ними пливло. А от чоловікова поза була ще загадковіша. Положення голови таке, ніби він заглядає жінці на груди... Ліву руку, може, просунув їй під пахву або й під стегно... Вільна права мала повну свободу дії. Я вп'явся в неї, аж від напруження сльози виступили. Та переді мною було щось схоже на картину, намальовану вуглиною на чорній дошці. І якщо мені здавалося, неначе права чоловікова рука ритмічно ворушиться, то лише тому, що я сам цього хотів. Кінець кінцем я піддався власному захопленню.

Зненацька жінка голосно засміялась. Я завмер, мовби діставши ляпаса,— мені чомусь здалося, нібито причиною того несподіваного сміху був я сам. Та насправді сміялася не вона, а хтось у репродукторі за екраном. І ніби за домовленістю, на екрані теж закипіла любовна жага

Широким планом на ньому з'явилася біла жіноча шия. Несамовито повертаючися з боку на бік, наче від болю, вона поступово сповзла з екрана, а натомість показалися губи, схожі на щойно підсмажені сосиски, і ті губи розтяглися в якусь дивовижну посмішку, більшу за можливі для неї розміри. Потім ніздрі — як отвір у сплющеному гумовому шланзі... За ними повіки, так щільно заплющені, що вони

зовсім загубилися в зморшках... І, нарешті, сміх, який нагадував скоріше зітхання, схоже на лопотіння крил зляканих диких птахів...

Мені зробилося недобре. Чи була потреба в тому, щоб приділяти обличчю стільки уваги? Від самого початку кіно задумали як видовище, розраховане на перегляд у темряві. Та оскільки обличчя глядачів при цьому не відіграють ніякої ролі, тому й на екрані обличчя не потрібне...

Хоча на сцені актриси роздягаються скільки завгодно разів, жодна не може зірвати з себе власного обличчя. Навпаки — навіть вважається загальноприйнятим, що театральна гра сконцентрована навколо обличчя. Хіба це не шахрайство — заманювати довірливого глядача в темряву?.. Або, якщо підглядати соромно, то чи можна сказати, що і вдавати, ніби підглядаєш, морально? Досить з мене того прикидання та лицемірства! (Правда, мабуть, смішно, що на цьому наполягає каліка, позбавлений обличчя? Але ж найкраще розуміє, що таке світло, не електрик, не художник і не фотограф, а сліпий, який втратив зір у дорослому віці. Як у достатку є мудрість достатку, так і в злиднях має бути мудрість злиднів) .

Ніби шукаючи допомоги, я знову глянув на ту пару. Тепер вони сиділи тихо, як миші. Цікаво, що сталося? Може, й та любовна жага на екрані — всього-на-всього витвір моєї фантазії? Крізь щілини між бинтами, як черв'яки, поповзли струмочки липкого поту. І, видно, не лише внаслідок того, що зал надто сильно опалювався. Щось їдке, наче гірчиця, проникаючи в пори, обпікало тіло. (Мабуть, фальшивою була не темрява, а, як це не дивно, моє власне обличчя!) Якби в цю мить несподівано ввімкнули світло, то, як непрошеного гостя, всі глядачі осудили б і висміяли б саме мене...

Зібравши всю свою мужність, я вирішив вийти надвір. Та все ж не можу сказати, що пошуки сховища були марними. Я відчув, що моя рішучість зросла,— іншими словами, принаймні в цьому я відновив свій з в'я з о к із людьми.

Поволі наближався полудень. На привокзальній вулиці панувало святкове пожвавлення, і людський потік майже не переривався. Я змішався з ним і, відчуваючи на собі настирливі, наче мухи, погляди, безцільно вештався приблизно з годину. Вважається, що ходьба впливає благодатно на душевний стан. Візьмімо для прикладу військову частину на марші.

Солдати, що вливаються в колони з двох або чотирьох шеренг, перетворюються у двоногі істоти, покликані служити лише одному — збереженню строю. Думаю, що разом із гнітючим відчуттям спустошення, викликаним втратою обличчя й душі, в одноманітному ритмі маршу солдати мимоволі знаходять і заспокоєння. Справді, нерідко буває, що під час тривалого пішого переходу люди зазнають статевого збудження.

Однак не можна ж вічно відганяти мух. Скоріше я мушу стати мушиним оком і жадібно літати в юрбі, шукаючи людину, яка продала б мені свою зовнішність. Стать — чоловіча... Власник пересічної, без особливих прикмет, шкіри... Оскільки потім вона розтягуватиметься й скорочуватиметься, риси обличчя та його розміри значення не мають... Вік — від тридцяти до сорока... Але тому що в сорокарічного чоловіка, який згодиться за гроші на мою пропозицію, шкіра може виявитись із шрамами й непридатною для мене, то фактично мова йде про тридцятирічного...

Я спробував себе підбадьорити, але й це зусилля, спалахнувши, як лампочка, що перегорає, згасло — було важко підтримувати напруження. А крім того, хоч перехожі й були чужі одне одному, але утворювали між собою міцний ланцюг, схожий на органічну хімічну сполуку, без найменшого розриву, куди можна було утиснутися. Невже їх так тісно зв'язувало те, що вони мали звичайні, стандартні обличчя? Та й одяг на них був узгоджений, як пароль. Випущений у масовій кількості сьогоднішній пароль, прозваний модою. Власне, що це таке: заперечення уніформи чи її новий різновид? Якщо зважити на її безперервну зміну, то начебто йдеться про заперечення уніформи, але з

погляду її масового характеру приходимо до висновку, що все-таки маємо справу з її утвердженням. Можливо, саме в цьому душа сьогоднішнього дня. І під впливом цієї душі я став єретиком. Хоча складова частина моди, створена синтетичними волокнами, підтримувалась і моїми дослідженнями, люди не допустять мене у своє товариство, бо, напевне, думають, що людина без обличчя позбавлена й душі Зараз я був здатний лише на те, щоб іти.

Якби я ненароком окликнув когось із натовпу, мої стосунки з оточенням умить розповзлися б, як намоклий папір. Мене стіною обступили б люди й без ніякої поблажливості розпитували б про мою чудернацьку пов'язку. Разів із шість я пройшов з кінця в кінець привокзальну вулицю й безупинно наштовхувався на таку загрозу. Ні, я нічого не вигадую. Бо хоч усюди була страшна тиснява, навколо мене, ніби я був зачумлений, завжди утворювався вільний простір, і ніхто мене ні разу не зачепив ліктем.

Мені здавалося, що потрапив у в'язницю. Напевне, там усе — і давлючі мури, і залізні грати — перетворюються на відполіроване дзеркало, в якому ти бачиш своє відображення. Муки ув'язнення в тому, що ти ніколи не можеш утекти від себе. Нетерпіння змінилося роздратуванням, а роздратування перейшло в темну злість. Та раптом мені спало на думку: а що, як зайти до ресторану універмагу? Надходив полудень, і я зголоднів. Проте в цьому намірі був ще набагато войовничіший виклик. Інтуїція людини, загнаної в глухий кут, підказала мені, як знайти діру в мішку, куди мене запроторили.

Що не кажіть, а люди стають самотні, роз'єднані, беззахисні й піддатливі, коли сплять, справляють нужду і споживають їжу. До речі, ресторани в універмагах славляться тим, що дають можливість відвідувачеві зберегти самотність і за столом.

Я спустився ескалатором у приміщення, схоже на зал для урочистостей. Певно, ресторан містився за ним. Як тільки я рушив туди, в очі мені впало велике оголошення: "Виставка масок театру Но". На

мить я завмер і вже було повернув назад. "Та це ж чиста випадковість, і якщо я втечу, то з мене глузуватимуть ще дужче",— подумав я. І, хоча до ресторану можна було попасти, не заходячи на виставку, я попрямував до цього залу.

Можливо, я так зробив тому, що запалився наміром зайти до ресторану. Або вважав такий вчинок розминкою перед тим, як кинути виклик. Та все-таки який дивний збіг: чоловік у пов'язці прийшов на виставку масок Но! Здавалось, набрався такої відваги, що міг проскочити через вогняне кільце.

Та, на щастя, відвідувачів у залі було так мало, що мій запал відразу охолов. Завдяки цьому я заспокоївся і вирішив оглянути виставку повільно, як годиться. Особливої надії на щось я, звісно, не покладав. Маска Но дуже відрізнялася від потрібної мені, їх об'єднувала лише назва. Мені потрібна була та маска, яка усунула б перешкоду, створену гніздом п'явок, і відновила стежину до інших людей, тоді як маска Но, навпаки, переповнена прагненням знищити будь-який зв'язок із життям. Яскраве свідчення того — справжня атмосфера тліну, що панувала в залі.

Звичайно, і я розумів, що масці Но притаманна витончена краса. Краса — це, мабуть, почуття опору, спрямованого проти знищення. Труднощі відтворення є мірилом досконалості мистецтва. Отже, якщо припустити, що масове виробництво неможливе, то доведеться визнати найкрасивішою в нашому світі тонку скляну шибку. Однак лишається загадкою, чому людина прагне такої рідкісної довершеності. Щось за цим криється. Як підказує здоровий глузд, потреба в масці виражає бажання людей вийти поза рамки виразу обличчя актора, який уже їх не задовольняє. А коли так, то навіщо було робити навмисне її такою незворушною?

Я несподівано зупинився перед жіночою маскою. Вона висіла на низькій півкруглій перегородці, яка з'єднувала в кутку дві стіни — в цьому проглядав якийсь особливий задум. Мені здалося, що та маска на

чорному полотняному тлі, в білій дерев'яній рамці, ніби відповідаючи на мій погляд, раптом повернулася до мене. І широко, на все обличчя, всміхнулася, наче давно ждала мене...

Ні, це, звісно, була галюцинація. Рухалась не маска, а світло, що падало на неї. За рамкою містилося кілька електричних лампочок, які, по черзі спалахуючи і згасаючи, створювали неповторний ефект. О, вдало придумано! І хоча я розумів, що все це хитрощі, однаково переляк усе ще тремтів у моїй душі. І я без усякого опору відмовився від наївного упередження, що маски Но не мають виразу...

Здається, маска не тільки була винахідливо придумана. Гадаю, вона відрізнялася від інших і досконалістю виконання.

Тільки отака її відмінність була незбагненною і мимоволі дратувала. Однак, коли я, ще раз обійшовши зал, вернувся до неї, то раптом мовби побачив її у фокусі лінзи й відгадав загадку... Переді мною було не обличчя, а череп, обтягнутий тонкою плівкою, що прикидався обличчям. І на інших масках, особливо старих людей, виступали кістки, але ця жіноча маска, на перший погляд така гладка й округла, якщо придивитись, найбільше скидалася на череп. Кістки міжбрів'я, чола, вилиць і підборіддя випиналися на ній з такою рельєфною чіткістю, що викликали в пам'яті анатомічний атлас, а тіні й відблиски, спричинені зміною освітлення, надавали їй цілком живого виразу. Тьмяність клею, властива старій порцеляні... плетиво тонких тріщин на поверхні... білість і тепло сплавних колод, що лежать на березі під вітром і дощем... А може, маски Но беруть свій початок від черепа?

Та це не означає, що всі жіночі маски були такими. З плином часу вони перетворювались у плескаті обличчя, схожі на обчищену диню. Можливо, пізніші майстри неправильно витлумачили первісний задум і захопилися самим лише процесом моделювання, випустили з уваги важливий елемент — кістки і тільки підкреслили відсутність виразу.

Несподівано я зіткнувся зі страшною гіпотезою: чому творці перших масок Но, силкуючись подолати межі виразу, врешті дійшли до черепа? Мабуть, не для того, щоб приглушити роль виразу. Втеча від буденності виразу — таке можна побачити і в інших масках. Якщо ж уперто дошукуватися різниці, то, напевно, вона полягає в тому, що, на противагу звичайним маскам, у яких ця втеча передбачена в позитивному напрямі, в масках Но вона набуває негативного відтінку. При бажанні їм можна надати будь-якого виразу, та однаково вони залишаться порожніми посудинами... Відображення в дзеркалі, яке може змінюватися відповідно до того, хто в нього дивиться...

Та хоч якою досконалою була маска Но, я вже не міг відбудовувати свого обличчя, вкритого скупченням п'явок, з черепа. Однак чи не було в основі сміливого способу виготовлення маски Но, яку перетворювали у порожню посудину, загального принципу, який можна застосувати до будь-якої маски, будь-якого виразу й будь-якого обличчя? Скажімо, обличчя вибираю не я сам, а хтось мені вибирає... Вираз вибираю не я сам, а хтось мені вибирає... Так, мабуть, це правильно... Якщо навіть чудовиська створюють, то чому б не створити людини? Творець її виступатиме не в ролі відправника, а скоріше одержувача листа, званого виразом обличчя.

Чи не з цим пов'язані всі мої сумніви й вагання у виборі типу обличчя?.. Хоч скільки марок наліпи на конверт, а лист без адреси повернеться назад... Стривай, є вихід!.. А що як комусь показати альбом типів обличч, яким я користуюсь як довідником, і попросити, щоб вибрав?.. Комусь? Та кому?.. Хіба не зрозуміло? Звісно, тобі... Адже ніхто, крім тебе, не може одержувати моїх листів!

Спочатку я скромно визнав своє відкриття незначним, та поволі навколишнє світло почало змінювати довжину хвилі, а в серці розлився спалах багрянцю, схожого на усміх. Щоб цей спалах не задуло, я прикрив його долонями і прожогом, ніби котячись з пагорба, вибіг із залу.

Е, ні, якщо тільки це відкриття пощастить здійснити, то воно зовсім не мале. Мабуть, доведеться вирішувати різні процедурні питання... Авжеж, доведеться... Та кінець кінцем їх можна буде залагодити. Без ніяких вагань я попрямував до ресторану. Без жодного страху вторгнувся в гарячу атмосферу такого відмінного від "Виставки масок театру Но" великого закладу, який на двох сторінках меню пропонував страви на всі смаки. Ні, мною рухала не сміливість. Скоріше навпаки — проблиск надії зробив мене боягузом. У своєму прагненні якнайшвидше встановити зв'язок між листом та адресою я, певно, був схожий на дитину, яка, затуливши вуха, біжить крізь темряву.

І в цю мить переді мною виріс той чоловік. Його незворушність, з якою він повільно оглядав зразки страв на вітрині, справді підходила б людині, яку я шукаю. Переконавшись, що його вік мене влаштовує, а обличчя без шрамів, я негайно вирішив зупинити свою увагу на ньому. Вслід за чоловіком, який нарешті зважився купити в касі талон на китайську локшину, я купив талон на каву й бутерброд з ковбасою. Після того з байдужим виразом обличчя — стривай, у мене ж його не було! — я мовчки сів навпроти нього за одним столом. Оскільки вільні місця були й за іншими столами, чоловік глянув на мене з явним невдоволенням, але вголос нічого не сказав. Молоденька офіціантка відірвала половинки наших талонів, поставила воду й пішла. Я зняв пов'язку, затиснув в зубах сигарету і, відчувши його збентеження, почав здалеку:

— Пробачте, мабуть, я вам заважаю...

— Та ні, ніскілечки.

— А он та дитина так витріщилася на мене, що навіть забула про своє довгождане морозиво. Ще може подумати, ніби ви мій приятель.

— Тоді пересядьте кудись інде!

— Це, звичайно, можна. Та перед тим я хотів би запитати навпростець ось що... Вам не треба десяти тисяч ієн?.. Як не треба, то я відразу пересяду на інше місце.

На обличчі мого співрозмовника я прочитав таке жваве зацікавлення, що навіть жаль його стало, і негайно почав тягти сіть до себе.

— Прохання не дуже обтяжливе. Небезпеки ніякої, багато часу не забере, а десять тисяч ієн ваші. Ну то як? Будете слухати далі чи пересісти?..

Чоловік облизував кінчиком язика жовті зуби, його нижня повіка нервово сіпалась. Якщо користуватися класифікацією Блана, то в нього було ввігнуте, кістляве обличчя з м'ясистими випуклостями. Одне слово, обличчя людини, заглибленої в себе, ворожої до навколишнього світу, яке я відкинув. Та оскільки мене привабила тільки шкіра, то його форма не мала значення. У стосунках з людьми такого типу треба поводитись обережно, щоб, наполягаючи на своєму, не зачепити їхнього самолюбства.

Постскриптум. З усієї сили відмовляючись визнати обличчя мірилом для себе, я в ставленні до інших легко ним користуюсь. Скажете, свавілля? Згоден, але ставитись так до себе було б великою розкішшю. Найлютіші критики — це найчастіше знедолені.

— Але ж...— Ніби уникаючи моїх очей, чоловік поклав одну руку на спинку стільця й повернувся обличчям до виходу на дах, де дітям роздавали рекламні повітряні кульки.— Ну гаразд, справу треба обговорити...

— У мене ніби камінь з душі звалився. Було б добре перебратися кудись інде, бо тут офіціантки дуже непривітні. Але перед тим я хотів би

домовитися з вами про одну річ. Я не питатиму вас, чим ви займаєтесь і таке інше, а ви — мене.

— Та моє заняття й не варте того, щоб про нього розпитувати. А крім того, як нічого не знатиму, то потім не доведеться викручуватись перед людьми.

— Коли справу закінчимо, я б хотів, щоб ми про неї забули, наче ніколи не бачилися.

— Нехай буде по-вашому. Бо схоже на те, що про неї й не захочеться згадувати...

— Та хто його знає. Навіть зараз ви не можете дивитися мені прямо в очі. Хіба це не доказ того, що ви заінтриговані? Напевне, вам не терпиться дізнатись, що це в мене під бинтами.

— Дурниця.

— То, може, боїтесь?

— Анітрохи.

— Чого ж тоді так уникаєте моїх очей?

— Чого?.. Відповідати по черзі на всі ваші запитання? А це входить у ту послугу за десять тисяч ієн?

— Не хочете — не треба, я вас не силую. Я наперед знаю ваші відповіді. Я тільки думав про те, щоб хоч трохи полегшити вам тягар...

— Скажіть же нарешті, що я маю робити!

Роздратований чоловік, виймаючи з кишені піджака зім'яту пачку сигарет, зухвало випнув нижню губу. Однак ту ж мить його худа щока, на якій чітко виступали м'язи рота, засіпалась, як черевце комахи. Він мав вигляд зацькованої жертви. Але чому? З власного досвіду я знав, що дитина, підстьобувана неймовірною фантазією, може панікувати, але ж мій співрозмовник доросла людина. Напевне, й колеги відвертали від мене очі тому, що соромилися своєї переваги перед начальником. І саме тому, що я усвідомлював це, з допомогою приманки в десять тисяч ієн намагався вивудити собі хоч псевдорівність...

— То перейдемо до справи? — Обережно, але вибираючи навмисне різкий зворот, почав я розвідку.— Знаєте, я подумав, чи ви не віддали б мені свого обличчя?..

Замість відповіді чоловік серйозно глянув на мене, черкнув сірником, зламав його і запаленого кинув на стіл. Метушливо загасивши і збивши щиглем на долівку, невдоволено просопів і запалив ще один. Сталось так, як я сподівався. Протягом кількох секунд він зібрав докупи всі свої сили і відчайдушно намагався збагнути зміст слів "віддати обличчя".

Пояснень такої поведінки могло бути скільки завгодно. Починаючи від загально поширених, як убивство, шантаж, шахрайство, коли хочуть видати себе за когось іншого, і до зовсім фантастичних випадків купівлі-продажу облич... Здогадатися було нелегко. Якби його не покинула здатність спокійно поміркувати, то він би негайно згадав про десять тисяч ієн — цілком реальну умову. За такі гроші багато не купиш, але замість того, щоб мучитися здогадами, було б розумніше ще раз перепитати, що я маю на увазі. Безперечно, приголомшений моїми бинтами, він опинився в стані людини, яку вві сні мордують несусвітенною казуїстикою. Очевидно, інтуїція правильно мені підказала вибрати саме ресторан. Та найдужче мені сподобалося те, що чоловік, немовби наткнувшись на дротяне загородження, зацікавився не стільки тим, що було під бинтами, скільки самими бинтами.

Як тільки я це збагнув, умить — наче фокусник махнув хустиною — в мені сталася неймовірна зміна. Як з невидимої повітряної ями несподівано вигулькує кажан, так і я переродився в жорстокого напасника, готового вп'ястися вигостреними іклами в горло співрозмовникові.

— Та хоч я кажу про обличчя, ідеться тільки про шкіру. Хочу замінити нею пов'язку...

Чоловікове обличчя все більше затуманювалося, а губи так завзято смоктали сигарету, що здавалось, ніби про нашу справу він зовсім забув. Спочатку, щоб не наразитися на його опір, я мав намір відкрити йому частину правди, та виявилося, що тепер це непотрібно. Мимоволі під бинтами я видушив із себе усмішку. Зігнати злість на комусь — іноді це найкращий спосіб зберегти здоров'я.

— Та ви не турбуйтесь. Я не збираюся здирати з вас шкіру. Мене цікавить тільки її поверхня. Зморшки, потові залози, пори... Одне слово, я б хотів узяти її як модель...

— А-а, модель?..

Чоловік полегшено зітхнув, розслабив плечі, в нього заворушився борлак, і він кілька разів кивнув головою, та в душі, видно, не позбувся сумнівів. Було ясно, що його турбує. Що я збираюся утнути, коли натягну на себе обличчя, цілком схоже на його,— оце, напевно, не давало йому спокою. Та я не тільки не розвіяв відразу його побоювань, а, ковтаючи принесену каву й бутерброда, потроху підпускав йому шпильок і тим сам упевнював у підозрах. До нього особисто ненависті я не відчував. Мабуть, мені хотілося відомстити лише за те, що я змушений рахуватися з житейськими умовностями, якими люди оточують обличчя.

Якби тільки мене не мучили келоїдні шрами, в бинтах, звісно, була б своя перевага. Наприклад, мені здається, що справжній зміст обличчя виявляється при використанні бинтів, діє ефект маски. Маскування — це зловмисна гра, в якій житейські умовності щодо обличчя поставлено з ніг на голову, своєрідний спосіб заховатися від людей, коли не тільки обличчя, але й душа разом з ним зникає. Саме тому в давні часи кати, монахи-жебраки, інквізитори, жерці, священики таємних орденів і, нарешті, розбійники не могли обійтися без маски. Вона мала не тільки негативне призначення — ховати обличчя, але й позитивне — заховавши обличчя, розірвати зв'язок між обличчям і душею, тим самим звільнити людину від обов'язків перед суспільством. За прикладом не треба далеко ходити: те ж саме стосується психології жевжика, який хизується темними окулярами навіть у негоду. Позбувшись ярма власної душі, можна стати безмежно вільним і водночас безмежно жорстоким.

Як подумати, то з маскувальною дією бинтів я зустрічався не вперше... Так, справді, ще перед тим випадком із малюнками Клее, я гордо порівнював себе з людиною-невидимкою, яка всіх бачить, а сама залишається непоміченою. Потім була зустріч з К., що виготовляє штучні органи. Відзначаючи наркотичні властивості пов'язки, він серйозно застерігав, що врешті я можу стати наркоманом, який не уявляє собі життя без бинтів. І от зараз, вважай, утретє... Минуло понад півроку, та невже я тільки кружляв на одному місці? Ні, щось за цей час змінилося. Спочатку були звичайні хвастощі, потім прийшло застереження від сторонньої людини і от нарешті тепер я вперше по-справжньому смакував потаємною радістю бути людиною у масці. Мої думки рухалися,ніби по спіралі. Лише одне мене трохи хвилювало: той рух по спіралі був висхідний чи, навпаки, нисхідний?..

Все ще залишаючись напасником, я виманив того чоловіка з універмагу і, найнявши в найближчому готелі кімнату, через дві години тим же способом, яким зробив зліпок із гнізда п'явок, одержав відбиток шкіри з його обличчя. Дивлячись, як він, засунувши банкноту в десять тисяч ієн у кишеню, мало не побіг, я раптом відчув нестерпну самотність, ніби всі мої сили геть вичерпались. Якщо житейські

умовності щодо справжнього обличчя нічого не варті, то й щодо маски їм гріш ціна.

Постскриптум. Ні, таке міркування неправильне. Причина, мабуть, у тому, що я собі уявив, ніби виготовлена маска вплине на мою душу так само, як пов'язка. Тож зовсім природно, що я відчував тривогу, адже віддалявся від заповітної мети — відновити стежинку до людей. Однак у самій цій подібності була натяжка. Ставитись до маски, як до пов'язки, посилаючись на те, що обидві не є справжнім обличчям,— це однаково, що біле видавати за чорне. Якщо маска розширює стежинку, то пов'язка її захаращує, тобто вони скоріше антиподи. Бо інакше я сам, відчайдушно силкуючись утекти від пов'язки і знайти порятунок у масці, мав би вигляд блазня.

І ще одне. Тільки що мені спало на думку: маска потрібна жертві, а пов'язка, навпаки,— напасникові. Чи ж не так?

БІЛИЙ ЗОШИТ

Нарешті я змінив зошита на нового, однак у моєму становищі не відбулося суттєвих змін. Перед тим, як я розпочав нову сторінку, минуло кілька тижнів без ніяких подій — так, ніби я застиг на мертвій точці. Кілька невиразних, як моя пов'язка, тижнів, без очей, без носа, без рота. Та якщо все-таки понишпорити в пам'яті, то можна згадати: за той час я пропустив можливість запатентувати за добрі гроші одну мою роботу, а, крім того, молоді колеги несподівано покритикували мене з приводу цьогорічного* бюджету лабораторії. Та оскільки до практичного використання патенту, до речі, дуже специфічного, було ще далеко, то думати про нього серйозно не варто було. А от щодо бюджету... хоча це й не мало нічого спільного з моїм планом виготовлення маски...

та діло є ділом, і я мусив подумати про нього. Якщо послухати колег, то виходить, начебто я вдався до хитрощів. Бо спочатку пішов назустріч бажанню групи молодих співробітників і погодився на створення

особливої бригади, а як тільки справа дійшла до найголовнішого — розподілу асигнувань, відступив від свого слова. Однак, усупереч тому, що вони казали, в цьому не було ні підступу, ні заздрощів, ні враженого честолюбства — загалом нічого заздалегідь продуманого. Особливо хвалитися нічим — я просто забув про цю справу. Якщо мене звинуватять у несумлінному ставленні до своїх службових обов'язків, то я думаю, що критику треба сприйняти покірно. Раніше я цього майже не усвідомлював, але після їхніх слів, здається, відчув, що від певного часу почав утрачати цікавість до роботи. Хоча признаватись у такому не дуже приємно, та чи не вплинули на це п'явки? Якщо залишити осторонь деякі докори сумління, то, правду кажучи, їхній протест навіть збадьорив мене. Бо, в усякому разі, тепер зі мною поводилися як з рівним, а раніше вимучували із себе посмішку, бачачи перед собою каліку...

Все-таки що за відкриття я зробив на "Виставці масок театру Но", на якій, як я писав майже в кінці попереднього зошита, нарешті вдалося розв'язати велику проблему — вибір обличчя?

Мені справді тяжко про це розповідати. Вираз обличчя — не потаємний хід, а парадні двері, які прикрашають так, щоб порадувати зір гостя. І не рекламний проспект, який посилають будь-кому, а лист, що без адреси нічого не вартий. Визнавши правильність своїх міркувань, я негайно вирішив поступитися тобі правом вибору. І хоча мені здалося, ніби я зняв тягар зі своїх плечей, радість була передчасною.

Того вечора, вечора кольору паленої глини, коли каламутний туман, як збовтана брудна вода, піднявся вгору і заслав небо на годину раніше, ніж звичайно, а тьмяне світло ліхтарів, зухвало перевищуючи свої повноваження, підганяло час... рухаючись у натовпі, який густішав при наближенні до вокзалу, я ще раз спробував увійти в роль напасника, щоб якось позбутися того нестерпного відчуття самотності, що охопило мене в мить розставання з тим чоловіком. Та я розумів, що діла не буде, якщо я не зустрінуся з кимось сам на сам, як у ресторані універмагу. Коли вже люди скупчилися, то навіть у ці останні прикрі години неділі

їхні обличчя, немов амеби, простягаючи одне одному свої псевдоніжки, утворюють ланцюг без жодної прогалини, в яку я міг би протиснутися. Проте я вже не був такий роздратований, як уранці, коли виходив з дому. Я навіть почувався заспокоєним — настільки, що помічав, як в імлі чарівно пливе, дихає і хвилюється море неонових вогнів. Можливо, тому, що тепер у моїх руках був конкретний план. Насилу придбаний зліпок обличчя з алюгіната калію, якого я ніс у портфелі під пахвою, здавався важким... Він, правда, врівноважувався важкістю бинтів, наскрізь просяклих туманом... в усякому разі, в мене був план, гідний випробування.

Так-от, того вечора... моє серце відкрилося тобі назустріч — так, ніби перешкода перед ним зникла. І це не була просто надія, що я звалю на тебе вибір обличчя... не корисли-

вими міркуваннями, що підготовку закінчено і настав час братися за виготовлення маски... як би це краще сказати?., наївно, мов дитина, м'яко, ніби ступаючи по траві, я не переставав скорочувати відстань між нами. Чи не було це виявом заспокоєння і впевненості, пов'язаної з тим, що трапилася нагода заманити й тебе, хай навіть посередньо, у спільники для виготовлення маски — роботи, що вимагала самотності? Що там казати, для мене ти була чужою людиною номер один. І не в негативному розумінні цього слова. Хочу сказати, що ти була першою людиною, до якої я мав відновити стежинку, людиною, чиє ім'я я зобов'язаний був написати на першому листі. (...В кожному разі, я не хотів тебе втратити. Бо така втрата означала б для мене втрату цілого світу).

Та як тільки я опинився віч-на-віч з тобою, мої надії, як вийняті з води водорості, вмить перетворилися на безформну купу лахміття. Ні, я не хочу, щоб ти мене неправильно зрозуміла. Я зовсім не збирався прискіпуватись до того, як ти мене зустріла. Навпаки, ти ставилася до мене з небувалою досі великодушністю. За винятком того випадку, коли не пустила моєї руки під спідничку. Та за це треба винити мене й тільки

мене. Бо, як сказано в одному вірші, не завжди закоханий має право на взаємну любов.

І того дня, як завжди, ти зустріла мене з ненав'язливою люб'язністю чи, точніше, з ненав'язливим співчуттям. І наша мовчанка теж була звичайною...

Скільки часу минуло, відколи між нами запанувала мовчанка, схожа на розбитий музичний інструмент? Наші звичні балачки, обмін буденними новинами не припинились, але звелися до коротких, як сигнал, фраз, що не виходили за рамки найпростішої розмови. Однак і в цьому я не збираюся скидати вину на тебе. Я добре розумію, що це був вияв співчуття до мене. Розбитий музичний інструмент часто видає фальшиві звуки. Тож нехай краще мовчить. Для мене то була прикра мовчанка, а для тебе, не сумніваюсь, ще прикріша.

Отож, щоб ще раз відновити розмову, я так надіявся на цей випадок...

А все-таки як було б добре, якби ти принаймні запитала, куди я ходив. Хоча останнім часом мій вихід до міста в неділю та ще й на цілісінький день можна вважати винятковим випадком, ти навіть не здивувалася.

Ти швидко відрегулювала вогонь у грубці й тут же повернулася у кухню. Принесла розпареного рушника і знову поспішила заглянути, чи зігрілася вода у ванні. Начебто не залишала мене самого, але й не старалася бути поряд. Звісно, кожна господиня так поводиться, та я хочу сказати ось про що — про твою надто розраховану врівноваженість у той час. Ти справді виявилася спритною. Намагаючись надати нашій мовчанці природності, ти відлічувала час уміло, з точністю електричних терезів.

Щоб порушити мовчанку, я вирішив удати, ніби розсердився, але дарма — помітивши твої майже героїчні зусилля, я відразу знітився, бо мимоволі відчув недоречність своєї самовпевненості. Застигла між нами крижина мовчання, здається, була набагато грубшою, ніж я припускав. Зовсім не тонкою, здатною розтопитися з першого-ліпшого приводу. Питання або підстави для розмови, придумані в дорозі, не були більшими за вогник сірника, кинутого на айсберг.

Звичайно, я не тішив себе надією, що зможу поставити перед тобою обидва типи обличчя і, як справжнісінький комівояжер, запитати: ну, яке вам більше подобається?

Оскільки я вимагав, щоб моя маска залишалася непомітною як маска, то не годилося розкривати істинну суть свого запитання, бо інакше кпинів і шпильок не минути. Отже, оскільки я не збирався займатись гіпнотизмом, мої запитання, природно, мали бути непрямі. Та далі мої плани не йшли. Я легковажно вірив, що коли удача, досягнута з наполегливістю детектива, який не жаліє своїх ніг, мало не обернулася лихом, то в потрібну хвилину я все одно зумію нею скористатись. Наприклад, я з легким серцем доскіпливо аналізував обличчя приятелів, а сам непомітно закидав вудочку у ставок твоїх смаків.

Але ти не була рибою, від народження приреченою мовчати. Мовчання — тяжке випробування для тебе. Коли ненароком я заводив розмову про чиєсь обличчя, то насамперед ранив себе, а тому, побоюючись за мене, ти уникала її... Проклинаючи свою легковажність, я мовчки пройшов повз наше мовчання, повернувся в кабінет, замкнув у шафу інструменти для знімання зліпка та сьогоднішню здобич, а потім, як завжди, заходився розмотувати бинти, щоб намастити обличчя кремом і помасажувати. Та зненацька руки зупинились на півдорозі, і я знову заблудився в діалозі з уявним співрозмовником.

"Ні, тут не допоможе проста приманка... Скільки мільйонів калорій потрібно для того, щоб розтопити цю мовчанку, знає тільки моє втрачене обличчя... Може, маска і є відповіддю?.. Але без твоєї поради я

її не зможу виготовити... Ну й халепа!.. Якщо це зачароване коло десь не розірвати, то буде повторюватись те саме, як у тій дурній орлянці... Та все ж не треба втрачати надію... Коли не вдасться розтопити кригу мовчання, то принаймні треба спробувати розпалити хоч малесенький вогонь, щоб тільки руки погріти".

З рішучістю водолаза, який надягає на себе скафандр, я знову намотав бинти. Бо я зовсім не був певен, що, виставивши напоказ п'явки, переборю гніт мовчання.

Намагаючись приховати напруження, м'якою, як у кішки, ходою, ніби нічого не сталося, я повернувся до вітальні. Вдаючи, ніби переглядаю вечірню газету, нишком краєчком ока стежив, як ти ходиш у кухню й назад. Ти не всміхалась, та, коли робила то се, то те, з твого обличчя не сходив навдивовижу легкий вираз, наче ти ось-ось усміхнешся. Можливо, ти ні про що не здогадувалась, але це був справді дивовижний вираз — настільки дивовижний, що я навіть подумав: чи не тому я освідчився тобі, що мене зачарував цей вираз твого обличчя?

(Я про це ще не писав? Нічого страшного, можна й повторитися. Мені, людині, що дошукувалася суті людського обличчя, твій вираз служив наче вогником маяка. Навіть тепер, коли оце пишу, думаючи про тебе, бачу перед собою тільки його. Тієї миті, коли на твоєму незворушному обличчі з'явилась усмішка, в його виразі раптом щось заблищало, і в тому світлі все раптом почало відчувати впевненість, ніби дістало підтвердження свого існування...) Здається, тим виразом ти щедро обдаровувала все — вікна, стіни, електричні лампи, балки — і тільки мене обминала. Хоча я вважав це природним і загалом ні на що не сподівався, проте не переставав думати: от було б добре, якби вдалося повернути твоє обличчя до себе!

— Може, поговоримо?

Але на звернутому до мене обличчі того виразу вже не було.

— Я сьогодні ходив у кіно.

Ти чекала наступних слів, заглядаючи у щілинки між бинтами з уміло прихованою настороженістю.

— Ні, не тому, що хотів подивитися фільм. Насправді я затужив за темрявою. Коли йдеш вулицею з таким обличчям, раптом починаєш відчувати на душі тягар, ніби робиш щось погане. Дивна річ — обличчя... Раніше я про нього не думав, та як утратив, здається, наче півсвіта в мене забрали...

— Який фільм показували?

— Не пригадую. Бо, видно, себе не тямив. Правду кажучи, мене зненацька охопила манія переслідування. І тоді, ніби рятуючись від дощу, я забіг до найближчого кінотеатру...

— Де той кінотеатр?

— Хіба не однаково? Мені була потрібна темрява.

Ти осудливо стиснула губи. Та очі сумовито примружила, ніби хотіла показати, що звинувачуєш не тільки мене. Я почав гірко каятися. Не треба було цього робити. Я ж збирався говорити зовсім про інше.

— ...Так-от, до речі, тоді я подумав: мабуть, варто іноді ходити в кіно. Там глядачі позичають обличчя в акторів і надягають на себе. Власне обличчя їм не потрібне. Кінотеатр — це місце, куди ходять, щоб за гроші на певний час виміняти собі обличчя.

— Справді, мабуть, таки варто іноді ходити в кіно.

— Звичайно. Хоч би тому, що там темно. Але, що це за фільм, якщо обличчя акторів не подобаються. Бо коли йдеш позичати їх і натягати на себе, а вони погано прилягають, то половина зацікавлення пропадає.

— А хіба нема фільмів без акторів? Наприклад, документальних...

— Це однаково. Припустімо, акторів там нема, але ж обличчя все-таки є. Навіть риби, навіть комахи мають свою фізіономію. Навіть стільці й столи можуть чимось подобатися чи не подобатись.

— Хотіла б я знати: невже є на світі люди, які ходять у кіно, нап'явши на себе риб'ячу морду?

Ти спробувала вивернутись, як метелик, відбувшись чимось схожим на жарт. Звісно, краще вже мовчати, ніж заводити розмову про риб'ячу морду.

— Ні, ти помиляєшся. Мова не про моє обличчя. В мене його давно нема, і говорити, що воно подобається чи не подобається, не доводиться. Ти — інша річ. Для тебе важливо, з якими акторами фільм ти хочеш подивитися.

— Та все одно я віддаю перевагу фільмам без акторів. Бо зараз і до трагедії, і до комедії начебто втратила охоту...

— Ах, навіщо ти постійно поступаєшся мені?

Мимохіть я сказав різко й, відчуваючи до себе огиду, скорчив під бинтами невидиму похмуру гримасу. Мабуть, тому, що в голову вдарило тепло, п'явки заворушились, а понівечене обличчя нестерпно запекло.

То не була мовчанка, яку можна подолати таким способом. Хоч би з чого ми починали, наша розмова завжди застрявала на одному. Мені не ставало духу далі говорити, і ти більше не розтуляла рота. Наша

мовчанка не була порожнечею, що виникла після вичерпного обговорення теми, а сумним наслідком розмови, що розсипалася на дрібні шматочки.

Після того протягом кількох тижнів я рухався в цьому мовчанні чисто механічно, ніби користуючись позиченими суглобами. Та от одного дня я раптом помітив, що вітер грається ніжними зеленими паростками модрини за вікном, отже, настало літо. До речі, таким же раптовим було й моє рішення. Пам'ятаєш, це сталося того вечора, коли за вечерею я несподівано чомусь розкричався:

— Скажи, власне, чому ти ще живеш разом зі мною? — Знаючи, що ніякий крик не проб'є мовчання, я не міг дивитися тобі прямо в обличчя, а тому вп'явся очима в петельку кольору зів'ялого листя біля маленького зеленого ґудзичка на грудях. Але я не хотів здаватись і не переставав кричати: — Відповідай негайно! Чому не розлучаєшся зі мною? Гадаю, ясність нам обом зараз піде на користь. Живеш за інерцією? Кажи, не соромся. Адже не варто силувати себе до того, в чому не переконана...

Коли, наговоривши зайвого, я зачинився в кабінеті, то був у жалюгідному стані — як паперовий змій, що потрапив під дощ. Чи, власне, є якийсь зв'язок між мною — людиною, що зчинила несамовиту бучу з приводу такої дрібниці, як обличчя, і мною — начальником лабораторії з місячною платнею дев'яносто сім тисяч ієн? Чим більше я над цим роздумував, тим швидше перетворювався у паперового змія, від якого нарешті залишилася тільки дерев'яна рамка, бо папір розповзся...

Як тільки це сталось, я опам'ятавсь і зрозумів, що грубі слова, кинуті тобі в обличчя, насправді мали бути спрямовані проти мене. Так, ми одружені ось уже вісім років. Вісім років — час немалий. Принаймні достатній для того, щоб навчитися відповідати одне за одного, яка страва кому подобається, а яка — ні. Якщо ми можемо заступити одне одного у гастрономічних уподобаннях, то чому б не робити цього, коли

мова йде про обличчя? Отже, не було потреби вишукувати в нашому мовчанні тему для розмови.

Я почав гарячково порпатися в пам'яті. Напевне, десь мав бути документ, у якому ти призначаєш мене своєю довіреною особою. Мусить бути! Та якщо й перед тим нещасним випадком нас розділяла велика відстань, то що я собі поверну, затіявши тепер метушню з маскою? Повертати просто не було чого. Оскільки протягом тих одноманітних восьми років не сталося нічого, що треба було б приховувати, і тепер, відгороджений стіною самотності, товстішою за бинти, я ні в чому тебе не підозрюю, то й чогось вимагати не маю права. Бо якщо ти нічого не втратив, то не можеш просити відшкодування. Чи не краще врешті визнати, що колишнє моє обличчя теж було своєрідною маскою, і, не чинячи опору, змиритись із теперішнім становищем?

...Питання було дуже важливе... а ще важливішим було те, що я вважав його таким. Коли вже так сталося, то просто із самолюбства мені доведеться виконувати місію довіреної особи. Така робота мене не вабила, проте я вирішив, мобілізувавши пам'ять, враження і розмови, створити твою модель обличчя і, глянувши твоїми очима на чоловіків, пригадати, які з них тобі подобалися. Мене охопило відчуття огиди, наче за комір залізла гусениця. Я ще не встиг зосередити уваги на чоловіках, як зрозумів, наскільки важко розгадати тебе. В усякому разі, лупу треба міцно закріпити. Бо коли вона коливатиметься, як медуза, дивись не дивись — однаково нічого не побачиш. Та як тільки я напружив зір, ти перетворилася спочатку в точку, потім у лінію і, нарешті, у простір без обрисів, аж поки проскочила крізь сітку моїх п'яти відчуттів.

Я страшенно розгубився. Власне, що я бачив, про що говорив, з яким почуттям жив протягом цього зовсім не короткого часу? Невже справді так мало про тебе знав? Я стояв як укопаний перед твоїм внутрішнім світом, що безмежно простягався в мол очно-білому тумані, й від сорому ладен був би намотати на обличчі вдвічі більше бинтів, ніж мав на собі.

Але коли пам'ятати про наслідки, то, напевне, добре, що я раз опинився у глухому куті. Я витрусив з-під коміра гусеницю і, набравшись зухвальства, повернувся до вітальні — обхопивши обличчя долонями, ти сиділа перед телевізором із вимкнутим звуком. Мабуть, плакала. Помітивши це, я відкрив для себе, що можна зовсім по-іншому пояснити, чому виявився нездатним бути твоєю довіреною особою.

І справді, незважаючи на багато років, прожитих разом, не можна сказати, що я був для тебе ідеальною довіреною особою. Щонайменше залишається безсумнівним одне: наше спілкування було настільки однобоке, що я навіть не уявляв собі, як ти розбираєшся у чоловічих обличчях. І що з того вийшло? Тепер я мимоволі змушений виступати начебто в ролі звідника! Хіба нормальний шлюб від самого початку відкидає питання про те, як майбутня дружина ставиться до обличчя людей іншої статі? (Звісно, що ж стосується їжі, то тут усе зрозуміло). В усякому разі, одружившись, юнак і дівчина мають відкинути такі сумніви й цікавість. Якщо в цьому немає взаємної згоди, то краще й не розпочинати такої клопітної справи!

Крадькома, щоб ти не помітила, я підійшов до тебе ззаду — і відразу запахло, як від асфальту після дощу. Напевне, твоїм волоссям. Ти обернулась і, шморгнувши кілька разів носом, як під час нежиті, глянула на мене ясними й глибокими, здається, підфарбованими очима так, ніби силкувалася розвіяти мої хибні розрахунки. З прозорим виразом обличчя — наче сонячне проміння, що пробивається між деревами в лісі, остудженому холодним осіннім вітром...

І от саме в цю хвилину мене охопив дивний порив. Невже ревнощі? Можливо. В мені щось колюче, мов реп'ях, почало розростатися до розмірів їжака. А вслід за цим я мимоволі збагнув, що зразок обличчя — моє заблукане дитя, якого я не міг знайти — стоїть отут, коло мене. Яка несподіванка! Проте не думаю, що я дуже здивувався. Чому це я раніше не зрозумів, що іншої відповіді й бути не може? Ось це здавалося мені нерозумним.

Залишу осторонь це "чому" і передусім розповім тобі, до якого висновку я дійшов. Маска, що на ній я зупинив свій вибір, за класифікацією Блана належала до третього типу — негармонійного, екстравертного. Обличчя, що випинається вперед біля носа... згідно з психоморфологією — вольове, завзяте обличчя...

Все було настільки просто, що я відчув себе мало не одуреним. Та якщо вдуматись, пояснення цьому можна знайти. Навіть лялечка готується до переміни своєї зовнішності. Після того, коли суть обличчя раптом змінилася — не я мусив його вибирати, а хтось інший мав робити це за мене,— нічого не залишалось, як тільки орієнтуватися на тебе — так, ніби я нічого, крім тебе, не бачив, незалежно від того, розплющив очі чи заплющив, озирався ліворуч чи праворуч. І хоча я почував, як тепер необхідність стежити за тобою ранить моє самолюбство, примушує мене нетерпеливитись, дратуватись, відчувати себе приниженим, я ні на мить не міг відірвати від тебе погляду.

Я прагнув до тебе наблизитись і водночас віддалитися. Хотів пізнати й водночас цьому опирався. Жадав бачити й водночас від зустрічі з тобою почувався приниженим. І от у такому невизначеному стані, коли тріщина в мені щораз глибшала, я був приречений робити тільки одне: з усієї сили стискати руками розколоту склянку, намагаючись зберегти її форму.

Крім того, я добре знав, що це чистісінька брехня, придумана мною для власної вигоди, ніби ти — жертва, прив'язана ланцюгом до мене, який уже не має на тебе ніяких прав. А ти погодилася на таку долю покірно, з власної волі. Можливо, і той блиск, що майнув на твоєму обличчі, коли з серйозного воно стало усміхненим, стосувався тебе самої. Очевидно, ти могла б покинути мене в будь-яку хвилину, коли тільки заманеться. Ти розумієш, наскільки це було страшно для мене? У тебе тисяча виразів обличчя, а в мене — жодного. Іноді, як тільки я згадував, що під твоїм одягом пружне, живе, гаряче тіло, то всерйоз думав, що не заспокоюся, поки не проколю тебе, як комаху для колекції, великою голкою, навіть якщо позбавлю життя.

Отже, в моїй душі змагалися два прагнення: відновити стежинку між нами і, навпаки, помститися, довести тебе до загибелі. Врешті я опинився в такому стані, що вже не розрізняв тих двох почуттів, а поза лучника з натягнутою тятивою стала настільки звичною, що раптом у моїй голові від-карбувалося обличчя мисливця.

Обличчя мисливця не може належати до "інтровертного, гармонійного типу". З таким обличчям людина стає другом лісового птаства або, навпаки, здобиччю хижих звірів. З цього погляду моє рішення не було несподіваним, а скоріше неминучим. Засліплений двоїстістю маски — заперечення обличчя і творення нового обличчя,— я випустив з уваги важливий момент, що й це засліплення є своєрідною дією, а тому, очевидно, був змушений блукати кружною дорогою.

В математиці є "уявні числа". Дивні числа, які при піднесенні до квадрату перетворюються у від'ємні. Щось схоже на них є і в масці: накласти маску на маску — однаково, що не надягати її зовсім.

Як тільки я вибрав тип обличчя, все інше було просто. Тільки фотографій, зібраних для формування обличчя, я вже мав шістдесят вісім, і більша частина з них випадково належала до випуклого типу. Приготувався як слід, аж занадто.

Я вирішив негайно взятися до роботи. Ніяких взірців напохваті не мав, а вимальовував обличчя в уяві, наче картину, намальовану невидимими фарбами, накладаючи шар за шаром, і щоразу намагаючись угадати, яке враження справлятимуть вони на тебе. Насамперед на зліпку з сурми я заповнив спіненою деревною смолою виїдені п'явками місця. Зверху замість глини вздовж ліній Лангера наклав одну на одну тонкі пластикові стрічки. Завдяки піврічному тренуванню, мої пальці намацували найменші деталі обличчя, як годинникар намацує викривлення волоска пружини. Колір обличчя я підбирав за кольором шкіри на зап'ясті. Щоб зробити скроні та підборіддя світлішими, я використовував матеріал з домішкою окису титану, щоб щоки були

рожеві, додавав до нього червоний кадмій. При наближенні до поверхні шкіри я щоразу обережніше використовував барвники

і навіть зумів сіруватими плямками під ніздрями природно передати вік. Нарешті, розтопленою деревною смолою залив прозорий шар — тонку плівку з флуоресціюючими речовинами і близьким до кератинового шару показником заломлення, на якій відбилася поверхня шкіри, яку я купив у того чоловіка. Після того під дією пари з високим тиском одержана оболонка скоротилась і наче прилипла до зліпка. Зморщок я ще не зробив, а тому маска була гладка, та все одно справляла враження свіжої, щойно зідраної з живої людини.

(Якщо не помиляюсь, ця робота забрала в мене днів двадцять два — двадцять три).

Потім виникло питання: що робити з краєм маски? На чолі його можна прикрити волоссям. (На щастя, волосся в мене багато і до того ж воно трохи кучеряве). Навколо очей я вирішив його затінити маленькими зморшками і густо накладеним пігментом, а крім того, темними окулярами. На губах загну всередину і закріплю над яснами. На носі край маски доведеться з'єднати з твердими трубочками, вставленими в ніздрі. Та от із підборіддям була морока. Вихід напрошувався тільки один: заховати його під бороду.

Я вирвав із голови найтонші волосинки і натикав їх по двадцять п'ять — тридцять на кожен квадратний сантиметр маски, звертаючи особливу увагу на те, щоб вони стирчали у відповідному напрямку й під належним кутом. І хоча ця робота забрала багато часу — цілих двадцять днів,— я відчував у душі незадоволення. В минулому столітті борода була звичною прикрасою обличчя, а от у наш час, хоч як крути, в ній є щось манірне. Мені, наприклад, при слові "борода" спадає на думку, на жаль, тільки поліцейський з вокзалу.

Щоправда, бороди бувають різні — не лише такі, як у героїв і богатирів. А такі, як у ворожбитів чи європейських аристократів. Є бороди Кастро, є також, не знаю, як їх і назвати, набагато сучасніші бороди, що їх полюбляють носити юнаки із замашками людей мистецтва. Хоча борода й темні окуляри надавали мені чудернацького вигляду, я мав лише один вихід:

постаратися, щоб принаймні не справляти на людей неприємного враження.

Наскільки вдало я зробив маску, ти вже знаєш, а тому повторюватися не варто. Сам я не міг її оцінити як слід і, крім того, не мав конкретного плану, як би її поліпшити, тож мусив задовольнитися досягнутим. Однак мимоволі мене не покидали деякі докори сумління...

Ні, я ненароком сказав "докори сумління", та, коли подумати, в тому застереженні, напевне, був глибокий зміст. Мої думки, ще не набравши словесної форми, були розпливчасті, невиразні, і щоразу, коли я тільки розтуляв рота, неприємне передчуття, ніби прищик на язиці, попереджувало: перестань теревенити!

Тієї ночі, коли я докінчив бороду, на великому пальці правої руки пінцет залишив чорно-кривавий мозоль. Стікаючи потом, я відчував, як біль розжареною вуглиною обпікав дно очей. Хоча я раз у раз витирав їх, вони туманіли, наче брудні шибки,— мабуть, тому, що виділення, липкі, як мед, сочили-ся безперестанку. Коли я зайшов у ванну помитися, то раптом помітив, що настав ранок. В ту мить, як я ненароком повернув обличчя на сонячний блиск у віконній рамі, знайоме відчуття сорому кольнуло мене в серце.

І відразу я згадав давній сон. Сон, схожий на старий німий кінофільм, який починався з дуже мирної сцени: одного дня наприкінці літа чи на самому початку осені я, десятирічний хлопчак, неуважно спостерігаю, як, повернувшись з роботи, батько роззувається у

передпокої. Та несподівано мир порушився — повернувся додому ще один батько. Тільки от дивина: він нічим, крім капелюха, не відрізнявся від першого. У першого був солом'яний капелюх, а в другого — фетровий. Побачивши батька у солом'яному капелюсі, батько у фетровому капелюсі глянув на нього зневажливо й виразним жестом дав зрозуміти, що його перебування у тому домі недоречне. Батько в солом'яному капелюсі, страшно розгубившись, схопив у руки черевики і, сумовито всміхнувшись,

майже побіг надвір. Моє юне серце мало не розривалося, коли я дивився йому вслід... Та раптом фільм урвався, залишивши чомусь на душі гіркий осад...

Вважати той сон дитячою реакцією на зміну пір року — це занадто... Бо хіба часто буває, щоб події багаторічної давності так виразно закарбувалися в пам'яті? Не віриться. Два побачені капелюхи, напевне, були чимось іншим. Скажімо, символом брехні, неприпустимої у людських стосунках. Одне можна точно сказати: внаслідок тієї сцени з капелюхами моя довіра до батька була підірвана. Можливо, відтоді я відчував за нього сором.

Однак зараз ми помінялися місцями. Тепер моя черга виправдовуватись. Уп'явшись очима в криваве гніздо п'явок, відбите у дзеркалі, я заохочував себе до закінчення маски. Ні, мені нічого соромитися. Нехай щемить серце у тих, які не визнають людини без паспорта — її обличчя — і тим самим ховають мене заживо.

Знову настроївшись по-войовничому, я вернувся до маски. Нахабна бородата фізіономія... довгий ніс... В очі впадає тільки її зухвалість — нічого не вдієш. Невже неприємне враження виникає від того, що бачиш

її окремі частини? Я вирішив приставити маску до стіни і, відступивши кілька кроків назад, поглянути на неї крізь складені трубкою долоні. Особливої радості від її завершення я не відчував, скоріше навпаки, засумував, що це чуже обличчя дедалі сильніше мною заволодіває.

"Напевне, від перевтоми",— підбадьорював я себе. Хіба не так було зі мною завжди, коли закінчував велику роботу? Можна сказати, що радості від завершення роботи зазнають лише ті, хто не несе відповідальності за її наслідки. А крім того, може, я підсвідомо відчував на собі вплив упередження щодо маски? Хоч би скільки я боровся проти обожнювання обличчя, немає доказів, що в глибині свідомості не залишилися корені тієї хвороби. Так само люди, які не вірять у привидів, бояться темряви.

Я вирішив будь-що не переривати роботи. Для початку спробую надягти маску, щоб перевірити, чи вдалася. Спершу я вивільнив її під вухами, відтягнув на підборідді, підняв на губах, вийняв обидві трубки з ніздрів і зідрав її із зліпка. Вона повисла в моїх руках, наче пластмасова торбинка для сухого льоду. Після того так само обережно, але в зворотній послідовності, натягнув її на обличчя. Технічних вад начебто не було — маска щільно прилягала до обличчя, як звична сорочка до тіла, і клубок, що застряв у горлі, провалився вниз.

Я глянув у дзеркало. На мене холодно дивився незнайомий чоловік. Ніякої схожості зі мною. Цілковита зміна подоби. Колір, полиск, якість покриття — у всьому, можна сказати, я досяг успіху. Але що означає цей штучний вираз? Може, дзеркало погане?.. Або світло падає якось неприродно?.. Я рвучко розчинив віконниці і впустив до кімнати сонячне проміння.

Гострі скалки сонця, ніби комашині щупальця, проникли у всі закутки маски. На поверхню виразно виплили пори, потові залози, невеликі заглибини у тканині і навіть тонке розгалуження вен. Та все одно вад не було помітно. Що ж тоді є причиною мого невдоволення? Чи не те, що маска непорушна й позбавлена виразу, схожа на моторошне

обличчя підрум'яненого небіжчика? Може, для проби поворушити яким-не-будь м'язом? Та оскільки я ще не приготував речовини для приклеювання маски до обличчя — я збирався використати клей, вживаний при виробництві лейкопластира, але трохи рідший,— то про передачу міміки не могло бути й мови. Очевидно, мені вдасться досягти деякої рухливості маски поблизу носа й рота, де вона прилягає досить щільно.

Спочатку, напруживши кутики рота, я спробував розтягти їх злегка в різні боки. Вийшло непогано. Начебто недарма я так уважно поставився до анатомічної будови обличчя і, незважаючи на труднощі, зумів накласти один на одного шари матеріалу з певним напрямом волокон. Зібравши всі сили, я вирішив усміхнутися по-справжньому... Однак маска нітрохи не всміхалася. Тільки ледь-ледь скорчилась. І так дивно, що я навіть подумав: чи не скривилося саме дзеркало? Ознаки смерті зараз відчувалися більше, ніж тоді, коли вона не ворушилась. Я розгубився, бо мені здалося, ніби нитка, на якій висіли мої нутрощі, обірвалась, а в грудях спорожніло.

...Та я не хочу, щоб ти зрозуміла мене неправильно. Я зовсім не наважуюсь голосно торгувати своїми муками. Добра чи погана — не має значення, але це була маска, яку я сам вибрав. Обличчя, до якого я нарешті прийшов після кількамісячних проб. Якщо я чимось незадоволений, то краще переробити на свій розсуд... А якщо питання не в тому, добра вона чи погана, то що тоді чинити? Чи зможу я від сьогодні покірно, без ніякого опору, визнати цю маску своїм обличчям?.. І тоді мені здалося, що душевна порожнеча була породжена не розгубленістю перед новим обличчям, а скоріше безнадійністю втрати, ніби я побачив, як моя тінь зникає під плащем-невидимкою. (А коли так, то чи зумію я виконати свої наступні задуми?)

Вираз обличчя нібито схожий на річні кільця, що їх вирізає життя, тож моя спроба без попередньої підготовки всміхнутися була зовсім не виправданою. Завдяки життєвим обставинам, той чи інший вираз повторюється і застигає у вигляді зморщок і складок. Постійно

всміхаючись, обличчя, природно, звикає до усміху. І, навпаки, гніваючись, звикає до похмурого виразу. На моїй масці, як на щойно народженому маляті, життя ще не відклало жодного річного кільця. Хоч би як усміхалося немовля, нап'явши на себе фізіономію сорокарічної людини, воно схоже на перевертня. Звичайно! Обов'язково! А тому насамперед я внесу в свій план, як тільки переберусь у сховище, ось що: привчити маску до зморщок. Якщо це вдасться зробити, маска стане мені набагато ріднішою і зручною для користування. Загалом я цього сподівався, тому зараз не було причини, щоб занепадати духом... Спритно підмінивши одне питання іншим, я не тільки не звертав уваги на докори сумління, а й загрузав щораз глибше й глибше.

Так-от, здається, у своїй розповіді я добрався до сховища в пансіоні 8., з якого починав ці записки. Та де ж це я відхилився вбік?.. Ага, коли, залишившись на самоті, почав розмотувати пов'язку... Ну що ж, піду далі з того місця.

Насамперед я повинен був привчити маску до зморщок. Особливої майстерності така робота не вимагала, а тільки часу, сили волі, витримки і зосередженості.

Передусім я намастив обличчя клейкою речовиною. Маску треба було надягати з носа. Я вставив трубки в ніздрі, загнуті на губах краї закріпив на яснах і, легенько поплескуючи, притиснув її до перенісся, чола і щік, уважно стежачи, щоб не утворилися складки. Дочекавшись, коли маска прилипла, я почав обігрівати її інфрачервоною лампою і, підтримуючи сталу температуру, раз у раз напускав на обличчя той самий вираз. Матеріал, з якого маска була виготовлена, мав ту властивість, що при нагріванні вище певної температури раптом втрачав пружність, а тому в заздалегідь вибраному напрямі, тобто вздовж ліній Лангера, легко виникали відповідні зморшки.

Зміст і розподіл виразів обличчя за їхнім характером у процентах можна зобразити таким чином:

зацікавлення — 16 %

допитливість — 7 %

згода — 10 %

задоволення — 12 %

сміх — 13 %

заперечення — 6 %

невдоволення — 7 %

огида — 6 %

сумнів — 5 %

розгубленість — 6 %

стурбованість — 3 %

гнів — 9 %

Звичайно, це не означає, що я вважав, ніби можна задовольнитися розкладом такого складного і делікатного явища, як вираз обличчя, лише на такі основні елементи. Але якби я мав на палітрі ці елементи, то, змішуючи їх, напевне, міг би передати майже всі проміжні відтінки. Само собою зрозуміло, що наведені вище проценти вказують на частоту повторення того чи іншого виразу обличчя. Одне слово, я уявив себе людиною, в якої почуття виявляються приблизно в такій пропорції. Проте, якби мене спитали, що я вибрав за взірець, я не відразу знайшов би відповідь. Поставивши себе в становище спокусника й уявивши собі

сцену, в якій ти символізуєш інших людей, я зважував на терезах інтуїції вирази обличчя один за одним.

До самого ранку, мов дурень, я безперестанку то плакав, то сміявся, то сердився. А тому наступного дня прокинувся аж під вечір. Із щілин у віконницях, наче крізь кольорове скло, проникало червоне світло. Наче пройшов довгожданий дощ. Однак настрій анітрохи не поліпшився, втома, терпка, як міцний чай, скувала все тіло. Особливо пекло й боліло в скронях. І не дивно. Понад десять годин я без упину ворушив мімічними м'язами.

Я не просто ворушив м'язами, а щосили напружував нерви — коли сміявся, то по-справжньому, коли сердився, то по-справжньому.

За той час навіть найнезначніший вираз укарбувався глибоко в поверхню мого нового обличчя, ніби герб, що не може бути виправлений. Якби я спробував кілька разів вдавано всміхнутися, то на моїй масці навіки залишилося б тавро вдаваного усміху. Хоч би як швидко це тавро випекли, я мусив поставитися до нього з усією обережністю, бо підозрював, що запис про нього офіційно внесуть у мою біографію.

Гарячим рушником я помасажував обличчя. Пара просочилася в шкіру. Оскільки інфрачервона лампа подразнила потові залози, а клейка речовина забила пори, то не дивно, що шкіра запалилася. Безперечно, таке запалення погано вплинуло й на келоїдні шрами. Та найстрашніше було вже позаду, а тому не варто було турбуватися. Мертвому байдуже, спалять його в крематорії чи поховають.

Протягом наступних трьох днів я повторював те саме в тій же послідовності. Все, що потребувало виправлення, я виправив і на третій день, надівши маску, вирішив у ній повечеряти. Коли-небудь я зіткнуся з такою необхідністю, а тому найкраще спробувати заздалегідь. А коли так, то я приготую най-природніші умови. Як тільки клейка речовина

застигла, я, скуйовдивши волосся, насунув його на чоло і, щоб приховати краї маски навколо очей, нап'яв затемнені окуляри — так, наче збирався виходити надвір.

Уникаючи спокуси відразу заглянути в дзеркало, я розставив на столі залишки консервів від учорашньої вечері, хліб і, уявивши собі ресторан чи якийсь інший заклад, де обідаю разом із безліччю людей, поволі підвів голову.

Звісно, чоловік у дзеркалі теж глянув на мене. Потім у лад зі мною почав жувати хліб. Коли я почав їсти суп, він теж їв. Було зовсім природно, що наше дихання повністю узгоджувалося. Чужі губи й притуплені нерви трохи заважали смакувати їжею і пережовувати її, та якщо звикнути, то й про цю незручність можна забути, як про вставний зуб. Тільки от здавалося, що доведеться постійно стежити за краплями слини і юшки, які мимоволі стікали із кутиків рота.

Несподівано чоловік у дзеркалі підвівся і, підступивши ближче, втупився в мене. Тієї миті мене охопило дивне відчуття гармонії, настирливе й водночас лагідне, гостре й водночас п'янке — так, наче надмірна доза снотворного почала діяти. Невже моя шкаралупа десь тріснула? Якийсь час ми дивились один на одного, та раптом він усміхнувся, а я, відповідаючи йому тим же і не зустрівши опору, прослизнув на його обличчя. За одну мить ми злилися докупи, і я став ним. Не думаю, що те обличчя дуже мені подобалось, але й не здавалося негарним,— в усякому разі, тепер я почав відчувати й міркувати цим обличчям. Все йшло настільки гладко, що навіть я сумнівався: чи існувала підробка, яку я створив власними руками.

Справді, все йшло аж надто гладко. Я начебто проковтнув забагато, тож чи не слід побоюватися побічних явищ? Я відступив п'ять-шість кроків назад, примружився... і, вибравши мить, коли здавався особливо злим, широко розплющив очі. Та на обличчі незмінно, як камертон, грала та сама усмішка... Ні, помилки нібито нема. А крім того, за найскромнішими оцінками, я, здається, помолодшав років на п'ять.

Власне, що мучило мене до вчорашнього дня? Кінець кінцем чи не тому я просторікував, начебто не треба вагатися, бо шкіра не має нічого спільного з людською вдачею, що був скований упередженням? Що там казати, порівняно з гніздом п'явок та пов'язкою теперішня маска більш схожа на живе обличчя. Якщо пов'язка — намальовані на заднику декоративні двері, то цю маску можна прирівняти до навстіж відчинених дверей, крізь які ллється запашне сонячне тепло.

...Чиїсь кроки — здається, я чув їх і раніше — поступово наближалися й гучнішали. А коли підступили до мене впритул, я зрозумів, що то калатає моє серце. Відчинені двері мене кваплять.

Виходжу! Через нове чуже обличчя виходжу в новий чужий світ!

Серце несамовито калатало. Як у дитини, котрій вперше дозволили їхати самій поїздом, душу переповнювала і надія, і тривога. Завдяки масці, напевне, все зміниться. Не тільки я — цілий світ виступатиме у зовсім новому вбранні. І у вихорі надії той дражливий сором незабаром потонув.

Постскриптум. Гадаю, слід признатися, що того дня я проковтнув велику дозу снотворного. Ні, не лише того дня — останнім часом я почав уживати його регулярно. Та не для того, щоб приглушити тривогу, як з першого погляду може тобі здатись. Я ставив собі іншу мету: усунувши зайве роздратування, підтримати в надійному стані розум. Як я вже неодноразово повторював, моя маска передусім означала боротьбу проти упередження щодо людського обличчя. Я мусив щохвилини пам'ятати про неї, ніби керував складною машиною.

І ще одне... Коли я заживав снотворного та заспо-кійливового у вдало дібраній пропорції, то через кілька хвилин, як починали діяти ліки, я перебував у надзвичайно спокійному, безтурботному стані,— наче я зазирав у себе крізь телескоп. Оскільки я вагався, чи не йдеться про наркотичне сп'яніння, то мимоволі обминув це у своїх записках, але

зараз мені здається, що в пережитому за тих кілька хвилин криється набагато глибший зміст, ніж я собі уявляв. Наприклад, щось таке, що наближає мене до суті стосунків між людьми, об'єднаними таким фальшивим символом, як обличчя...

Коли ліки починали діяти, до мене приходило відчуття, ніби я спіткнувся об камінь. Якусь мить я плив у повітрі, відчуваючи легке запаморочення. Потім у ніс ударяв запах скошеної трави, і моє серце виривалось у далекі простори. Ні, здається, я висловлююсь не зовсім точно. Несподівано потік часу зупинявся, і я, втративши орієнтацію, випливав із цього потоку. Випливав не тільки я — всі, хто плив разом зі мною, рвали дотеперішні зв'язки і розліталися поодиниці. Звільнившися з-під влади потоку, я ставав надзвичайно великодушним і, з усім погоджуючись, повторював дивний, поспішно зроблений висновок, що й моє обличчя, точнісінько як твоє, нагадує обличчя Бодісатви. Той час, протягом якого я зовсім збайдужів до того, що називається обличчям, тривав хвилин із сім-вісім.

Можливо, коли потік часу ненадовго зупинявся, я долав не лише гніздо п'явок, але й обличчя, і опинявся по той бік від них. Мабуть, у той час, коли я, відкинувши сумніви, проникав крізь вікно, прозване обличчям, у людські стосунки, переді мною хоч на мить показувалася свобода, про яку я і ьг мріяв. Думаю, що несподівано для себе я наштовхнувся на страшну правду: всі люди закривають обличчя живою маскою, щоб приховати під нею своє гніздо п'явок. Втративши обличчя, я, очевидно, зміг наблизитися до справжнього зовнішнього світу, а не до намальованого на вікні... А коли так, то це примарне відчуття звільнення — правда. Не тимчасовий обман, що виникає завдяки наркотикам.

Крім того... хоч як це прикро... моя маска зможе виконати свою роль — приховати правду. Якщо добре поміркувати, то чи не в цьому причина того, що я її соромлюся? Однак вона не закрила моє обличчя. А подвійна доза ліків почала виявляти свою дію настільки, що примусила забути навіть про свободу, яку має людина без обличчя. Я казав сам собі: хіба

принаймні в казці гидке каченя врешті-решт не отримало права обернутися в білого лебедя?..

Щоб стати зовсім іншою людиною, природно, треба було починати із заміни одягу. На жаль, я ще не зміг приготуватися до цього, а тому що того вечора мав намір тільки звикнути до маски, то вирішив вийти надвір, накинувши на плечі куртку. Бо можна було не переживати, що в такому звичайному одязі, який масово випускає промисловість, хтось зверне на мене увагу.

Хоча я летів, мов на крилах, запасні сходи скрипіли, а тому дивувався: невже я такий важкий? На щастя, я ні з ким не зустрівся, поки виходив з дому. Та як тільки завернув за ріг провулка, раптом мало не зіткнувся з сусідкою, що несла кошичок із покупками. Від несподіванки я став як укопаний, але вона, мигцем зиркнувши на мене, з байдужим виразом обличчя пройшла мимо. Ну от і добре! Найкраще алібі, коли нічого не сталося.

Я пішов далі. Оскільки я хотів тільки звикнути до маски, то мені було байдуже, куди йти. Щоправда, спочатку навіть прогулюватися було нелегко. Всупереч сподіванням, суглоби ніг, наче незмащені, ледь ворушилися, дихання забивало, як зіпсований клапан. Хоча маска не могла червоніти від сорому та страху, що правда розкриється, спина в мене тремтіла, мов курча, якому щойно відкрутили голову... Та якщо чийсь погляд і проб'ється крізь маску, то скоріше завдяки моїй невпевненості. Якщо поводитимусь підозріло, мене запідозрять. А я ж спробував замінити лише малюнок на обгортці. Було б добре, якби цього ніхто не помітив. Усередені я нічого не підробив, тож нема підстав когось побоюватися.

Незважаючи на такі заспокійливі слова, початковий запал кудись зник, сили зраджували почуття, так само як почуття зраджували сили, і я дедалі більше занепадав духом. Понад три години блукав отак містом. Коли траплялися занадто освітлені вітрини, переходив вулицю, вдаючи, ніби мене привабила крамниця на протилежному боці... Якщо ряди

будинків заливало неонове світло, я йшов у темні завулки, ніби шукаючи пригод... Коли неподалік від зупинки помічав, що наближається трамвай чи автобус, то навмисне прискорював ходу, щоб не піддатися спокусі сісти в нього... або, навпаки, навмисне сповільнював кроки, щоб пропустити його вперед... Кінець кінцем така прогулянка мене страшенно втомила. Хоч би скільки днів я так блукав, по-справжньому до маски не звикну.

Мою увагу привернула тютюнова крамничка, що приліпилася до кондитерської. І я вирішив піти на ризикований подвиг. Подвиг — звісно, перебільшення, насправді я вирішив тільки купити сигарет. Ще не встиг я підійти до крамнички, як під грудьми, між шлунком і діафрагмою, щось несамовито затіпалось. Всередині десь прорвалось, і полилися сльози. Маска відразу обважніла і, здавалось, от-от сповзе з обличчя. Ноги відібрало, наче я спускався на тоненькій мотузці в бездонну прірву... За якусь там пачку сигарет я здійняв такий гамір, ніби зчепився у двобої з чудовиськом.

Однак, як тільки я зустрівся поглядом із молодою продавщицею, що підійшла до мене з байдужим виразом на обличчі, зненацька до мене повернулася відвага. Може, тому, що дівчина виявила до мене не більше уваги, ніж до звичайного покупця? А може, тому, що пачка сигарет, як легенька мертва пташка, лежала в долоні? Ні, причина була скоріше у зміні, яка сталася з маскою. Поки я уявляв собі звернуті на мене чужі погляди, то боявся власної тіні, та ось живий погляд наче привів мене до тями. Я уявив, що маска, можливо, виставляла мене напоказ, а насправді вона ховала мене під непрозорою оболонкою. Під нею розтікалася кров по жилах, потові залози виділяли піт, а на поверхні не було видно ні краплі вологи.

Таким чином я позбувся страху почервоніти, але водночас до кінця змордувався. Не мав сили йти пішки, а тому найняв таксі й повернувся до свого сховища. Від самої думки, що винагородою за таке виснаження була жалюгідна пачка сигарет, я було засмутився, але якщо врахувати, що завдяки масці я здобув упевненість, зусилля начебто оплатилися.

Свідченням того є ось що: коли, повернувшись до своєї кімнати, я зняв маску, змив клейку речовину й подивився на своє справжнє обличчя у дзеркало, то жахливе скупчення п'явок чомусь уже не здавалося таким реальним, як раніше. Маска була настільки ж реальною, як і гніздо п'явок, і якщо маску вважати лише тимчасовою подобою, то й гніздо п'явок теж є тимчасовою подобою... Очевидно, маска спокійно пускала коріння в моє обличчя.

Наступного дня я надумав сміливо розширити обсяг своїх випробувань. Насамперед, як тільки прокинувся, покликав управителя і сказав, що дуже хотів би найняти сусідню кімнату, якщо вона ще вільна, для свого "молодшого брата". Зрозуміло, тим "молодшим братом" був ще один я — в масці.

На жаль, було вже пізно — за день до того кімнату найняв хтось інший.

Та це не означало, що я мусив змінити свої плани. Навпаки, для мене було важливо, щоб, скориставшись цією нагодою, завести розмову про особу, яка начебто доводиться мені "молодшим братом", і щоб управитель добре це запам'ятав.

Мовляв, брат не тільки живе у дуже незручному передмісті, але й працює у різні години дня, а тому хотів би мати кімнату, яку міг би використовувати іноді для відпочинку. Та якщо її вже хтось найняв — нічого не вдієш. Житлові умови в нас майже однакові, тож поживемо разом — до розкоші ми не звикли. І я відразу запропонував тридцятипроцентну надбавку до квартирної плати. Управитель вдав, ніби він збентежений, страшенно збентежений, хоча насправді ніякого збентеження не відчував. Врешті-решт мені навіть пощастило одержати ключа й "для молодшого брата".

Годині о десятій, надівши маску, я вибрався з дому, щоб підшукати собі одяг, який би підходив до маски з окулярами та бородою.

Вийшовши на вулицю, я протягом певного часу не міг перебороти напруження — адже це був перший мій вихід між люди серед білого дня... Та невдовзі — може, тому, що за ніч волоски на бороді справді вросли в маску, чи завдяки великій дозі заспокійливого — я вже очікував на зупинці автобуса і навіть спокійнісінько потягував цигарку.

Життєздатність і свавільність маски я відчув повною мірою тоді, коли зайшов до універмагу готового європейського одягу. Хоча до бороди та окулярів пасувало б щось трохи яскраве, я вибрав модний у той час піджак із вузьким коміром, на трьох ґудзиках. Я не вірив своїм очам. Уже сам факт, що я розуміюся на моді, був для мене незбагненний... Та це ще не все. Я навмисне зайшов у ювелірне відділення і навіть купив собі персня. Видно, знехтувавши моїми бажаннями, маска почала ходити, куди їй заманеться. Щиро кажучи, така її поведінка мене не дуже турбувала, але досить вражала. Нічого смішного в цьому я не бачив, але раз у раз сміявся, наче мене лоскотали, аж поки нарешті в мене з'явився грайливий настрій.

Вийшовши з універмагу, начебто за інерцією, я зважився ще на один невеликий подвиг. Нічого особливого я не зробив, а тільки відвідав маленький корейський ресторан у глухому провулку, далеко від людних центральних кварталів. Я давно не їв нічого пристойного, а крім того, печеня із густою приправою була колись моєю улюбленою стравою... Та хіба лише тому? Невже тільки печеня була єдиною спонукою, що привела мене туди?

Наскільки заздалегідь продумано я поводився — це інша річ. Однак не можна сказати, ніби вибір саме корейського ресторану нічим не визначався. Я знав, що це корейський ресторан і в ньому буде багато корейців. Звісно, я підсвідомо розраховував, що корейці не помітять якихось дефектів у моїй масці і, крім того, вважав, що спілкуватися з ними буде легше. А може, я мимоволі відчував до них прихильність, вбачаючи схожість між мною, позбавленим обличчя, і ними, що часто стають об'єктом передсудів. Зрозуміло, сам я не ставився до них упереджено. Бо, зрештою, людина без обличчя не має права на

упередженість. Щоправда, расові передсуди виходять за рамки індивідуальних уподобань і кидають тінь на історію й народи. А тому об'єктивно той факт, що я шукав притулку серед них, був, очевидно, перелицьованим передсудом...

Ресторан був оповитий синім димом. Голосно шумів старенький вентилятор. Відвідувачів було троє і, на щастя, всі начебто корейці. На перший погляд двоє з них майже нічим не відрізнялися від японців, але їхня жвава розмова по-ко-рейському свідчила, що вони таки справжні корейці. Хоча був лише полудень, усі троє спорожнили чимало пляшок пива, внаслідок чого їхня і так бадьора манера говорити стала ще запальнішою.

Я провів пальцями по щоці, ніби хотів переконатися, що маска на місці, і відразу заразився їхньою веселістю чи, скоріше, втішався можливістю звичайної людини — мовляв, як захочу заразитися, то заражусь. А може, в тому було щось спільне з психологією волоцюги, який раз у раз намагається завести розмову про свого багатого родича, — такі часто зустрічаються в романах. У всякому разі, сидячи за дешевеньким столиком і замовивши печеню, я відчував себе мало не кіногероєм...

По стіні повз тарган. Згорнувши газету, забуту кимсь на столі, я скинув його на підлогу. Потім узявся знічев'я переглядати заголовки — звичайні оголошення про набір на роботу, кінофільми, мюзик-холи, різноманітні місця розваги. Сполучення усіх цих ієрогліфів якось дивно розбурхало мою уяву. Між рекламними колонками переді мною почав розгортатися краєвид, переповнений загадками і натяками, а невпинна балаканина трьох корейців служила цьому найкращим супроводом.

На столику була попільничка із пристроєм для передбачення долі. Якщо опустити в нього десятиєнову монету й натиснути на кнопку, то з отвору внизу випаде згорнутий у трубочку папірець завбільшки з сірник. Видно, маска так розвеселилася, що захотіла й цього спробувати. Розгорнувши папірець, я прочитав таке віщування:

"Невелика удача: і на твоїй вулиці буде свято; якщо побачиш людину з родимкою під оком, іди на захід".

Коли я вже мало не розсміявся, один із трьох відвідувачів раптом заговорив до офіціантки по-японському:

— Гей, сестричко, в тебе личко, як у сільської корейської дівчини! їй-богу, геть-чисто як у сільської корейської дівчини!

Здавалось, він не заговорив, а скоріше прокричав. Від несподіванки, ніби з мене глузують, я зіщулився й зиркнув на дівчину — вона поставила переді мною тарілку з м'ясом і, не виказуючи жодного невдоволення, широко посміхнулась, ніби приєднуючись до чоловічого реготу. Я розгубився. Можливо, у виразі "сільська дівчина" не було поганого відтінку, як це мені здалося. Правду кажучи, означення "селянський" найкраще підійшло б тому чоловікові середніх років, здається, найбільш неотесаному, що звернувся до офіціантки. Судячи з їхньої веселої балачки, я здогадався, що, мабуть, вони кепкують із самих себе. Та не виключено, що й дівчина була кореянкою. І не дивно, якщо корейці її віку знають тільки японську мову. А коли так, то слова того чоловіка можна сприймати не як насмішку, а, навпаки, як доброзичливе схвалення. Напевне, так воно й було. Бо невже кореєць уживатиме слово "корейський" у поганому розумінні?

Отак розмірковуючи, я зненацька відчув нестерпний сором за бездумний самообман, нібито чимось споріднений з корейцями. Образно кажучи, своїм становищем я був схожий на білого жебрака, що намагається завести дружбу з кольоровим монархом. Хоча і я, і вони зазнаємо дискримінації, її природа в кожному випадку різна. Вони мають право висміювати носіїв передсуду, а я — ні. Вони можуть виступати проти передсуду спільними силами, разом з товаришами, а я — ні. Якби я по-справжньому надумав з ними зрівнятися, то мав би сміливо зірвати маску й виставити напоказ гніздо п'явок. І зібравши привидів без обличчя... ні, безглузда гіпотеза, бо хіба людина, яка не здатна себе любити, зуміє найти друзів?

Моє піднесення раптом спало, все остогидло, я знову відчув глибокий сором, що проник у всі пори, і мені нічого не залишалось, як сумно поплентатись до свого сховища. Але перед самим пансіоном — напевне, тому, що я був дуже спантеличений — я знову припустився непоправної помилки. Коли я, нічого не підозрюючи, завернув у провулок, то наштовхнувся на дочку управителя.

Зіпершись об стіну, вона незграбно гралася в йо-йо Іграшка була величенька і поблискувала, як золота. Я наче закам'янів. Яка необачність! Провулок закінчувався глухим кутом, і ходили по ньому лише ті, хто користувався автостоянкою за будинком або запасними сходами. Поки я сам не відрекомендувався усій родині управителя як "молодший брат", повертатися додому через запасні сходи не годилося. Щоправда, оскільки будинок щойно збудували і майже всі пожильці нові — вселилися якщо не сьогодні, то вчора,— було б краще, якби я пройшов байдуже, наче й не було нічого... Я спробував набрати поважного вигляду, але було запізно... Дівчинка вже помітила моє збентеження. Як виплутатися з такого становища?

— В тій квартирі...— я розумів, наскільки невдале моє пояснення, але нічого більш підходящого не спадало на думку,— там живе мій старший брат... Він зараз удома?.. Такий із забинтованим обличчям... Мабуть, ти його знаєш?

Але дівчинка не відповіла й не змінилася на обличчі, а

1 Й о-й о — дитяча іграшка, що складається з двох півкуль, вільно нанизаних на нитку.

тільки ледь-ледь ворухнулась. Я щоразу більше нервувався. Невже вона щось помітила?.. Ні, не може цього бути... Якщо вірити скаргам її батька — управителя пансіону,— то в малої, з вигляду цілком нормальної, показник розумових здібностей ледве досягає рівня, потрібного для вступу до початкової школи. В ранньому дитинстві

гарячка ускладнилася менінгітом, і дівчинка начебто повністю так і не вилікувалася. Тендітний, як комашині крильця, рот... м'яке дитяче підборіддя... вузькі похилі плечі... і, на противагу цьому, тонкий, як у дорослої, ніс... великі, овальні, порожні очі... мабуть, я не помилився, гадаючи, що вона недоумкувата.

Проте в її мовчанні вчувалося щось таке, що не дозволяло просто пройти мимо. Щоб розв'язати їй язика, я сказав перше, що спало на думку:

— Гарне йо-йо! Мабуть, добре стрибає?

Дівчинка злякано затремтіла і, квапливо ховаючи іграшку за спиною, зухвало відповіла:

— Моє, не брешу!

Я мало не пирснув зо сміху. Заспокоївшись, захотів її трохи подратувати. Відплатити за недавній ляк і за те, що раніше, побачивши забинтоване обличчя, вона голосно розплакалася. Хоча вона була розумово відстала, однак вабила чарівністю феї. Коли пощастить, то розмова з нею допоможе хоч трошки підтримати авторитет маски, що опинився під загрозою.

— Справді? А чим ти доведеш, що не брешеш?

— Повірте мені. Адже я нічого поганого не роблю.

— Гаразд, вірю. Та от, здається, на твоїй іграшці написане чуже ім'я.

— Не може бути. Давно колись одна киця сказала... не рябенька, як наша, а біла-білесенька...

— Ти мені її покажеш?

— Я таємниць не видаю.

— Таємниць?

— Давно колись одна киця сказала: "Миші хотіли б повісити мені на шию дзвіночок. Скажи, що маю робити?.."

— А ти хочеш, щоб дядечко купив тобі таку саму іграшку? Тільки від самого факту, що можу ось так перемовлятись,

я відчув задоволення, але наслідки мого загравання набагато перевищили мої сподівання.

Тручись об стіну, дівчинка якийсь час начебто зважувала зміст моїх слів. Потім, глянувши на мене спідлоба, випалила:

— Таємно від тата?

— Авжеж, таємно.

Я мимоволі засміявся (гей, чуєте, засміявся!), а потім, відчувши на собі вплив розвеселілої маски, ще дужче. Здається, і дівчинка нарешті ладна була погодитися зі мною. Розслабивши напружену спину і випнувши нижню губу, вона ніби проспівала:

— Добре... добре...— і сумно обтираючи золотисту іграшку об поділ кофти: — Якщо справді купите, я це віддам... та не думайте, що я крадькома взяла... ні, мені раніше обіцяли... і все ж я віддам... ось піду й віддам... Мені дуже, дуже подобається все, що люди дарують...

Протискаючись до стіни, вона бочком, бочком пробиралася повз мене. Зрештою діти є дітьми... Я вже зовсім заспокоївся, але вона, розминаючись зі мною, прошепотіла:

— Граємо в таємницю!

Граємо в таємницю?.. Що це означає? Та нічого, не варто морочити собі голову. Бо хіба ця недорозвинута дитина здатна на складні хитрощі?.. Найлегше було скинути все на обмеженість її розуму, але ж собака з обмеженим розумом натомість має чутливий нюх... Та сам факт, що це мене турбувало, свідчив, що моя впевненість знову похитнулась.

Який неприємний осад! Навіть якщо обличчя замінити, але не чіпати пам'яті й звичок, то це все одно, що черпати воду цебром без дна. Коли вже нап'яв маску на обличчя, то мав би подбати, щоб вона повністю узгоджувалася з душею. Хотілося б так майстерно перевтілитися, щоб ніякий детектор брехні не розкрив моєї ролі...

Я зняв маску. Просякнута потом клейка речовина відгонила перестиглим виноградом. І тієї ж миті нестерпна втома ринула на мене, як вода із засміченої стічної канави, й почала застигати густим дьогтем у суглобах. Та все залежить від того, як на це подивитись. Для першої спроби загалом непогано. Навіть народити дитину — і це нелегко. Тож хіба треба вважати неприродними деякі промахи й недоладності, коли доросла людина хоче переродитися в зовсім іншій подобі? Чи не краще подякувати за те, що уникнув смертельної рани?

Витерши маску зсередини, я натягнув її на зліпок, а потім, помивши обличчя й намастивши його кремом, вирішив дати шкірі відпочити й ліг на ліжко. Напевне, то була реакція на тривале перенапруження: хоча сонце ще не стояло над заходом, я вмить заснув, а прокинувся аж удосвіта, коли почало розвиднятися.

Дощу не було, але крізь пелену густого туману торговий квартал, відділений від мене вулицею, здавався чорним лісом. Сіре небо — мабуть, теж завдяки туману — відсвічувало рожевувато-фіолетовою барвою. Коли я розчинив вікно і вдихнув на повні груди повітря, тугого, як морський вітер, ця пора дня здалася мені чудовою, наче навмисне приготованою для мене — відлюдника, якому зараз можна не остерігатися чужих поглядів... Чи не в такому ось тумані виявляється справжній образ людини? Усе це фальшиве вбрання — справжнє обличчя, маска, гніздо п'явок — просвічується наскрізь, наче радіоактивними променями... розкривається їхня суть, ядро, а показне оздоблення змивається... людську душу можна покуштувати на смак, як очищений персик. Звісно, за це треба розплатитися самотністю. Та байдуже. А хто сказав, що люди з обличчям не бувають самотніші за мене? Хоч би яка вивіска була на обличчі, а всередині кожна людина чимось схожа на потерпілого корабельну аварію.

Оскільки я хотів позбутися самотності, вона здавалася мені пеклом, а от для людей, що її шукають, вона — напевне, щастя. Гаразд, у такому разі я облишу роль героя слізливої драми, а запишуся добровільно у відлюдники. Якщо вже на моєму обличчі лежить тавро самотності, то чому б не обернути його собі на користь? На щастя, в мене є бог — хімія висо-комолекулярних сполук, є молитва — реологія, є храм — лабораторія, тож нема чого боятися, що самотність заважатиме моїй щоденній роботі. Навпаки, вона гарантуватиме, що кожен мій день буде все простішим, правильнішим, мирні-шим і змістовнішим.

Дивлячись, як небо поступово рожевіє, я відчував, що у мене на душі стає світліше. Звичайно, якщо згадати недавню відчайдушну боротьбу, то така зміна настрою здаватиметься примхливою, неврівноваженою, але коли уявити собі, що так можна виплисти у відкрите море й не повернутися, то нарікати не годиться. Радіючи, що я не пропустив нагоди поміняти курс човна, поки ще видно берег, я озирнувся на маску. Легко й великодушно, щиро й чесно я вирішив з нею попрощатися.

Розлите по небу світло ще не торкнулося маски. Те чуже обличчя без жодного виразу, ніби зберігаючи незалежність і непокірність, опиралося зближенню зі мною. Воно здалося мені злим духом, що прибув з легендарної країни, і я несподівано згадав казку, яку колись прочитав чи почув.

Давно-давно жив собі король. Одного разу він захворів на якусь дивну, жахливу хворобу, від якої тануло його тіло. Ні лікарі, ні ліки не допомагали. І тоді король видав новий закон, який під загрозою смертної кари забороняв усім на нього дивитися. Закон виявився корисним: хоча в короля розтанув ніс, відпали руки — до зап'ястя, зникли ноги — до колін, ніхто не сумнівався, що король живий-здоровий. А тим часом хвороба не відступала, і король, танучи, мов свічка, не міг уже рухатись, а тому нарешті вирішив попросити допомоги, але було пізно — в нього і рот пропав. І от короля не стало. Однак ніхто з вірнопідданих і не подумав, що його немає. Кажуть, що, оскільки той мертвий король уже не чинив зла, то здобув собі славу мудрого правителя і довго користувався любов'ю та шаною народу.

Зненацька я розгнівався і, зачинивши вікно, знову впав на ліжко. Я випробовував маску менше ніж півдня. Надто короткий досвід, не вартий такого переполоху. Здатися можна будь-коли. Заплющивши очі, я згадував один за одним беззмістовні шматки краєвиду: то мокре від дощу вікно, то билинку, що визирає з тріщини в тротуарі, то пляму на стіні, схожу на тварину, то наростень на старому, пошкодженому дереві, то павутиння, що ось-ось порветься під вагою роси. Звичайний обряд, до якого я вдавався, коли, розсердившись, не міг заснути.

Однак цього разу ніщо не допомагало. Навпаки, роздратування чомусь наростало й ставало дедалі нестерпнішим. Нараз я подумав: от було б добре, якби цей туман надворі перетворився в отруйний газ! А як ні, то щоб сталося виверження вулкана або вибухла війна й світ задихнувся, а дійсність розпалася на скалки. Майстер штучних органів К. розповідав, що солдати, втративши на війні обличчя, накладали на себе руки. Що такі випадки були — я сам добре знаю, бо провів на

фронті майже всю молодість. Коли смерть стоїть біля тебе ближче, ніж друзі, яке значення має стежинка до інших людей? Солдатові під час атаки обличчя не потрібне. Так, то була єдина епоха, коли забинтоване обличчя здавалося прекрасним.

В уяві я ставав артилеристом і розстрілював усе, що потрапляло на очі. І серед цього порохового диму я нарешті заснув.

Усе-таки сонячне проміння дивовижно впливає на душевний стан людини. А може, все пояснюється тим, що я добре виспався? Від яскравого світла я перевернувся на другий бік і розплющив очі — був початок одинадцятої, а моє нарікання в досвітній імлі зовсім випаровувалось, як вранішня роса.

Завтра скінчиться моє вигадане відрядження. І якщо я надумав здійснити свій план, то освоїтися з маскою мушу за сьогодні. У піднесеному настрої я нап'яв маску і почав одягатися. Трохи ніяковіючи, одягнув нового піджака, надів на палець персня і, закінчивши наряджатись, набрав досить елегантного вигляду. Зовсім не вірилося, що це був я — людина, яка в заляпаному хімікатами халаті від ранку до вечора мала справу тільки з молекулярними формулами. Хотілося з'ясувати, чому не вірилося, та, на жаль, я нетерпеливився. І не просто нетерпеливився, а начебто злегка сп'янів від свого блискучого перевтілення. А десь на глибині двох пальців під очним яблуком безупинно тріщав фейєрверк, сповіщаючи про початок чогось... Справді, я був схожий на самозакоханого чепуруна, що вирядився на свято.

Цього разу я надумав виходити з пансіону сміливо через парадні двері. Оскільки тепер я — "молодший брат", то мені нема чого особливо уникати людей, а якщо ж зіткнуся з дівчинкою, то ще краще — розпитаю, де продають йо-йо. Де можна купити таку іграшку — я не мав ніякого уявлення. Після тих нещасть — спочатку смерті нашого сина, а потім викидня — я, мабуть, свідомо відійшов від світу дітей, втратив з ним усякий зв'язок... Та, на жаль, ні з дівчинкою, ні з управителем я так і не зустрівся.

Якоїсь певної мети в мене не було, тому я вирішив почати з пошуків йо-йо. Оскільки я не знав жодної спеціальної крамниці, то передусім заглянув в секцію іграшок універмагу. Мабуть, унаслідок того, що йо-йо саме входило в моду, в кожній секції йому обов'язково виділяли вітрину, яку завжди обліплювали діти, наче мухи. Змішуватися з натовпом у такому місці не випадало з психогігієнічних міркувань, і я завагався. Але ж треба було зняти чари з дражливої "гри в таємницю", а тому я спробував протиснутися в цю мушину зграю. Та, на жаль, потрібного мені йо-йо не знайшлося. Видно, те йо-йо, яким гралася дівчинка, і кольором, і формою відрізнялося від цих, що продавалися в універмазі. Одне слово, якщо порівнювати із солодощами — дорогими й дешевими, — то йо-йо в універмазі можна було назвати дешевим. Вийшовши з універмагу, в пошуках відповідної крамниці іграшок я блукав містом майже годину, аж поки натрапив на невеличку крамничку в провулку навпроти вокзалу.

Як і слід було сподіватися, в ній панувала зовсім інша атмосфера, ніж в універмазі,— атмосфера невинного, начебто вкритого таємницею гріха. Товари продавалися не так дешево, як у крамниці дешевих ласощів, але й не дорого, а саме так, щоб їх могли купити собі діти трохи старшого віку на свій смак за кишенькові гроші. Інакше кажучи, в ній безсоромно розраховували на психологію дітей, які віддають перевагу підфарбованій солодкій воді перед фруктовим соком у пляшці. Звісно, там було і потрібне мені йо-йо. Тримаючи в руках дві півкулі, зроблені з синтетичної смоли, я раптом подумав, як уміло передав його творець дух крамнички в глухому провулку, й мимоволі гірко посміхнувся. В іграшці надзвичайно тонко сполучалася простота форми з пишністю оздоблення. Якби майстер не був нещадним до свого смаку, то нічого такого не придумав би. Ні, це означало не відсутність смаку, а, скоріше, підміну власного смаку смаком безлічі інших людей — це те ж саме, що, кинувши свій смак на землю, з насолодою розтоптувати каблуком черевика, як комашку. Жорстоко? Звичайно, трапляються і жорстокі обставини. Та якщо він зробив це з власної волі, то чи не зазнав радості, що помстився світові, і не відчув звільнення, ніби скинув

одяг і залишився голий? Оскільки існує не тільки свобода діяти згідно зі своїм смаком, але й тікати від свого смаку...

Нічого не можна заперечити, на таке враження вплинуло й становище, в якому я сам опинився. І я змушений іти вперед, майже на кожному кроці топчучи свій смак, якщо хочу створити чуже серце, яке б підходило чужому обличчю. Але це виявилось не так важко, як я собі уявляв. Сталося так, ніби маска володіла здатністю викликати осінь, моє втомлене серце перетворилося на зів'ялий листок, що ось-ось упаде, якщо я тільки легенько струсну гілку. Я нітрохи не сентиментальний, але здивувався, що не відчув найменшого болю, як від укусу комара або пощипування ментолу, який попав в око. Мабуть, людське "я" — не таке, яким його уявляють.

Та, власне, яке серце я збирався намалювати на старому полотні? Серце для моїх завтрашніх планів... хоча я не міг визначити його словами, взятими із словника, скажімо, такими, як йо-йо, туристична листівка, скринька для коштовних каменів або приворотне зілля... як програму дії я бачив його виразніше, ніж карту, одержану за допомогою аерофото-зйомки. Досі я обмежувався тільки натяками і не один раз. Але тепер, коли їхній зміст і наслідки вже можна сприймати як доконаний факт, тобто навіть покуштувати язиком, послухати вухами й помацати пальцями, навряд чи варто обмежуватись тільки натяками, тому що, мовляв, відверті слова завдадуть болю. При цій нагоді я таки скажу правду. Як зовсім чужа тобі людина, я вирішив спокусити і зґвалтувати тебе... тебе, як символ чужого.

Та ні, стривай... Я збирався писати не про це... Я не настільки малодушний, щоб зволікати час, повторюючи те, що ти й так знаєш. Я хотів розповісти про свій дивний, навіть для мене несподіваний вчинок після купівлі йо-йо.

Приблизно третину площі тієї крамниці іграшок займали стенди з іграшковими пістолетами. Серед них було кілька імпортних, досить дорогих, але справді майстерно зроблених. Я взяв один із них —

важкуватий і, якби не залите свинцем дуло, чистісінько як справжній, з курком і затвором. Я пригадав, що колись мені попалася в газеті стаття, в якій розповідалося, ніби хтось переробив іграшкового пістолета і стріляв справжніми кулями. Може, саме таким той чоловік скористався?.. Цікаво, чи ти можеш уявити собі, як я захоплено розглядаю іграшковий пістолет? Навіть найближчі мої приятелі з лабораторії навряд чи змогли б. Та й я сам не повірив би, якби не був свідком тієї сцени.

Ось тому, коли хазяїн крамниці, загортаючи йо-йо і запобігливо посміхаючись, прошепотів: "Подобається? Як хочете, то покажу щось із запасу",— я все ще сумнівався, що я — це я. Та, мабуть, краще сказати: я зніяковів перед не властивою мені реакцією. Зніяковіти і водночас це усвідомлювати — чи немає тут суперечності? В усьому була винна маска.

Нехтуючи моїм збентеженням, вона схвально кивнула лякливому, мов заєць, хазяїнові й, ніби утверджуючи своє існування, почала запально домовлятися про те "щось із запасу".

То був духовий пістолет вальтер. Сильна штука — пробиває п'ятиміліметрову дошку, а тому дорога — двадцять п'ять тисяч ієн. Як ти думаєш, що я зробив?.. Збив ціну до двадцяти трьох тисяч і купив. "Розумієте, це незаконно. Пневматичний пістолет — не пневматична рушниця, він усе одно, що справжній. А незаконне зберігання пістолета строго переслідується. Тому я вас прошу: будьте обережні..." — попередив хазяїн, та я все ж не відмовився від свого наміру.

Я був у дивному настрої. Моє "я" із справжнім обличчям, заховавшись у складках кишок, тихенько пропищало: "Такого не мало бути". Але ж я вибрав екстравертний, негармонійний тип обличчя мисливця тільки з однією метою — щоб воно узгоджувалося з роллю твого спокусника... І ще одне: я просив маску допомогти мені одужати. Я ж ні разу не казав: роби, як тобі заманеться. А тепер з цим пістолетом що я збираюся натворити?..

Але маска, ніби навмисне поплескуючи твердий предмет у кишені, зловтішно сміялася з моєї скрути. І вона не знала, як відповісти на запитання мого справжнього обличчя. Майбутнє — завжди тільки математична функція минулого. В маски, що від народження не прожила й доби, не мало бути плану дій на завтра. Суспільне становище людини є функцією її віку, а маска, вік якої дорівнює нулеві, поводиться,як маля, надто невимушено.

Але те маля в темних окулярах, що відбивалося в дзеркалі вокзального туалету,— мабуть, від згадки про твердий предмет у кишені,— мало дуже нахабний і зухвалий вигляд і, чесно кажучи, я спочатку не міг вирішити, легковажити цим малям чи боятися його.

Ну, що робити?.. Та це не було "що робити" людини, яка розгублено опустила руки, а скоріше зачаєне запитання, переповнене цікавістю. В усякому разі, для маски це була перша самостійна прогулянка, а я не мав інших планів, крім того, щоб її прогулювати. Спершу я задумав призвичаїти маску до людей, та, потерпаючи, щоб поганою підготовкою не завалити всю справу, далі повів її дуже обережно за руку. Однак після того випадку в крамниці іграшок ми помінялися ролями господаря і гостя. Я не лише перестав нею керувати, а, навпаки, приголомшено плентався по п'ятах за тим зголоднілим духом, схожим на щойно випущеного в'язня.

Що ж робити?.. Поки я легко погладжував бороду (напевно, це була реакція на колишні бинти), маска відкрито напускала на себе найрізноманітніші вирази, властиві мисливцеві: готовності, смакування, допитливості, жадібності, зухвалості, уважності, бажання, впевненості, націленості, сподівання... Одним словом, перем'явши, перемісивши і перемішавши між собою в якій завгодно пропорції усі мислимі в такому випадку вирази, вона нюшкувала повсюди, як невихований собака, що зірвався з ланцюга потай від свого господаря. Це свідчило, що маска почала впевнено реагувати на оточення, і, признаюсь, я навіть відчував задоволення — мовляв, так їм і треба!

Та водночас я страшенно занепокоївся. Хоч би як вона відрізнялася від мене, я — це я. Оскільки мене не загіпнотизували і не впоїли наркотиком, то за будь-який вчинок... зокрема й за схований у кишені пневматичний пістолет... кінець кінцем відповідатиму тільки я сам. Удача маски не була чимось випадковим, що вистрибнуло на світ, мов кролик із шовкового капелюха фокусника, а частиною мене самого, яка проникла крадькома, бо сторожа — моє справжнє обличчя — перекрило всі входи й виходи. Теоретично я розумів, що так мало бути, але не міг збагнути характер маски в цілому, наче втратив пам'ять. Спробуй уявити собі моє роздратування, коли абстрактне "я" не вдається наповнити змістом.

Я був дуже стривожений і вирішив непомітно натиснути на гальма.

"В чому причина невдачі з тим тридцять другим зразком: погано проведений дослід чи неправильна гіпотеза?"

Зачепивши важливе для нашої лабораторії питання, я вирішив нагадати собі про власне становище. Я висловив гіпотезу, що між зміною модуля пружності під впливом температури й тиску в деяких високомолекулярних речовинах існує функціональна залежність, і наслідки дослідів підтверджували її. Та от останній, тридцять другий, зразок своїми даними поламав мої сподівання, і я опинився в глухому куті.

Однак маска тільки трохи невдоволено насупила брови. З одного боку, мені здалося це зовсім природним, а з другого — я відчув себе ображеним...

Зауваження на полях. З самого початку маска призначалася тільки для мого одужання. Та коли подумати, що гість, якому я дав притулок, захопив мій дім, то про самолюбство не варто й згадувати.

...І тоді я випалив:

— Ну скажи, ким ти хочеш стати? Якщо я захочу, то можу зірвати тебе хоч зараз.

Але маска спокійно пропустила ці слова повз вуха й безтурботно мовила:

— Ти, мабуть, розумієш, що я — ніхто. Досі я добряче потрудилася, щоб кимось стати, а тому скористаюся цією нагодою, відмовлюся від жалюгідної долі знову стати кимось. Зрештою, певно, і ти, щиро кажучи, не хочеш зробити мене кимось іншим. А навіть якби й хотів, то не зміг би. Отож краще залишимо все так, як є. Поглянь! Робочий день, а така тиснява... Тиснява виникає не тому, що люди скупчуються, а, навпаки, люди скупчуються, бо тиснява. Повір мені: і ті довговолосі, як волоцюги, студенти, і цнотливі жінки, нарум'янені, як розпусні актриси, і неохайні дівки в модному вбранні, наче кістляві манекени — всі хоч на мить, хоч в уяві намагаються стати ніким, а тому змішуються з юрбою. Чи, може, ти збираєшся запевняти, ніби ми зовсім інші?

Я не знав, що відповісти. І не міг знати. Бо свої твердження маска придумувала моєю головою. (Напевне, ти зараз посміхаєшся? Та ні, сподіватися чогось такого — це вже занадто. Я пожартував, але не для того, щоб розвеселити. Я був би задоволений, якби ти визнала, що в моїх словах є принаймні частка правди, але...)

Переконаний або вдаючи, що переконаний такими доказами, я вирішив більше не опиратись, а дозволити масці чинити на свій розсуд. І тоді вона негайно придумала на диво логічний план, не менш сміливий, ніж випадок із пістолетом — підійти до нашого дому й подивитися, що там відбувається. Ні, не на дім подивитися, а на себе самого. Перевірити, наскільки я зможу витримати випробування роллю спокусника. Оскільки в глибині душі я мав якусь надію, хоч і не міг виразити її словами, то з радістю послухався маски.

Постскриптум. Я не збираюсь себе вихваляти, але, здається, я був дуже добрий — так, ніби заради геліоцентричної теорії будови Всесвіту проповідував геоцентричну. Ні, я не вважаю, що доброта — маленький злочин. Від самої згадки про те, до чого вона призводить, з усіх пор мого тіла наче виповзають, звиваючись, черв'яки сорому. Якщо я соромлюся перечитувати написане, то ще більшу незручність відчуваю, уявивши собі, як ти це читаєш. Хоча і я знаю, що геліоцентрична теорія правильна... Безперечно, я перебільшував власну самотність... я вірив, що вона безпросвітніша, ніж у всього людства. Як свідчення мого каяття, з наступного зошита я викреслю всі речення, в яких буде хоч найменший натяк на трагедію.

СІРИЙ зошит

Приміська електричка, якою я звичайно їздив на роботу, вразила мене такою новизною, наче після п'яти років розлуки, а не п'яти днів. Та це й не дивно. Бо цю дорогу я знав настільки, що не заблудився б навіть із заплющеними очима, а для маски вона була незнайомою. Якщо вона і пригадувала її, то лише тому, що ще в лоні, перед народженням, мріяла про неї.

Так, справді... Навіть хмари, схожі на оброслі білою бородою стародавні руїни, я впізнавав з вікна електрички... Нутро маски ніби купалося в розчині соди, на поверхню якого спливали малесенькі бульбашки... Я інстинктивно витер сухе чоло зворотним боком долоні й відразу оглянувся — на щастя, ніхто не помітив мого промаху... Тільки зберігаючи певну відстань до інших людей, я зможу з ними спілкуватися... Раптом до горла підступив сміх... Збудження, наче я вторгся на ворожу територію, змінилося спокоєм, як від повернення на батьківщину; докори сумління, ніби за скоєний злочин, змінилися радістю зустрічі... Я сам собі пан... З блаженним відчуттям пацієнта, хворого на шлунок, якого нарешті звільнили від дієти, у лад із погойдуванням вагона я почав з усієї сили тягтися, ніби вусики лози, до твого білого чола, блідо-рожевого шраму від опіку на зап'ясті і гладких обрисів щиколотки, що нагадувала внутрішність черепашки.

Що, занадто несподівано? Думай собі, як хочеш. Навіть коли ти й скажеш, що це марення сп'янілого від маски — я не маю підстав заперечувати. Справді, в цих нотатках я вперше так пишу про тебе. І не тому, що поводився з тобою, як з грішми, відданими на терміновий вклад,— скоріше мені здалося, що не маю на це права. Безликому привидові оцінювати твоє тіло — це безглуздіше, ніж жабі судити про пташиний спів. Тільки завдам собі болю, а потім, напевно, і тобі... А от чи маска зняла закляття? Звичайно, це ще важче питання. І воно чимдалі настирливіше вимагатиме відповіді. Здається, ще не пізно, можна почекати.

Уже почали висипати службовці з закритих контор, і в електричці стало тісно. Я ледь-ледь поворухнувся, і молода жінка в зеленому пальті зачепила задом моє стегно. Я крутнувся, щоб вона ненароком не відчула, що в мене пістолет, та дарма — нас притиснули ще сильніше. Здавалось, наче жінка мене не уникає, а тому і я вирішив не змінювати свого положення. З кожним поштовхом вагону я все щільніше притискався до неї і більше не робив спроб віддалитися. Жінка старанно вдавала, буцімто дрімає, а її зад то твердішав, то м'якшав. Поки у веселому настрої я розважався химерною думкою: а що якби я тицьнув її дулом пістолета? — поїзд прибув на потрібну мені станцію. Вийшовши з вагону, я подивився на жінку, вже немолоду, якщо судити ззаду по зачісці,— вона зосереджено розглядала рекламний щит на платформі... Ні, цей випадок не мав якогось особливого значення. Я захотів розповісти про нього лише тому, що подумав: якби не маска, нічого такого, напевне, не сталося б.

П о сте-іП^п т у м. Ні, цій частині моїх записок не вистачає щирості. Не вистачає щирості й чесності. Мабуть, далося взнаки те, що мені соромно перед тобою? А коли так; то краще було б узагалі цього не торкатись. Якби я хотів лише похвалити маску за її корисність, то не мусив би витрачати десяти-двадцяти рядків на такі еротичні зізнання... А тому я сказав, що мені не вистачає чесності. Оскільки я наполовину обманув тебе, то не тільки не зумів розповісти про свої справжні наміри, але й мало не призвів до непорозуміння між нами.

Я не відважуюсь торгувати чесністю. Та якщо вже зачепив те, що мав неминуче зачепити, то відкрию всю правду, нічого не приховуючи. З погляду загальноприйнятої моралі я поводився безсоромно — настільки, що мав би принаймні покаятися. Та якщо приписати цей вчинок масці, то, гадаю, в руках буде важливий ключ для розуміння моїх наступних дій. Одверто кажучи, в ту хвилину я почав відчувати збудження. Назвати це перелюбством, мабуть, не можна, хіба що духовною мастурбацією. Та чи зрадив я тебе? Ні, я не хотів би так бездумно вживати слово "зрада". Якщо вже на те пішло, то я безперестанку зраджую тебе, відколи на моєму обличчі загніздилися п'явки. Я навмисне цього не зачіпав, бо побоювався, що від огиди ти не захочеш читати далі, але щонайменше сімдесят процентів моїх думок заповнювали сексуальні фантазії. У вчинках вони не виявлялися, та все одно я був, так би мовити, прихованим сексуальним маніяком.

Часто кажуть, що між сексом і смертю є тісний зв'язок, та справжній зміст цих слів я збагнув саме тоді. До того я тлумачив їх поверхово в тому розумінні, що статевий акт своїм самозреченням подібний до смерті, але, втративши обличчя і перетворившись у похованого живцем, побачив у них цілком реальний зміст. Так само як дерева дають плоди, поки настане зима, а низькорослий бамбук — поки засохне, секс — це не що інше, як боротьба людини зі смертю. Отже, чи не можна сказати, що статевий потяг людини, який не має певного об'єкта,— це жадоба людського відродження, що її відчуває індивідуум, який стоїть на порозі смерті? Свідченням є те, що всі солдати — жертви еротоманії. Мабуть, якщо серед жителів певного міста зростає число еротоманів, то це означає, що місто, а може, і вся країна сподівається великої кількості смертей. Коли людина забуває про смерть, статевий потяг уперше перетворюється в кохання, спрямоване на певний об'єкт, і тоді забезпечене стале відтворення роду людського.

Мені здається, що поведінка маски в електричці пояснюється ось чим: і я, і жінка були дуже самотні, а я, крім того, перебував на перехідній стадії розвитку від еротики до кохання — іншими словами, в стані еротичного кохання. Маска тоді ще не дозріла до повноцінного

життя, а тільки починала жити. В такому стані вона ніяк не могла б тебе зрадити, бо просто не мала сил для цього. За моєю програмою маска мала зажити повним життям тільки після того, як їй пощастить зустрітися з тобою.

Отже, на основі цього додатку можна дійти такого висновку: завдяки масці я уник крайнього пориву, властивого сексуальним злочинцям, але, як і раніше, зали-

шився напіверотоманом. Однак ці еротичні мотиви не зблизили нас, а, навпаки,— я в цьому глибоко переконаний — віддалили. А тому за всяку ціну я мусив закохати тебе в маску.

"Маска зараз доростає, а тому найкраще виховувати її на її власному досвіді",— думав я, стоячи у станційному туалеті. Я вирішив уникати людних торгових кварталів, а вибирати глухі провулки. Бо вважав, що мені було б незручно наткнутися на тебе перед рибною крамницею. Я ще не мав певності, що витримаю будь-які несподіванки, а, крім того, хотів, щоб перша зустріч маски з тобою відбулася за моїм наперед продуманим планом. Щоб охолодити жар, який почав обпікати обличчя під маскою, я дихав ротом, наче собака, і водночас раз у раз повторював: "Розумієш, я тут уперше... Усе, що бачу і чую,— для мене нове... І будинки, які згодом потраплять мені на очі, і людей, з якими, може, зустрінуся,— все побачу вперше... Та коли щось і збіжиться із спогадами, то це буде помилка, випадковість або видиво, вимріяне ввісні... І розбита кришка люка... І наполовину пофарбований сигнальний поліцейський ліхтар... І ріг дому, де цілий рік стоїть калюжа стічної води... І гілля височенних дзелькв уздовж вулиці... Потім...

Потім, ніби випльовуючи піщинки з рота, я намагався вигнати з пам'яті кольори і образи, та незважаючи на мої зусилля, щось усе-таки залишилося. Це була ти. Я всім серцем сказав масці: "Ти зовсім чужа. Завтрашня зустріч буде найпершою зустріччю з нею, ти ніколи не бачила її, не чула про неї. А свої враження викинь з голови, і якнайшвидше!" Але чим далі, розчиняючись, відходив навколишній

краєвид, тим виразніше випливав твій образ, і я не міг нічого з цим вдіяти.

Нарешті я — і маска, звичайно, також,— поставивши в центр твій образ і мало не торкаючись нашого дому, наче метелик, приваблюваний світлом, почав невтомно кружляти по неправильному чотирикутнику.

Однак сусідкам, що поспішали мимо з кошичками в руках, було байдуже до незнайомого перехожого. А діти є дітьми, вони захопилися грою на той короткий час, що залишився до вечері. Отже, можна було не боятися, що хтось зверне на мене увагу. Коли я обійшов наш дім разів із п'ять чи шість, спалахнули вуличні ліхтарі, і відразу почало смеркати. Сповільнивши кроки настільки, щоб не викликати підозри, я придивився — з невидимого вікна, у двір скісно падало м'яке світло, отже, ти була вдома. Світилося в їдальні. Невже і для себе самої ти старанно накриваєш на стіл?

Зненацька я відчув щось схоже на ревнощі до того світла в їдальні. І не з якогось конкретного приводу — скажімо, до гостя, який зайняв моє місце. Здавалось, я ревнував просто до самого факту, що там наша їдальня, в якій ніщо не змінилось, а під вечір запалало світло. Напевне, я вважав несправедливим і неприйнятним те, що мушу тинятися під вікном у масці замість того, щоб, як завжди, очікуючи вечері, сидіти при світлі з вечірньою газетою. Незворушне світло. їдальні, що без мене нітрохи не потьмяніло... Зовсім як ти...

І раптом маска, якою я був так задоволений, з якою пов'язував стільки надій, здалася мені непевною, збляклою. Задуманий велетенський спектакль, у якому я, надівши її, стану іншою людиною, насправді виявився блідою і слабкою сценою перед незмінною повсякденністю: коли сутеніє, повертають вимикач, і в їдальні спалахує світло. Як тільки маска зустрінеться з твоєю усмішкою, то розтане, наче сніг навесні.

Щоб перебороти відчуття поразки, я подумав, що треба дозволити масці якийсь час помріяли. Очевидно, її фантазії, а може, нестримні химери будуть такі ж грубі й незграбні, як вона сама, але я не заперечуватиму, бо вона вперше матиме справу з буденністю, старою, як світ. І, вирішивши заплющити на все очі, я знову почав кружляти по неправильному чотирикутнику навколо нашого дому — так, ніби мав якусь справу.

Однак ті фантазії не підбадьорили маску, а, навпаки, тільки підкреслили, що мене з нею розділяє нездоланна і підступна прірва.

Звільнившись від ланцюгів, маска насамперед без усякого сорому попростує до нашого дому. Тим самим накине мені роль своєрідного звідника. Дерев'яна хвіртка з відірваною завісою... Доріжка з гравію, вкрита грязюкою, і тому на ній не чути людських кроків... Облуплені, наче хворі на коросту, двері... Біля ґанку перекошена, напівзогнила ринва... А чого ти сюди приплентався? Це ж чужа оселя! Натиснувши на кнопку дзвінка й відступивши крок назад, щоб перевести дух, прислухався, що ти робиш... Незабаром наближаються кроки, спалахує лампа на ґанку, чути твій голос: "Хто там?"...

Ні, хоч би як докладно я розповідав про все, нічого з цього не вийде. Зрештою, і не треба, а крім того, неможливо. Навпаки, чи не здавалося б дивним, якби я силоміць об'єднав в один суцільний текст свої химерні думки, схожі на уривки речень, написаних упереміш одне з одним на класній дошці

хтозна-коли і хтозна в якому порядку, або, точніше, на непристойні закарлючки на стінах громадського туалету? Мені хотілося б вибрати з них лише дві-три сцени, обмежившись найпотрібнішим для того, щоб ти могла зрозуміти, якого удару завдали мені ці фантазії.

Перша сцена — відразу після того, як я почув твій голос, схожий на шепіт. Я миттю просунув ногу в двері, які ти прочинила з величезною

обережністю, силоміць рвонув їх до себе і раптом виставив на тебе, перелякану, ніби захлеснуту шпарким вітром, пістолета... Уяви собі, як я розгубився. Безперечно, я поводився надто вороже. Правду кажучи, мене іноді дратувала твоя незворушність, та хіба з цієї причини треба було наслідувати бандита з кінофільму? Якщо вже я спокусник, то невже не міг придумати приводу, який би підходив для цієї ролі? Оскільки все відбувалося в уяві, то годилася будь-яка брехня — наприклад, що я приятель чоловіка ще з університету і прийшов заради давньої дружби. А так виходить, що я не спокусник, а напасник?.. Може, від самого початку в маску закладено жадобу помсти? Безперечно, я був настроєний неприязно, відчував ненависть і навіть помсту до упередженості людей, що намагаються позбавити мене разом із обличчям і громадянських прав. А до тебе?.. Не знаю... думаю, що ні, але не впевнений... Після того мене охопив такий шал, що затьмарив розум і позбавив здатності міркувати.

То були ревнощі. Я вже кілька разів відчував ревнощі, збуджені уявою, та цього разу зі мною відбувалося щось інше. Гострий чуттєвий дрож, для якого відразу не можу знайти відповідної назви. Ні, мабуть, найправильніше буде назвати його "перистальтикою". Обручі болю один за одним через певні проміжки часу переміщалися від ніг до голови. Якщо згадаєш, як рухаються лапки стоноги, то приблизно матимеш уявлення, що це таке. Я вважаю, що ревнощі — звіряче почуття, здатне спонукати навіть до вбивства. Є дві теорії: згідно з першою, ревнощі — витвір людської цивілізації, згідно з другою,— первісний інстинкт, властивий і диким звірам. Судячи з щойно здобутого досвіду, напевне, правильна остання теорія.

Та, власне, до чого я мав ревнувати? Причина була настільки нікчемна, що я просто не насмілюсь про неї писати. Я ревнував до того, що маска торкатиметься рукою твого тіла, а ти її рішуче не відкинеш, не опиратимешся до кінця, навіть під загрозою смерті... Кров ударила мені в голову з такою силою, що навколишній світ розпливався перед очима. Як подумати, смішна історія, та й годі. Адже і твоя поведінка, і свавільні

витівки маски — все було вигадкою, грою уяви, виходить, я сам створив причину для ревнощів і сам ревнував до наслідків.

Якщо я все так добре усвідомлював, то мав би негайно припинити фантазування і звеліти масці починати наново... та чомусь цього не зробив. Не тільки не зробив, а, навпаки, ніби жаліючи за ревнощами, підстьобував, заохочував маску. Ні, то не був жаль, а, напевно, все та сама помста. Видно, я попав у зачароване коло, ніби підкладав до жару вогню: муки ревнощів хотів витіснити насильством маски, але ще більше розпалював ревнощі... А коли так, то виходить, що й на початку цієї сцени я мав якесь затаєне бажання. Отже, були питання, яким я мав глянути прямо в вічі, не звинувачуючи в усьому маску. Так, можливо... не дуже приємне припущення, але... якщо перед тим, як втратити обличчя, я... відколи жив сімейним життям, як усі люди... потай вирощував у душі паростки ревнощів? Що ж, цілком можливо. Яке сумне відкриття! Тепер я похопився, але вже пізно...

Зовсім пізно. Маска, що мала бути нашим посередником, виявилася негідницею. Щоправда, ніщо не змінилося б, якби вона була ніжним спокусником. Навпаки, з'явилася б можливість страждати від злоякісних ревнощів, що не мають виходу. І як наслідок — рано чи пізно така ж сама сцена насильства.

Твій страх обернувся для мене чуттєвими конвульсіями, чого я і сам не сподівався... ні, годі... хоча я грав спектакль для того, щоб побороти повсякденність, усе-таки вийшов за всякі межі. Якби то був сон, я постарався б накинути на цей випадок тонкий серпанок алегорій, а так вийшла фантазія без стрімкого польоту, схожа на правдиву історію. Та досить банальностей!

А от остання сцена — хоч би якою банальною вона здавалася, обійти її мовчанням я не маю права. Річ у тому, що вона була не просто банальною, а своєю огидністю могла б знаменувати кінець вистави і водночас стала переломним моментом, який визначив мої наступні вчинки... Наставивши пістолета, я почав вимагати від тебе зізнань:

"Поки мене не було, ти сама себе задовольняла?! Не приховуй, не вдасться! Я знаю, що ти робила!" Я нападав на тебе з дикою настирливістю. Але моє терпіння таки вичерпалося. Здається, настав час покласти край тим брудним домислам. Як домогтися, щоб стало ясно? Я почав твердо вірити, що найкращий і, мабуть, єдиний спосіб — це зірвати маску з себе саме в ту мить, коли ти наважишся промовити хоч слово.

Щоб стало ясно кому? Масці? Мені? Чи, може, тобі?.. Здається, про це як слід я не подумав. І природно, що не подумав. Бо я хотів дати зрозуміти, як мені важко, не комусь' із нас, а самому поняттю "обличчя", що загнало мене в таке становище.

Я почав відчувати нестерпне спустошення від того, що між мною і маскою дійшло до розколу. Мабуть, я вже передчував майбутній крах. Хоча Маска, як показує сама назва, була моїм фальшивим обличчям і не могла мною розпоряджатися, та коли побачила тебе вперше, то відлетіла в недоступну далечінь, а мені нічого не залишилось, як розгублено провести її очима. Таким чином, усупереч задуму, який призвів до створення маски, я мусив визнати перемогу обличчя. Щоб знову злитися в цілісну особу, я мав би зірвати з себе маску й припинити цей маскарад.

Як я і сподівався, маска теж не опиралась. Як тільки вона переконалася в моїй рішучості, гірко посміхаючись, підібгала хвоста й перестала фантазувати. А я перестав її переслідувати. Хоча в своїх фантазіях вона й перегнула палицю, я не мав бажання відмовитися від завтрашніх планів, отже, ми залишилися співучасниками злочину, одного поля ягодами... Ні, неправильно називати нас співучасниками злочину. Мабуть, не треба опускатися так низько. В усякому разі, в мої завтрашні плани не входило вимахувати пістолетом. Еротичні елементи були, але не настільки безсоромні. Здатися розбещеним випадковій, абстрактній попутниці в електричці,— це ще сяк-так, а от власній дружині — хто захоче?

Коли я востаннє проходив повз будинок і крізь огорожу заглянув до їдальні, то побачив, що зі стелі звисають, ніби білі водорості, стрічки бинтів. Очевидно, готуючись до мого повернення післязавтра з так званого відрядження, ти випрала стару пов'язку. Тієї ж миті мені здалося, ніби серце прорвало діафрагму й опустилося вниз на два-три сантиметри... Отже, я все ще кохав тебе. Поводився так жахливо, та не переставав кохати. Однак яке нещастя, що впевнитися в цьому коханні я зміг лише таким способом! Я опинився у становищі школяра, якого не пустили на екскурсію,— йому залишається тільки ревнувати до знаменитих краєвидів та історичних пам'яток.

Постскриптум на окремих листках, укладених у зошит. Якщо тобі буде нудно, то пробач, але я хотів би ще раз докладніше розібратись у безсоромних фантазіях маски. Бо, оглядаючись назад, підозрюю, що за ними крився інший зміст, крім того, який дійшов до мене,— одне слово, як кажуть стосовно детективних романів, ключ, що виводив би на злочинця, або натяк на розв'язку.

Остаточні висновки я збираюся зробити іншим разом. Думаю показати тобі ці записки не пізніше ніж через три дні — приблизно стільки часу потрібно для їхнього завершення. Тому, якби я ставив собі за мету визначити розв'язку, то обмежився б тим, що цього додатку не робив би, а матеріал долучив би до останньої частини записок. Звичайно, вони від цього тільки виграли б. Але зараз мене цікавить зовсім інше. Я хотів би внести деякі поправки до поняття "еротика", яким я збирався виправдатись, а натомість закував себе в кайдани... або до твердження, ніби мене й маску багато що розділяє. Оскільки я визнав свою провину, то чого б не вислухати моїх пояснень, звісно, якщо я не викривля-тиму фактів?

Того дня я вивів маску надвір з легким серцем, ніби виявляв суворість до неї так, як велить приказка: коли любиш дитину, пошли її в далеку подорож. Я заразився грайливістю собаки, вперше спущеного з мотузки, у мене з'явився веселий, піднесений настрій. Однак несподівана поява ревнощів змусила нас, мене і маску, схрестити мечі

за тебе. Водночас ці ревнощі знову нагадали мені про кохання і відданість тобі... Тому плани, відкладені на завтра, настійно вимагали здійснення... І хоч-не-хоч, я мусив запропонувати масці тимчасове перемир'я.

Звичайно, глибоко в душі в мене щось застрягло, наче колючка. Електричка, яка йшла до міста, була порожня, і хоч би де я сів, усюди шибка перетворювалася на чорне дзеркало, в якому відбивалася моя маска. Якийсь дивний тип з бородою, претензійно вдягнений, в темних окулярах, хоча вже смеркає... Врешті-решт я поставив йому ультиматум: або він дотримуватиметься перемир'я, або я відразу ж зриваю маску. Як на зло, в того типа за пазухою стирчав пістолет. З ним треба бути обережним! Мені навіть здалося, начебто, глузливо посміхаючись, маска сказала: "Не бурчи! Я для тебе неминуче зло... Якщо хотів мене позбутися, то треба було думати раніше... А як уже почав — не нарікай... Коли хочеш щось придбати — готуйся платити..."

Я прочинив вікно. Дмухнув колючий, напоєний вологою вітер,— охолодивши потилицю і долоні рук, він зупинився перед "неминучим злом", тобто маскою, і навіть не торкнувся гарячих щік. Психологічно я страждав від прірви, яка розділяла нас із маскою, а фізіологічно, навпаки, гребував її надмірною близькістю. Мабуть, так почувається людина, якій вставили поганий зубний протез. Однак... видно, і я, не здаючись, намагаюся виправдатися... Оскільки угода про перемир'я сяк-так дотримувалася, то, якби вдалося подолати деякі перешкоди (наприклад, ревнощі), я, напевне, міг би досягти своєї найголовнішої мети: відновити стежинку між тобою і мною. Що й казати, до тебе, моєї дружини, я не мав би виявляти такої безсоромної цікавості. Тим паче, що проймався до тебе дедалі більшою щирістю, а до маски, навпаки,— неприязню.

Та чи так було насправді?.. Наслідки ти знаєш, а тому не буду повторятись... Питання не тільки в наслідках... Власне, які були підстави для того, щоб себе одного так виділяти?

Напевне, можна сказати, що розбещеність — статева сфера абстрактних людських відносин. Якщо обмежитись абстрактними стосунками настільки далекими, що їх навіть уява неспроможна охопити, то інша людина неминуче перетворюється на абстрактного антипода, тобто ворога, а статеве протиставлення — на розбещеність. Інакше кажучи, поки існує абстрактна жінка, чоловікам не уникнути розбещеності. Мабуть, не розбещеність — ворог жінки, як звичайно вважають, а, навпаки, жінка — ворог розбещеності. А коли так, то чи не слід вважати розбещеність цілком нормальним сучасним різновидом статевого потягу, а не якимось збоченням?

В усякому разі, в нашу епоху, на відміну від минулих, нікому не вдається провести чіткої межі, яка б відділяла ближнього від ворога. В електричці нас упритул обступає безліч ворогів, а не ближніх. Ворог проникає і в наш дім у вигляді листів і телеграм, а перетворившись в електромагнітні хвилі, просочується у клітини нашого мозку так, що нема від нього захисту. За таких умов вороже оточення стало повсякденним, звичним, а ближній — чимось непомітним, як голка, загублена в пустелі. Тоді й народилася рятівна думка: "Хай усі люди стануть нашими ближніми!" — та чи помістяться вони в нашій уяві, коли їх треба рахувати сотнями мільйонів? Чи не доцільніше вибрати розумніший спосіб життя: відмовитися від невиправданих мрій і мужньо змиритися з тим, що навколишні люди — вороги? Чи не безпечніше якнайшвидше виробити імунітет проти самотності?

І тому не можна гарантувати, що отруєна самотністю людина не матиме статевого потягу до власної дружини, не кажучи вже про сторонніх жінок. Випадок зі мною — не виняток. Якщо визнати, що маска призвела до деякого абстрагування людських стосунків, то саме завдяки цьому я віддався тим фантазіям і, намагаючись знайти з них вихід, міг обійти мовчанням свої гріхи і вдавати невинного. Та хоч би як я себе вигороджував, сам факт, що я придумав такий план, свідчив про мої еротичні химери.

Отже, план створення маски був не просто якимось моїм особливим прагненням, а звичайним виявом жадоби сучасної людини до повнокровних людських стосунків... На перший погляд, я начебто зазнав поразки від маски, а насправді — ні...

Стривай! Адже не тільки план створення маски не був чимось особливим. Втрата обличчя, яка спонукала просити допомоги в маски, сама моя доля — не виняток, а скоріше спільна риса в житті сучасних людей... Справді, цікаве відкриття. Мій відчай пояснювався не стільки втратою обличчя, а тим, що моя доля не має нічого спільного з долею інших людей. Я не міг побороти заздрощів навіть до хворого на рак, тому, що він розділяє своє нещастя з іншими людьми. Якби все склалось інакше... якби та яма, в яку я провалився, не виявилась старою криницею, яка випадково була неприкритою, а відомою всім в'язничною камерою, то, природно, мій відчай був би значно меншим. Напевне, ти розумієш, що я хочу сказати. Відчай самотніх підлітків — хлопця, в якого ламається голос, або дівчини, в якої почалися перші менструації,— що зазнали спокуси мастурбації і вважають її тільки власним ненормальним захворюванням... Або відчай приниження від першої незначної крадіжки (скляної кульки, гумки для стирання або грифеля), яка нікого не обминає і проходить, мов кір, але сприймається як ганебний злочин, що його скоїв лише ти один... Та коли, на нещастя, таке хибне уявлення триватиме довше певного часу, з'являться ознаки отруєння, і такі люди можуть стати справжніми сексуальними злочинцями або невиправними злодіями. Щоб уникнути цієї пастки, не досить усвідомлювати свій гріх. Набагато ефективніший спосіб — це вирватись із лабет самотності, дізнавшись, що хтось теж здійснив такий самий злочин, що в тебе є співучасник.

Чи не тому я відчував приязнь до незнайомих людей — ладен був усіх обняти — пізніше, коли в місті напився, чого раніше зі мною не траплялося, і сп'янів (щоб не повторюватися, про це напишу окремо),— що мав слабеньку надію зустріти серед них кого-небудь, хто так само, як і я, теж утратив обличчя? Та це не означає, що я відчував близькість до своїх ближніх — ні, я просто глибоко перейнявся думкою про

відчужені, абстрактні людські стосунки, які виникають тому, що всі люди — вороги. Тому мені не слід було надіятись, що ми зможемо гратися весело, мов цуценята, на теплій ковдрі доброзичливості, як це буває часто в романах...

Однак тепер я зробив жахливе відкриття: дізнався, що за бетонними стінами моєї камери є люди з такою ж долею. Коли добре прислухатися, то поряд чути їхній стогін. А вночі, як грозові хмари, здіймаються численні зітхання, скарги і хлипання — вся в'язниця переповнюється прокльонами.

— Не я один... Не я один... Не я один...

Як пощастить, удень їм виділяють час на прогулянку й ванну, і тоді вони мають нагоду нишком розповісти один одному про свою долю поглядами, жестами чи пошепки.

— Не я один... Не я один... Не я один...

Якщо скласти докупи ті голоси, стане ясно, що та в'язниця величезна. Оскільки в'язні в ній засуджені за злочини, які виражають суть сучасних людських взаємин — за втрату обличчя, зруйнування стежинки до інших людей, втрату страху й радості виявлення невідомого в інших людях, нехтування своїм обов'язком творити добро іншим і забування музики, яку слухали разом,— то, виходить, що ввесь світ — величезна в'язниця. Але, звісно, це відкриття не змінило нічого в моєму становищі арештанта. Інші люди втратили тільки духовне обличчя, а я — і фізичне, отже, в ступенях нашої вимушеної ізоляції, природно, є різниця. Та, незважаючи на це, я ще плекав надію. В моєму стані щось її підтримувало, адже я не був похований живцем. Напевне, тому, що моя фізична неповноцінність, коли без маски не заспіваєш, не схрестиш меча з ворогом, не можеш стати розпусником, не можеш бачити снів,— була не тільки моїм нещастям, а могла стати темою моїх розмов з іншими людьми. Можливо. Мабуть, саме так.

До речі, а ти що про це думаєш?.. Якщо мої міркування бездоганні, то, гадаю, і ти не будеш винятком і врешті-решт погодишся зі мн^ою... Звичайно, погодишся... Бо інакше не відштовхнула б моєї руки, простягнутої до спіднички, не загнала б мене в кут, як поранену мавпу, не дивилася б спокійно, як я падаю в пастку, розставлену маскою, і не довела б мене до скрутного становища, коли нічого не залишається, як писати ці нотатки. Тим самим ти довела, що твоє обличчя, енергійного гармонійного типу, було теж маскою. Коротко кажучи, ми одного поля ягоди. Відповідальність падає не тільки на мене. Виходить, що був сенс писати ці нотатки, Не міг же я і сліду не залишити. Очевидно, ти з цим погодишся.

А тому прошу: не глузуй з цих записок. Писання — не просто заміна фактів рядком букв, а ризикована мандрівка. Я не ходжу по тих самих визначених місцях, як листоноша. Тут трапляються небезпеки, є свої відкриття і радощі. Одного разу я відчув, що варто жити тільки заради того, щоб писати, і навіть подумав, що хотів би водити пером без кінця. Та я вчасно зупинився. Здається, мені вдалося уникнути смішної ролі огидного чудовиська, що посилає дарунки недосяжній для нього дівчині. Начебто не прикидався, що запланованих три дні розтягую до чотирьох, а потім до п'яти, щоб виграти час. Якби ти прочитала ці записки, то, напевне, відновлення стежинки між нами стало б спільною роботою. Думаєш, я хвалюся? Ні, я ненавиджу надмірний оптимізм так само, як і дурну самовпевненість. Зрозумівши, що ми друзі, які завдали одне одному болю, я міг сподіватися на взаємне співчуття. Гаразд, не вагаючись, загасімо світло. Коли гаснуть лампи, кінчається й маскарад. Я хочу, щоб у темряві, в якій не видно ні обличчя, ні маски, ми ще раз упевнилися одне в одному. Я хотів би повірити в нову мелодію, що долинає до мене з тієї темряви.

Зійшовши з електрички, я прожогом вбіг до пивного бару. Я ще ніколи не відчував такої вдячності до запітнілої поверхні кухля з пивом, як цього разу. Мабуть, тому, що маска не давала шкірі обличчя дихати, в горлі пересохло. Одним духом, наче помпа, я випив півлітра.

Я вже давно не пив і сп'янів швидше, ніж звичайно.

Маска, звісно, не почервоніла. Натомість заворушилися, засвербіли п'явки. Не звертаючи на це уваги, я висушив другий і третій кухоль — сверблячка почала втихати. Піддавшись настрою, я долучив ще й пляшечку саке.

І тоді моє роздратування вмить зникло, перейшовши у пихатість і зухвальство. Видно, і маска почала хмеліти; Обличчя, обличчя, обличчя... Витерши очі, мокрі від сліз, а не від поту, крізь тютюновий дим і гамір я почав демонстративно розглядати безліч облич, що переповнювали зал... Ну, що хочеш сказати? Кажи!.. Нічого сказати?.. Я так і знав. Бо сам факт, що правиш теревені, попиваючи саке, доводить, що поважаєш маску, сам про неї мрієш... Лаючи своє начальство, вихваляючись, що знайомий твого знайомого — велике цабе, ти думаєш лише про те, як би стати іншим, приховати своє власне обличчя... Однак твій спосіб оп'яніння нікудишній... Із справжнім обличчям не нап'єшся так, як у масці... Справжнє обличчя може перетворитися хіба що у п'яну пику... Хоч нап'єшся мало не до смерті, а маски не доженеш... Якби задумав позбутися імені, професії, родини й походження, тобі лишається тільки одне: проковтнути смертельну дозу отрути... А от із маскою все по-іншому... Не випивши жодної краплі алкоголю, з її допомогою можна стати ні на кого не схожою людино ю... Як-от я... Я?.. Ні, це маска... Забувши про щойно укладену мирну угоду, маска знову почала сваволити. Та я сам напився не гірше за неї, а тому не посмів їй дорікнути. А коли так, то чи зможу я взяти на себе відповідальність за завтрашній план?.. У голосі, що ставив це запитання, не було наполегливості, і я, згнітивши серце, погодився на вимогу маски надати їй автономію.

Маска ставала все грубшою і грубшою. Нарешті розрослася навколо мене до розмірів фортеці, і я в цьому панцирі, як мисливець із важким спорядженням, виповз у нічне місто. З бійниць тієї фортеці його вулиці здавалися пристановищем диких кішок-калік. Вони блукали, збираючись у зграї, недовірливо принюхувалися, шукаючи своїх відірваних хвостів,

вух і лап. Заховавшись під маскою, що не мала ні імені, ні суспільного становища, ні віку, я пишався здобутою перемогою, яку сам собі забезпечив. Якщо свобода навколишніх людей була схожа на матове скло, то моя — на цілком прозору шибку. Незабаром моя жадоба досягла точки кипіння: закортіло скористатися свободою в житті... Так, напевне, мета життя — це трата свободи. Часто люди поводяться так, ніби мета їхнього життя — накопичування свободи, та, може, це хибне уявлення породжене її хронічною нестачею? Ставлячи собі таку мету, вони заводять дискусії про кінець Всесвіту, перетворюються на скнар або релігійних фанатиків... Справді, навіть завтрашній план не може бути самоціллю. Спокусивши тебе, я хочу розширити сферу чинності свого паспорта, а тому цей план, мабуть, треба вважати тільки своєрідним засобом. В усякому разі, важливо, що я робитиму зараз. Зараз слід, не шкодуючи нічого, використати всі можливості маски.

Постскриптум. Звичайно, все це лише софістика, просякнута алкоголем. Освідчившись тобі в коханні, я не збираюся просити, щоб ти згодилася на мої нахабні доводи, які безсоромно виправдовують перелюбство. Я і сам ще не маю наміру нав'язувати їх самому собі. А тому готую прощальне слово до маски. Тільки от що мене трохи непокоїть: здається, начебто і в тверезому стані я вважав такі аргументи природними".

"Метою дослідження є не наслідок, а сам процес"... Так, під цими словами, наче під чимось само собою зрозумілим, підпишеться будь-який дослідник... На перший погляд, вони нібито не стосуються мого випадку, та, коли подумати, я говорив те саме. Процес дослідження — це не що інше, як трата свободи на стосунки з матерією. На противагу цьому, наслідок дослідження, виражений у здобутих цінностях, сприяє накопиченню свободи. Очевидно, суть цих слів у тому, щоб застерегти від змішування мети з засобом і від переоцінювання ролі наслідку. На мою думку, ці міркування цілком обгрунтовані й логічні, та, порівнюючи їх з раніше написаним, можу сказати, що вони нічим не відрізняються від софізмів п'яної маски. Багато чого мене не задовольняє. Напевне, я думав, що підкорив маску, а насправді не вмів дати собі з нею ради. А

може, свобода схожа на сильнодіючі ліки, які в малій дозі лікують, а трохи в більшій — негайно викликають побічні ефекти? А яка твоя думка щодо цього? Якби я був змушений підкоритися масці, то викладена раніше теорія про те, що маска — в'язниця, а можливо, й ці записки — продукт неправильних уявлень. Та все ж мені й на думку не спадає, що ти погодишся з моїми міркуваннями, які виправдовують наш таємний зв'язок...

Отже, як розпорядитися цією надмірною свободою?..

Якби хтось спокійно стежив за моїм жадібним виразом обличчя, то, напевне, нахмурився б. Та, на щастя, маска була н і к и м, а тому зовсім не дбала про те, що про неї подумають. Яке приємне це відчуття звільнення, коли не треба ні соромитись, ні виправдовуватись! Воно занурило мене по самі вуха в музику, що ніби скипала піною.

Зауваження на полях. Так, слід особливо наголосити на поверненні до мене тієї музики. І неонова реклама, і ілюмінація, і сірувате вечірнє небо, і дівочі ніжки в тонких панчохах, і забутий провулок, і мертва кішка в урні для сміття, і розтоптаний недокурок тощо — з усього цього, наче з окремих нот, творилася суцільна мелодія. Лише завдяки тій музиці хотілося вірити, що настане час, коли здійсниться та надія... Постскриптум. Зрозуміло, що ці "зауваження на полях" писалися раніше за "постскриптум", відразу після основного тексту. Проте зараз мені важко пригадати, де звучала та музика. Оскільки я не був певен, чи варто їх закреслювати, то вирішив залишити.

Хоча маска давала мені повне алібі й невичерпну свободу, я питав себе: хіба не гидко використовувати її для задоволення жадібності, наче той жебрак, якому в руки потрапила купа грошей? Повторилося недавно пережите. До сп'яніння від саке додалося сп'яніння від одержаної свободи, на тілі виступили горбочки бажань, і я наче став старим деревом, в наростах. Крім того, майбутню свободу можна було порівняти з колишньою, оплаченою роками життя, посадою і роботою, як свіже, криваве м'ясо із словом "м'ясо". Від самої згадки про неї слина

котилася з рота. Але маска цим не вдовольнялась, а, відкрившись широко, мов паща морського чорта, заходилася жадібно вистежувати здобич.

Але, на жаль, я не знав, на яку здобич варто витрачати свободу. Мабуть, тому, що надто довго мене привчали її заощаджувати. Бажань не тільки не бракувало, а, навпаки, вони, мов нарости, обліпили все тіло, проте, хоч як це й смішно, я мусив вишукувати їх силою логіки.

Якимись особливими бажаннями я не міг похвалитися. В усякому разі, алібі я собі забезпечив, а тому мені було зовсім байдуже, якщо вони виявляться безсоромними й аморальними. Та оскільки я звільнився з-під впливу власного обличчя, то скоріше схилявся до того, щоб зневажати здоровий розум і порушувати закон. Однак у відповідь на такий намір мені на думку спали тільки підступні бандитські вчинки: шантаж, вимагання, грабунок — очевидно, до цього несамохіть спонукав пневматичний пістолет, захований у кишені. Звісно, якби я зумів щось таке вчинити, то вважав би, що здійснив подвиг. А якби мене викрили, то таємничий збіг обставин, що призвів до цього, став би першокласною газетною сенсацією. Коли б я справді мав охоту до такої затії, то, думаю, себе не стримував би. І тоді всі люди під невинними псевдомасками відчули б на собі справжню суть абстрактних людських стосунків, а я зігнав би на них накопичену в душі злість за своїх п'явок.

Не хочу здатися лицеміром, але чомусь такі пороки мені не до вподоби. Причина надзвичайно проста. По-перше, в такому випадку мені не треба було б виготовляти маску — я міг би обійтися пов'язкою з бинтів. По-друге, і шантаж, і вимагання — не стільки мета, скільки засіб роздобути гроші, щоб заплатити за свободу. До того ж вісімдесят тисяч ієн, що залишилися від відрядження, приємно зігрівали кишеню. На сьогоднішній вечір і на завтра, напевне, вистачить. А звідки дістати гроші потім — про це краще подумаю тоді, коли виникне в них потреба.

Та, власне, що таке чиста мета, не змішана із засобами? Цікаво, що майже всі правопорушення, які я тільки міг пригадати, пов'язані з

незаконною передачею права власності, тобто з грішми. Візьмімо для прикладу хоча б азартні ігри, які вважаються порівняно чистою концентрацією пристрасті... психолог назвав би їх втечею від тривоги, спричиненої хронічним, тривалим напруженням, з допомогою її миттєвого вибуху... А коли так, то байдуже, як це назвати: тратою свободи чи втечею від тривоги... Проте, якщо з цього миттєвого напруження виключити перехід грошей з одних рук в інші, чи не стали б такі ігри нудними? Сам факт, що одна азартна гра створює умови для наступної, і їхній ланцюг, якби це було можливо, не обривався, то кінець кінцем азартна гра переходить у звичку, доводить, що вона, власне, коливається між метою і засобом... Тим паче не можна уявити собі шахрайства, злодійства, грабування, фальсифікації та інших типових злочинів, які б не служили для чогось засобом. Навіть люди, що начебто нехтують законом і поводяться, як їм заманеться, насправді живуть у недосконалому, позбавленому свободи світі. Виходить, чиста мета — це просто ілюзія?

Були в мене також бажання й пориви, спрямовані в зовсім інший бік. Скажімо, цілком практичний, характерний для мене намір: залякавши сторожа інститутського складу, винести потрібні мені матеріали або, виламавши двері адміністративного відділу, викрасти таблиці проведених дослідів і акти ревізії фінансових витрат. Але ці сміховинні фантазії скоріше годилися для багатосерійного дитячого телефільму, аніж для продуманого вияву невдоволення тим, що фірма надавала інституту лише номінальну незалежність. Будучи тільки засобом, вони не дали б масці можливості виконувати намічену для неї роль. Та, мабуть, варто ще раз усе передумати, коли доможуся від маски того, на що здатна тільки вона, і трохи звикну до нового життя...

Зауваження на полях. Зрозуміло, що я приготувався вести подвійне життя — в масці і зі своїм справжнім обличчям,— якщо не буде особливих перешкод.

Однак серед численних злочинів був один приклад, що обіцяв проявити виняткові можливості. Підпал. Зрозуміло, що й підпал може

служити засобом накопичення свободи завдяки одержанню страховки, знищенню слідів крадіжки або здійсненню честолюбних задумів пожежника. А хіба інші, не спричинені корисливою зловмисністю, підпали не спрямовані на те, щоб повернути занедбану або забрану свободу?.. Але, здається, можуть бути й чисті підпали, які не дають ніякої матеріальної вигоди, а тільки задовольняють людську примху... коли язики полум'я лижуть стіни, звиваються навколо стовпів, а, прорвавши стелю, бурхають аж під хмари, і, зневажаючи метушливу юрбу, обертають у попіл шматок історії, який хвилину тому ще існував,— підпали без жодної домішки, що своїм жахливим руйнуванням тамують душевний голод. Звичайно, я не вважаю підпал нормальним бажанням. У народі кажуть, що в палія злий дух вселяється, і вже тому його вчинок — відхилення від норми. Та оскільки поведінка маски ніяк не обмежена загальноприйнятими приписами, то, якщо гарантується трата свободи, про її нормальність чи ненормальність нічого й питати.

...Та навіщо мені всі ці міркування, коли я не збираюся нічого підпалювати? Блукаючи завулками із спокусливими вивісками, що мало не налізали одна на одну, я уявляв собі, як раптом з-під даху або крізь щілину в стіні пробивається вогонь, але це начебто зовсім мене не захоплювало. Гадаю, і не дуже лякало. Якби ти хоч раз наділа маску, то, напевне, зрозуміла б, що стримуватися від правопорушення дуже важко. Наприклад, навіть боязлива дитина, закривши обличчя долонями, крізь пальці спокійно дивитиметься кінофільм про чудовиська. Кажуть, густо нарум'янена жінка легше піддається спокусі, ніж скромна. І не лише статевій — як показує статистика, те ж саме спостерігається у випадку магазинних злодійок. Хоч би як люди розпиналися — мовляв, ох, порядок, ох, звичаї і моральні засади! — та кінець кінцем усе це — тендітна піщана фортеця, стримувана лише тонким шаром шкіри, що називається справжнім обличчям.

...Ні, я не боявся. Тепер уже нема чого відмовлятися від безсовісності. Адже за своєю природою маска — її втілення. Хоча надягати маску, яка не сприймається як маска, не заборонено законом, але такий вчинок, як ніякий інший, нехтує засадами людського

співжиття. Коротко кажучи, я можу собі уявити психологію палія, але ніколи ним не був. Проте мене трохи турбувало, що насилу знайдена єдина начебто чиста мета, на жаль, виявилася незадовільною. Та оскільки іншого підходящого плану я не мав, то мусив змиритися з цим. Краще мати хоч якийсь план, аніж ніякого. Однак я не думаю, що всі ці бажання, що вкрили мене болючими наростами, можна вважати засобом для досягнення мети. Хоч би скільки я нарікав — мовляв, мене привчили заощаджувати свободу,— моє становище було жалюгідним. В усякому разі, підпал я вирішив притримати на майбутнє...

Стривай! Дописавши до цього місця, я помітив, що навмисне чи випадково пропустив надзвичайно важливу річ. Якщо я заговорив про злочини, то, природно, мав би передусім згадати про ще одного злочинця, в якого вселяється злий дух,— розбійника. Якщо палієві дозволено бути в компанії злочинців, що мають мету в чистому вигляді, то, гадаю, несправедливо відмовляти в цьому розбійникові. Авжеж, несправедливо. Бо хоча зовні його вчинок не такий ефектний, як підпал, але своєю суттю він не поступається вбивству... Та чого це я забув про такий яскравий злочин? Ні, все було навпаки — саме його яскравість змусила мене викинути його з голови. Оскільки вже підпал мені не сподобався, то, мабуть, із самого початку я залишив поза увагою ще більш руйнівні помисли.

Екстровертний, войовничий тип обличчя... Моя маска, що вважала себе мисливцем, зачувши про "руйнівні помисли", зіщулилась і цим мимоволі видала себе. Може, я повторююсь, але, мабуть, не від боягузтва. Я заперечую боягузтво не тому, що осуджую його. Правду кажучи, заглянувши у власну душу, я не помітив ніякого зацікавлення витівками злого духа — підпалом чи розбоєм... Маску підбурювало щось схоже на струм під напругою в тисячу вольтів, ніяк не пов'язане з руйнівними помислами... обплутувало щось дивовижно липке... не можу знайти відповідного слова... Загалом щось зовсім протилежне руйнуванню.

Звичайно, було б перебільшенням стверджувати, що в глибині душі я не відчував руйнівних поривів. Не раз і не двічі я хотів зідрати шкіру з твого обличчя, щоб ти зазнала тих самих страждань, що і я, мріяв розсіяти в повітрі отруйний газ, що паралізує зорові нерви, й осліпити всіх людей на світі. Пригадую, що і в цих записках я неодноразово давав волю своїй ненависті. Та от що вражало: як подумати, то я хотів зігнати на комусь злість ще тоді, коли не мав маски,

а коли виготовив її, начебто ледь-ледь змінився, хоча войовничості не позбувся. Справді, я таки змінився. І саме тому, що змінився, масці заманулося витратити свободу на щось інше. Не на щось негативне — приміром, завдати комусь шкоди і замести сліди злочину з допомогою маски... Та, власне, що я хочу сказати?.. Невже я прагну такої класичної гармонії, як любов, дружба чи взаєморозуміння?.. А може, я волію смоктати м'які, як вата, липучі солодощі, що продаються у рундуках на храмові свята?

Розсердившись, мов вередлива дитина, я забіг до першої-ліпшої кав'ярні й почав заливати холодною водою навпереміну з морозивом твердий, як кулак, клубок бажань, що піднявся з глибини горла. Хотів щось зробити, але не знав що... Якщо так триватиме й далі, то одне з двох: або я нічого не робитиму, або силуватиму себе до того, що мені не до вподоби... Коли сидиш склавши руки, в душу закрадається каяття... Неприємне відчуття, ніби насилу натягаєш на ноги мокрі шкарпетки... Шкіра під маскою пашить, як у паровій лазні, з носа от-от потече кров... Треба по-справжньому до чогось братися... Смішно, але факт: я мусив зайнятися психоаналізом самого себе, старанно упорядкувати свої бажання, розкласти їх на окремі частини, просіяти, докопатися до суті їхніх наростів і дати їм назву.

Якщо треба, мені байдуже, можу почати з висновку, якого дійшов. Це був статевий потяг. Напевне, смієшся? Бо й справді, при всій пишномовності застережень, що його супроводжували, той висновок був досить-таки банальний. Дійшовши його, я здогадався, що в мені відбувається. Та оскільки своєю банальністю він нагадував просту

алгебричну вправу, то без додаткового підтвердження я не міг з ним примиритися. Хоч як дивно, самоповага здатна спокійно вживатися із своїм начебто антиподом — безсоромністю.

Так-от, і третій зошит незабаром закінчиться. Немає ради — доведеться обмежитись лише описом того, як маска випробовувала свої можливості. Не хочу тобі набридати, але, гадаю, все-таки варто розповісти про докази, згідно з якими трата свободи в чистому вигляді насправді була статевим потягом. Трата свободи, хоча б вона була найчистішою, сама не створює ніяких цінностей. (Очевидно, під цінностями треба розуміти відтворення свободи). Я не збираюсь твердити, що аргументи бездоганні, але наступного дня всі мої дії підпорядковувалися статевому потягу. Оскільки я надіюсь на справедливість твого суду, то вважаю, що мушу бути чесним із самим собою.

Якщо тільки глянути на все спокійно, то не дуже важко зрозуміти, чому маска відвернулася від підпалу і вбивства. Передусім не треба забувати, що сама маска руйнувала усталені звичаї. Настільки, що простий здоровий глузд не спроможний відповісти на питання, чи підпал і вбивство завдали б більшої шкоди. Щоб у цьому переконатися, найкраще уявити собі, як змінилася б громадська думка, коли б я розпочав масове виробництво й продаж досконалих масок, таких, як моя. Маски, напевне, раптом здобули б популярність, і мій завод, збільшуючи свої потужності, не задовольнив би попиту, навіть якби працював цілодобово. Деякі люди зникли б. Інші розпалися б на дві, на три особи. Посвідчення стали б непотрібними, фотографії розшукуваних злочинців, знятих у різних ракурсах, втратили б усякий сенс, а фотокартки, якими обмінюються майбутні наречений й наречена при знайомстві, можна було б порвати й викинути. Знайомі та незнайомі перемішалися б, пропало б саме поняття алібі. Людина не могла б вірити нікому, але підозрювати кожного теж не мала б підстав — одне слово, жила б у невагомому стані, в зовсім інших умовах, наче дивилася б у дзеркало, в якому ніщо не відбивається.

Е, ні, мабуть, треба готуватися до ще гіршого. Всі почнуть міняти маски і не стільки зі страху, що стали невидимими, скільки тому, що стали прозорішими за інших. І коли звичка ганятися за щоразу новими масками стане буденною, слово "особистість" виявиться непристойним, як написи на стінах громадського туалету, а поняття "родина", "народ", "права",

"обов'язки" перетворяться в щось мертве, незрозуміле без докладного пояснення.

Та чи зможе людина витримати таку переоцінку цінностей і в стані невагомості запровадити нові стосунки і звичаї? Звичайно, я не збираюся стверджувати, що не зможе. Адже незвичайна здатність людей пристосовуватись до нових обставин, здатність до перевтілення засвідчується історією, переповненою війнами і революціями. Але перед тим... перед тим як масці дозволять безмежно поширюватися... чи люди виявляться настільки поблажливими, що не вдадуться до інстинкту самозахисту і не створять загонів для боротьби з епідемією масок — ось у чому питання, як мені здається. Хоч би якою привабливою була маска, суспільство обов'язково поставить на її дорозі нездоланні барикади. Наприклад, у державних установах, фірмах, поліції та дослідних інститутах під час роботи заборонятиметься користуватися масками. Можна також уявити собі, як ще активніше відстоюватимуть своє авторське право на обличчя, як розгорнуть рух проти вільного виготовлення масок популярні актори. Візьмімо більш простий приклад: чоловік і жінка замість того, щоб клястись у вічному коханні, зобов'яжуться не мати таємних масок. При залагодженні торгових операцій виникне новий ритуал обмацувати спочатку один одному обличчя. Можна буде спостерігати й таку дивну сцену: на співбесіді під час прийому на роботу претендентові велітимуть колоти голкою обличчя, щоб показати, чи піде кров. Крім того, легко здогадатися, що будуть випадки, коли суд вирішуватиме, чи поліцейський дотримувався закону, чи вийшов за межі своїх повноважень, коли під час допиту торкнувся рукою обличчя позивача, а юристи опублікують на цю тему довгу статтю.

І от уже в газеті під рубрикою "Розмови про особисті справи" щодня з'являтимуться плаксиві скарги жінок, обдурених масками. (Про свої маски вони не згадуватимуть). Та й поради будуть так само недолугі й безвідповідальні: "Безперечно, ваш чоловік заслуговує осуду за те, що під час заручин ні разу не показав свого справжнього обличчя. Але й з ваших слів видно, що ви ще не повністю звільнилися від погляду на життя з позиції справжнього обличчя. Маска тому й називається маскою, що не може обманювати й не може бути обманутою. А що якби ви поміняли її й почали нове життя? Не чіпляючись за вчорашнє і не турбуючись завтрашнім — лише так варто жити в нашу епоху масок..." Кінець кінцем, хоч би скільки разів людину обманювали, хоч би яку незручність створював обман і хоч би скільки розмов було про нього, все це не перевершить задоволення обманювати. А тому, незважаючи на згадану суперечність, маска не перестане панувати над людиною.

Звичайно, будуть і втрати. Природно, що популярність детективного роману зійде нанівець, а його місце на деякий час займе сімейний роман, у якому описуватимуться люди з неоднозначним — подвійним, потрійним — характером, та коли число придбаних на запас масок перевищить п'ять штук на персонажа, читач не витримає заплутаності сюжету, тож не виключено, що взагалі роман втратить право на існування, хіба що задовольнятиме попит любителів історичного жанру. Криза зачепить не тільки роман. Кіно й театр, які за своєю природою мали б демонструвати маски, позбавлені можливості показати певний образ головного героя, перетворяться на щось дуже абстрактне, схоже на код, і не зуміють викликати до себе інтересу глядачів. Більшість виробників косметики збанкрутує, поступово закриються косметичні кабінети, неминуче скоротяться на добрих двадцять процентів прибутки рекламних агентств. Письменницькі асоціації зчинять крик — мовляв, маска руйнує людину, косметологи і дерматологи, напевне, одностайно доводитимуть, що вона завдає шкірі непоправної шкоди.

Однак сумнівно, чи всі ці зусилля матимуть більший ефект, ніж брошури товариства тверезості. Бо тим часом акціонерне товариство по виробництву масок виросте у велетенський монополістичний концерн з

розкиданими по всій країні пунктами замовлення, фабриками й крамницями, а заткнути рота жменьці невдоволених буде легше, ніж сповити немовля.

Ускладнення виникнуть пізніше. Коли маски перенаситять ринок настільки, що перестануть бути чимось цікавим і незвичним, а легкий присмак злочину й пороку, який, здавалося, служив приправою до звільнення від обтяжливих людських стосунків, раптом обернеться дражливим запахом перегнилих соєвих бобів і знову розбудить тривогу... Коли люди почнуть відчувати, що святковий, веселий, як їм здавалося, маскарад — зовсім не забава, а щось схоже на злочин, яким можна й собі завдати шкоди... Скажімо, з'явиться підприємець, який спеціалізуватиметься на незаконній підробці чужих облич, депутат парламенту привласнюватиме позичені гроші, відомого художника звинуватять в обдурюванні наречених з метою наживи, голову міської управи арештують за підозрою у викраденні автомобілів, лідер соціалістичної партії виступить з фашистською промовою, а директора банку притягнуть до судової відповідальності за пограбування банку — ось які чудернацькі випадки траплятимуться... Спочатку люди сміятимуться, наче на виставі у балагані, та зненацька помітять, як хтось, зовсім схожий на них, перед самим їхнім носом застромлює руку комусь у кишеню або обкрадає магазини. І з таким доведеться зустрітись. А коли так піде далі, то насилу здобуте алібі, замість того щоб заперечувати вину, вважатиметься не доказом невинності, а навпаки, зайвим тягарем. Радість від обману зблідне перед страхом бути його жертвою. Коли ж виникне відчуття, ніби нарешті гіркота каяття ослабла, поширяться чутка, немовби вчителі втратили освітню мету — і це зовсім природно, оскільки невідомо, як за таких обставин виховувати особистість,— діти перестануть відвідувати школу і юрбами вештатимуться по вулицях, а батьки з ляку почнуть проклинати маску-спокусницю. Флюгероподібні автори газетних передовиць негайно запропонують ввести систему реєстрації масок, та, на жаль, маска і система реєстрації несумісні настільки, наскільки безглузда в'язниця без залізних дверей. Зареєстрована маска не може бути маскою. І от громадська думка круто зміниться, люди повикидають маски і

вимагатимуть від уряду їхньої заборони. Цей рух набере рідкісної в історії форми спілки поліції з народом, і за одну мить потрібний закон буде запроваджено в життя.

Та уряд, як завжди, побоїться крайніх заходів. Спочатку порушення закону вважатиметься дрібним злочином. Однак така нерішучість лише підстьобне цікавість частини людей і приведе до бурхливого росту підпільних фабрик і чорного ринку — настане епоха безладу, як за часів сухого закону в Америці. Хоча і з деяким запізненням, але тоді перегляд нового закону стане неминучим. Користування масками регламентуватиметься так само суворо, як уживання наркотичних засобів: відповідні органи видаватимуть дозвіл тільки у випадку, коли встановлять явно виражене спотворення обличчя або якщо лікарі пропишуть маску пацієнтові для лікування важкого нервового захворювання. Але й після цього підробка ліцензій і підкуп підприємців не припиниться, а тому незабаром уряд не тільки відмінить застереження в законі, але й призначить інспекторів, зобов'язаних взяти на себе повний контроль над масками. І все-таки злочини, пов'язані з масками, не переведуться — вони не лише прикрашатимуть сторінки газет, присвячених місцевим новинам, але й закінчаться нещасними випадками, коли організації правих, надівши замість мундирів однакові маски, нападатимуть на членів уряду. Судам доведеться прирівняти користування маскою до умисного вбивства, а громадська думка без жодного вагання їх підтримає.

Постскриптум. Хоча це й фантазії п'яного, але досить цікаві, бо приводять до страшно парадоксального висновку. Припустімо, що та організація складається із ста чоловік, отже, на кожного з них припадає один процент підозри і дев'яносто дев'ять процентів алібі — одне слово, хоча злочин скоєно, винуватця немає. Чому ж тоді такий, здавалося б, інтелектуальний злочин справляє враження по-звірячому жорстокого? По-моєму, завдяки цілковитій анонімності. Вона означає, що власне ім'я пожертвувано організації. Очевидно, мова йде не про інтелектуальний трюк з метою самозахисту, а скоріше про інстинктивну поведінку індивідуума, що зустрівся віч-на-віч зі смертю. Так само під час ворожої

навали найрізноманітніші організації — національні, державні, профспілкові, класові, расові, релігійні тощо — насамперед силкуються побудувати олтар, званий вірністю. Індивідуум завжди жертва у двобої зі смертю, а для досконалої організації смерть — лише проста невід'ємна властивість. Досконала організація за своєю природою має агресивний характер. Кожному зрозуміло, що приклад досконалої організації — це армія, а цілковитої анонімності — солдат... Та, як подумати, в моїх фантазіях була певна суперечність. Якщо суд не здатний визнати військовий мундир рівнозначним умисному вбивству, то чому так суворо ставиться до організації правих, які нап'яли на себе маску? Держава не тільки не вважає маску злом, що опирається порядку, а й сама, як це не дивно,— велетенська маска, нетерпима до масок усередині неї. Виходить, найменша шкідлива істота на світі — анархіст...

Так-от, якщо тільки мене не підвела цікавість, слід зробити висновок, що вже саме існування маски справляє на суспільство руйнівний вплив. Оскільки користування нею прирівнюється до умисного вбивства, то з однаковим правом на його місце можна було б поставити підпал або розбій. Не дивно, що маску, яка блукала між руїнами людських відносин, уже не вабили подібні пориви. Хоч скільки б напухало горбків бажань, самого її існування було досить,, щоб їх зруйнувати.

По-дитячому егоїстичні бажання маски, якій від народження не минуло й сорока годин... бажання зголоднілого втікача, котрий щойно вирвався на волю крізь гнізда п'явок...

Як ця жадібна ненажера із свіжими слідами наручників збирається випробувати здобуту свободу?..

Ні, щиро кажучи, це не означає, що відповіді не було. Бажання — це щось таке, чого не збагнути з допомогою логічних міркувань, а можна тільки відчути. Спробую пояснити якнайпростіше. Одне слово, мене охопив конвульсивний порив — захотілося стати жертвою расового

упередження. Я зрозумів це саме тоді, коли вийшов надвір. Навіщо я досі так винувато викручувався? Невже розраховував таким чином урятуватися від сорому? Ні, я, здається, наводив одне виправдання за одним, але можна сказати напевне, що мною керував не сором, а тільки одне бажання, на якому, хотів я того чи не хотів, а мав побудувати наші стосунки.

Під стосунками з тобою я розумів ті ж самі безсоромні фантазії маски. Хоч би що мені заманулося відчути, придбати або спробувати — все пов'язувалося з маскою, а отрута ревнощів, що начебто почала зникати, раптом ожившн, попливла по жилах назустріч потоку крові. І тому не дивно, що внаслідок цього мої думки повертали до завтрашнього плану, а маска, як і слід було сподіватися, несамохіть розгубилася. Хоча її стосунки з іншими людьми були абстрактними, вона скидалася на пташку з відірваними крильцями. Масці, що ледве уникла вигнання і погодилася на перемир'я, нічого не залишилось, як незрозуміло щось мимрити.

А потім маска почала мене заспокоювати — мовляв, якщо я безперестанку нервуватимусь, то не тільки вона, але і я сам перетворюсь у засіб... Ну що ж, нехай моє обличчя — маска, однак тіло те саме... Найкраще заплющити очі й уявити собі, що в усьому світі зникло світло... тоді маска і я відразу зіллємося в одне ціле і вже не буде до кого ревнувати... І не виникне найменшого сумніву, що той, хто тебе торкнеться і кого ти торкнешся, буду я сам...

Зауваження на полях. Як добре подумати, то в такій логіці немало довільного. Якщо для себе я залишився тим самим, а для чужих людей став іншим, то чи не означає це, що я вже наполовину змінився?

Адже і наша раса не була жовтою від природи. Вона стала жовтою вперше лише тоді, коли такою її назвали люди з іншим кольором шкіри. Нехтувати важливістю обличчя і вважати основою особистості тіло — все це рівнозначне шахрайству. Якщо я маю твердий намір ототожнювати себе з тілом, то без ніякої поблажливості повинен узяти

відповідальність і за еротичні вчинки маски. Нехай подумки, та все одно я нахабно дорікав тобі за зраду і тремтів, отруєний ревнощами, а коли справа стосується мене, то самовдоволено заговорив про трату свободи в чистому вигляді, зовсім не думаючи, що завдаю тобі болю. Зрештою, ревнощі схожі на грайливу домашню кішку, яка наполягає на своїх правах, але не визнає обов'язків... Таким чином, з одного боку, маска докоряла мені, а з другого — напустивши на себе невинний вираз, просіювала крізь різні сита всі мої бажання, намагаючись переконати мене в тому, що, власне, не залишилося нічого, вартого уваги. Щоправда, кількість чистих бажань виявилася на диво незначною, і якщо не рахувати руйнівних поривів, усі вони були прості. Назву ті, що спали на думку.

Передусім три найголовніші бажання: голод, статевий потяг, сон. Після того загальні бажання: природні функції організму, спрага, інстинкт самозбереження, гонитва за наживою і розвагами. Трохи специфічні: бажання вчинити самогубство, отруїтися алкоголем, тютюном чи наркотиками. Далі, якщо тлумачити бажання в широкому розумінні, то, мабуть, сюди треба додати жадобу слави й бажання працювати.

Однак більшість із них відсіється ситом, названим "тратою свободи". Справді, хоча б як сильно хотілося спати, сон не може бути метою. Він — лише засіб для пробудження, одне слово, з якого боку не глянь, його слід віднести до накопичення свободи. З такої ж причини не варто поки що розглядати природні функції організму, спрагу, гонитву за наживою, інстинкт самозбереження, жадобу слави й бажання працювати... Проте, мабуть, не уникнути мені докору за те, що останнє бажання — бажання працювати, поряд з природними функціями організму — я необдумано прирівняв до засобу. Справді, якщо згадати, які наслідки дає праця, то стає ясно, що найголовніше бажання — працювати. Якби не вироблялися речі, то, напевне, не було б історії, не було б світу і, можливо, не виникло б такого поняття, як людина. Крім того, праця може стати метою, якщо виступить у ролі самозаперечення, тобто у вигляді праці для праці. Та навіть тоді, перетворившись у самоціль, вона

не залишає такого огидного й прикрого враження, як гонитва за наживою або жадоба слави. Киваючи головою, тоді люди лише скажуть: "Ото роботяга!" Може, вони йому позаздрять, але в жодному разі не докорятимуть. Адже люди самі вигадали такі вирази, як "вигідна робота", "прибуткова робота", "високооплачувана робота"...

Але, на жаль, такий занадто благословенний стан був для маски нестерпний. Поки яким-небудь чином не порушується заборона, використання маски втрачає сенс. "Свободою тільки для маски" передусім мали бути незаконні дії. (Справді, роботою в інституті я був задоволений на шістдесят процентів... та якби в мене її забрали, то сумував би за нею процентів на дев'яносто... І все ж я легко міг би обійтися без маски). Навіть якби робота для роботи і проскочила крізь вічка першого сита, в другій їй судилося застряти. Наперед застерігаю, що проблеми вартостей я не збираюсь зачіпати. Я розповідаю про найперше бажання втікача із в'язниці, якому забезпечено алібі.

До речі, з решти бажань голод теж, мабуть, залишиться в другому ситі. Оскільки безплатне харчування — не мета, а скоріше засіб, з самого початку я вирішив про нього не згадувати, та начебто десь чув, що є закон, який не дозволяє переїдатися. Утамування голоду забороненим способом зустрічається рідко, хіба що на фронті або у в'язниці. Та якщо пошукати, то, мабуть, пощастить виявити його в людоїдстві.

Щоправда, йдеться не про втамування голоду, а скоріше про вбивство. А вбивства, як ми вже раніше вирішили, торкатися не будемо.

Хоча самогубство теж належить до заборонених вчинків, які можна здійснити із справжнім обличчям, маска допомогла мені уникнути долі "живцем похованого". Та якщо я збираюся накласти на себе руки, то краще з самого початку нічого не робити. Жадобу розваг теж не слід виділяти окремо, бо іноді це різновид порятунку, а іноді — своєрідна праця, позбавлена об'єкта, одне слово, мені хотілося б розглядати її як складне явище. Далі, схильність до отруєння, поряд із пияцтвом,— лише

погане наслідування маски і тому... Я справді перебував у блаженному стані оп'яніння. Тому знову торкатися цього не варто.

Отже, бажання одне за одним проскочили крізь усі сита і нарешті залишилися тільки вищезгадані конвульсії жертовності.

До речі, що ти думаєш про мої міркування? Так, саме про міркування. Я дійшов висновку, що якби вирішив використати свободу в чистому вигляді, то це вилилося б у сексуальний злочин, хоч насправді нічого схожого на злочин я не скоїв. І не тому, що не мав охоти або нагоди, а просто я його не здійснив. Ось чому питаю тебе лише про одне — про свої міркування.

Звісно, я не тішу себе надією, що ти їх схвалиш. Може, ти навіть помітиш у них явні вади. Оскільки я вже пережив їхній крах, то не можу не визнати цих вад. Однак ні раніше їх не усвідомлював, ні тепер ще не бачу. А може... може, я підкорився настирливим умовлянням маски і сам себе обдурював, вважаючи їх результатом своїх власних бажань?

З одного боку, щось начебто заважало мені відкинути табличку з пересторогою "Секс. Вхід заборонено", а з другого — нестримно вабило це зробити. Якщо подумати, в цьому не було нічого дивного. Бо хоча я уникав розмови на цю тему, проте розумів, що поки не погоджуся на сексуальний злочин, не зможу здійснити свого плану — спокусити тебе маскою. Якби йшлося про те, щоб спокусити тебе лише один раз, то, певно, не було б ніяких труднощів. Але якщо я хотів зробити стосунки маски з тобою довготривалими, то мусив піти на порушення правил, яких дотримуються в інтимних справах. Бо інакше, роз'їдений до кісток ревнощами, я не витримав би подвійного життя. Напевне, і ті багатослівні умовляння маски були наслідком мого свідомого підбурювання.

Так, дивовижна річ — тільки-но я насилу поставив свої міркування на нібито логічну основу, як відразу перейнявся бажаннями маски. Однак

застерігаю: не тому, що зголоднів за сексом, як за їжею. Ні, маска прагла іншого — ламати сексуальні заборони. Якби я не усвідомлював їх, то навряд чи, порушуючи їх, відчував би трепетну насолоду. Опинившись віч-на-віч з нею, змучений ревнощами, я раптом наче розгубив їхню отруйність і, немов смокчучи таблетку протиотрути, спробував викликати в собі еротичний порив.

Хтивими очима я по-новому глянув навколо себе, і місто здалося мені дивовижним замком, побудованим із табличок з пересторогою "Секс. Вхід заборонено". Хоча б огорожа того замку була міцна, а то вона поточена черв'яками, дірява від цвяхів, що повипадали, і наче от-от розвалиться. Огорожа ніби остерігається вторгнення, і тим приваблює перехожих, та як тільки зблизька вони помічають, що червоточини й діри від цвяхів — лише камуфляж, то втрачають бажання підступити до неї ще хоч на крок. Секс, заборона сексу — власне, що це таке? Кожен, хто замислюється над суттю камуфляжу, хто замислюється над походженням огорожі, мимоволі перетворюється на еротомана. Звичайно, і він сам не що інше, як одна з тих огорож. Ось тому еротоман мусить обливати сльозами свої муки й каяття. Ламаючи сексуальні заборони, він руйнує власну огорожу. Коли замислиться над існуванням огорожі, то не заспокоїться, поки не дізнається про її походження. Еротоман — здебільшого чесний дослідник, який ладен піти на жертви, аби лише розгадати загадку.

І от я, дослідник-невдаха, заглянув у перший-ліпший бар. Звичайно, особливої надії я не плекав. Він привабив мене тим, що його вивіска була вкрита фальшивими червоточинами і слідами від цвяхів. Там продавали фальшиву маску — алкоголь. У теперішньому стані таке місце мені дуже підходило.

Як я і сподівався, в барі було затишно. Фальшива темрява, що заступала дорогу фальшивому світлу... Під фальшивими усмішками ознаки фальшивого занепаду... Невизначений стан, наче вві сні,— і зла не вчиниш, і добра не зробиш... Змішані у потрібній пропорції фальшиве добро й фальшиве зло... Як тільки я вмостився на табуреті, відчув, що

пори по всьому тілі почали розкриватися. Я замовив віскі із содовою і відразу почав гладити пальці дівчини в темно-синьому платті, що сиділа поряд. Ні, гладив не я, гладила маска. Хоча її пальці спітніли, але здавалися сухими, наче посиланими крохмалем. Звичайно, дівчина дозволяла загравати з нею. Не скажу, що вона сердилась, але й не була байдужа. Та хоч би що я робив — нічого від цього не мінялося.

Коли я брехав, брехала й дівчина. Незабаром вона, здавалось, почала думати про щось інше, а я вдав, ніби нічого не помічаю. Може, зробити її своєю на одну ніч, щоб відомстити п'явкам, тобі і, нарешті, справжньому обличчю? Ні, не турбуйся,— тут усе могло статись, але не сталося. Брехав я, брехала й дівчина, а потім з якогось дива раптом збентежила мене, сказавши, що я, мабуть, художник.

— Чому? Чим я схожий на художника?

— А хіба художники не люблять видавати себе за когось іншого?

— Можливо... А навіщо жінки користуються гримом? Щоб показати щось чи, навпаки, приховати?

— І те й інше...— Дівчина шкребла нігтями камінець.— Зрештою, в обох випадках вони роблять так, як підказує серце...

— Підказує серце?..— Я розчарувався, наче мені відкрилася таємниця фокуса.— Не патякай!..

Невдоволено зморщивши свого коротенького носика, дівчина відповіла:

— Як гидко. Все зрозуміло, але навіщо так грубо?..

Правильно!.. Тут кожна справжня річ була чудовою підробкою, а кожна підробка вважалася чудовою справжньою річчю. В таких місцях,

як правило, забавляються малюванням дір на огорожах заборони, сподіваючись, що тебе ось-ось охопить хіть... Якщо я сильніше сп'янію, то навіть усвідомлення того, що на мені маска, стане небезпечним... Стегно дівчини під моєю долонею наче від нудьги почало позіхати — мабуть, час звідси забиратися. Зрештою, нічого не сталося, та байдуже. Я доторкнувся рукою до огорожі заборони й переконався в її міцності — вже це, гадаю, чогось варте. Хоч-не-хоч, завтра мені доведеться відчайдушно штурмувати твою огорожу...

Наступні події в моїй пам'яті позбавлені для мене перспективи — так, наче я дивився на них у телеоб'єктив. Та я не зробив дурниці — піддавшись сп'янінню, не зірвав маски і водієві таксі назвав адресу не власного дому, а сховища. Хоч би як тісно обличчя й маска прилягали одне до одного, хоч би як міцно були склеєні, а прірву між ними, очевидно, не так просто знищити. Цілу ніч я бачив сни, що переривалися короткими пробудженнями. Вві сні ти начебто про щось мене просила. Ніби застерігала від інтимної близькості, а може, я видумав це вже пізніше. Потім один раз мені приснилася в'язниця.

Як і слід було сподіватися, наступного ранку — жахливе похмілля. Розпухле обличчя страшенно пекло. Повернувшись додому, я не повністю зняв з нього клейку речовину, а тому воно вкрилося висипкою. Вмившись і випорожнивши шлунок, я відчув деяке полегшення. З усім цим я впорався до десятої години. Та оскільки виходити з дому найкраще після третьої години, то я вирішив трохи полежати.

Як важко очікувати заповітної хвилини, заради якої, так би мовити, поставлено на карту зусилля цілого року! Хоч скільки разів я перевертався з боку на бік, шукаючи холодного місця, та заснути ніяк не міг. І треба ж було мені напитись, як дурень! Власне, з якого дива я так розвеселився?.. Здається, я мушу щось згадати... Надівши маску і, вважаючи себе прозорим, я вештався вулицями... Огорожа... Заборона... Так, я почав ставати розпусником... Я, непримітна, безбарвна людина, якщо не рахувати того, що завідував лабораторією в інституті хімії

високомолекулярних сполук, і зовсім нешкідлива... Так, щоб подолати перешкоду, я був змушений перетворитися в розпусника...

Намагаючись відтворити в пам'яті враження минулої ночі, я відчайдушно вишкрібав десь аж з-під черепа залишки сп'яніння. Однак еротичні відчуття, ще вчора такі виразні, ніяк не поверталися. Може, тому, що на мені не було маски? Напевне, тому. Якщо я натягну на себе маску, в мені оживе порушник законів. У будь-якій людині, навіть найбезневин-нішій, напевне, ховається злочинець, здатний відреагувати на маску.

Я не збираюся доходити до крайності й запевняти, ніби всі актори мають злочинні нахили... Наприклад, я знав одного начальника канцелярії, який понад усе захоплювався маскарадними процесіями під час спортивних свят, що їх влаштовувала компанія, і виявляв у цьому неабиякий хист, а в житті був рідкісним оптимістом, цілком задоволеним своїм становищем... Та коли б такі люди дізналися, що наша повсякденність нічим не безпечніша за той світ злочинів, то невідомо, чи залишилися б вони осторонь від злочинів?.. Сумніваюсь... Щодня квапливо відмічати час приходу на роботу, замовляти собі печатку і візитні картки, надписувати адресу, заощаджувати гроші, знімати розміри комірця, збирати автографи, страхувати життя й нерухоме майно, посилати співчутливі листівки, наклеювати фотографію на посвідчення особи... Не віриться, що в цьому світі, де ти ризикуєш загубитися, коли забудеш зробити хоч що-небудь з цього, нікому ні разу не захотілося стати прозорим...

Проте на якусь мить я начебто задрімав. Видно, знявся вітер, і стукіт віконниць розбудив мене. Головний біль і нудота трохи втихли, та все-таки я почувався кепсько. Хотів скупатись у ванні, але, на жаль, вода не текла. Напевне, слабий напір, і вода не може піднятися до другого поверху. Не було ради, і я вирішив податися до громадської лазні. Трохи повагавшись — іти в масці чи в бинтах,— зупинив свій вибір на масці. Уявивши собі, яке неприємне враження справлятимуть бинти на людей, я не знаходив місця від сорому, а крім того, хотілося випробувати маску

в різних обставинах. (Коли я її надягаю, до мене вмить повертається впевненість). Шукаючи гаманця в кишені піджака, я наткнувся рукою на щось тверде. Це був пневматичний пістолет і золотисте йо-йо. На випадок, якщо зустріну дочку управителя, я загорнув йо-йо в рушник, разом з милом, і вийшов з дому.

На жаль, з дівчинкою я не зустрівся. Чогось неприємного я не передчував, але вирішив обминути найближчу лазню і попрямував до сусідньої, коло наступної автобусної зупинки. Лазню щойно відчинили, тому відвідувачів було мало, а вода чиста, Занурившись у басейн, я терпляче ждав, поки тепло вижене з мене залишки сп'яніння, та раптом у протилежному кутку помітив чоловіка в чорній сорочці. Ні, він був не в сорочці, а татуйований. В променях заломленого у воді світла здавалося, ніби чоловік нап'яв на себе риб'ячу шкіру.

Спочатку я прикидався байдужим, та незабаром уже не міг відірвати від нього очей. Мене зацікавив не малюнок, а збив з пантелику сам факт татуювання — його пояснення крутилося на язиці, як чиєсь забуте ім'я.

Напевне, тому, що я відчував кровну спорідненість між маскою і татуюванням. Справді, вони мають багато чого спільного: обох можна вважати різновидом штучної шкіри, їх об'єднує те, що обоє прагнуть знищити справжню шкіру й замінити її чимось іншим. Та, звісно, дещо їх і відрізняє. Як видно з ієрогліфів, маска — тимчасове обличчя, а татуювання повністю асимілюється, стає частиною шкіри. Крім того, маска дає людині алібі, а татуювання, навпаки, виділяє, виставляє напоказ. У цьому розумінні воно, очевидно, ближче не до маски, а до бинтів. Ні, якщо говорити про те, що більше привертає до себе увагу, то воно не поступиться і гнізду п'явок на моєму обличчі.

Однак незрозуміло, чим, власне, люди хизуються, коли доходять до такого безглуздя?.. Мабуть, і той чоловік не міг би відповісти... І саме тому, що не міг би, таке хизування має для нього сенс... Трапляються на світі диваки, охочі до загадок, які тільки те й роблять, що ставлять людям важкі запитання і вимагають від них плати, коли ті не знаходять

відповіді... Безперечно, в татуюванні криється питання, що спонукає до пошуків.

Свідченням цього було те, що я сам з усієї сили намагався знайти відповідь. Скажімо, уявляв себе татуйованим і силкувався глянути на своє становище зсередини. Насамперед я відчув, як у мене вп'ялися, мов колючки, гострі людські погляди. Я усвідомлював це добре, бо на гіркому досвіді зазнав чогось подібного від гнізда п'явок. Потім небо поволі віддалиться... Навколо розіллється яскравий полудень, і тільки на мене впаде густа пітьма... Так, так, татуювання — тавро каторжника... тавро злочинця, а тому навіть промені світла уникатимуть мене... Та чомусь я не почувався загнаним у глухий кут, не мучився докорами сумління... І зовсім природно... адже я з власної волі випік на своєму тілі тавро злочину і поховав себе в очах суспільства... І тепер уже ніхто мене не жалітиме...

Коли чоловік виліз з води і зображення буддійського божества, обсипаного вишневим цвітом, почало звиватись і стікати бурштиновим потом, я здавався собі співучасником злочину й дивився на нього з втіхою. Так, правду кажучи, кровна спорідненість між маскою і татуюванням не визначається тільки зовнішнім виглядом, а тим, з якого боку межі, проведеної справжнім обличчям, живе людина. Якщо можна витерпіти татуювання, то можна витерпіти й маску.

Проте біля виходу з лазні татуйований чоловік ні сіло ні впало причепився до мене з претензіями. Коли сорочка з довгими рукавами заховала татуювання, він здавався молодшим і нижчим, але зберігав загрозливий вигляд людини, яка звикла залякувати.

Хрипким голосом він звинуватив мене в тому, що я дивився на нього нечемно, й вимагав пробачення. Судячи з його слів, моя поведінка зачепила його за живе. Краще б я попросив вибачення, та як одна біда йде, то й другу за собою веде — внаслідок того, що я довго сидів у басейні, під маскою в мене кипіло, наче варилась юшка, і я мало не вмлівав. Не дуже замислюючись над змістом слів, я запитав:

— А хіба татуювання не для того, щоб його показувати? Не дочекавшись кінця фрази, чоловік змахнув рукою. Та мій інстинкт захисту маски виявився таким же швидким, як і його рука. Безуспішний перший удар тільки ще дужче розпалив чоловіка. Він схопив мене й почав трясти, шукаючи нагоди, щоб ударити кулаком в обличчя. Нарешті він притиснув мене до паркану, і чиясь рука — не знаю, його чи моя, бо наші руки переплелися,— ковзнувши по підборіддю знизу вгору, зірвала маску.

Я був приголомшений, наче раптом з мене прилюдно стягли штани. Збентеження супротивника, здається, теж було не меншим. Глухим, переляканим голосом, що не відповідав його зовнішності, він щось пробурмотів і з обуреним виглядом, ніби сам став жертвою, кудись, дременув. У напівмертвому стані я витер піт і знову надів маску. Мабуть, навколо мене зібралися роззяви, але мені не вистачало сміливості оглянутись. Якби все це відбулося на сцені, то навколо стояв би сміх... Коли наступного разу виходитиму надвір, духового пістолета вдома не залишу.

Постскриптум. Цікаво, якою здалася моя трагікомедія • татуйованому чоловікові й роззявам — свідкам цієї жалюгідної сцени? Хоч би скільки вони сміялись, а тільки сміхом усе не могло скінчитися. Цей випадок, мабуть, залишиться в їхній пам'яті на все життя. Так, залишиться, але в якому вигляді?.. Застряне в серці, як уламок снаряда?.. Чи вдарить в очі й спотворить враження від навколишнього світу?.. В усякому разі, з певністю можна сказати, що вдруге вони не посміють витріщатися на чуже обличчя... Інші люди здаватимуться їм прозорими, немов привиди, а світ буде в прогалинах, наче картина, намальована на склі рідкою фарбою. Світ почне уявлятися їм химерним, як маска, і їх охопить невимовна самотність. Та це не означає, що я мав би відчувати перед ними провину. Бо те, що вони побачили, таки правда. Раніше вони бачили тільки маску, а самої правди не бачили. А от тепер перед ними вона відкрилася в усій своїй наготі. Навіть найприкріша правда завжди несе в собі винагороду.

Одного разу, років із двадцять тому, я побачив покинутий напризволяще труп дитини. Він лежав горілиць за школою в густій траві. Я наткнувся на нього випадково, коли шукав бейсбольного м'яча. Труп розбух, ніби гумовий м'яч, і вкрився червоними плямами. Мені здалося, начебто рот у нього ворушиться, та коли я придивився, то зрозумів, що це кишать хробаки, які вже поточили губи. Після того протягом кількох днів ніяка їжа не йшла мені в горло. В той час це справило на мене немилосердно-страшне враження, та з плином часу — мабуть, і труп дорослішав зі мною — в пам'яті збереглося тільки огорнуте смутком легке почервоніння на гладкій, ніби з воску, шкірі. А тепер я вже не силкуюся уникати спогадів про труп. Навпаки, навіть полюбив їх. Щоразу, коли згадую про нього, до мене повертається почуття любові до ближнього. Він нагадує мені, що, крім пластмаси, існує світ, якого можна торкнутися руками. Напевне, він залишиться зі мною назавжди як символ іншого світу.

Ні, ці виправдання призначені не тільки для зовсім чужих людей. Тепер мої побоювання стосуватимуться й тебе. Я хотів би, щоб ти повірила моїм словам, навіть якщо тобі здається, що вони завдають тобі надто глибокі рани. Ні, це не рани, а лише спогади про те враження, коли ти заглянула під мою маску. Я певен, що настане час, коли ти згадуватимеш про це з ніжністю, як я про трупа.

*

Я трохи затримався вдома — оглянув подряпини й замінив клейку речовину. Щоправда, дорогою я зробив так, щоб купити масці найпотрібніші речі: запальничку, записник і гаманець, а тоді попрямував до визначеного місця, так що рівно о четвертій вже був на автобусній зупинці. Тут я збирався чекати твого повернення з курсів рукоділля, які ти відвідувала щочетверга. Хоча наближалася пора вечірньої метушні, гамір у цьому людному кварталі заповнював увесь простір своєю перенасиченою щільністю, я чомусь почувався на диво спокійним, ніби проходив лісом, де почало опадати листя. Видно, недавнє потрясіння ще лишилось і зсередини приглушувало всі мої п'ять відчуттів. Як тільки я

заплющував очі, незчисленні зірки, випромінюючи яскраве світло, кружляли вихором, наче комариний рій. Мабуть, кров'яний тиск підвищився. Справді, удар був страшний. Та завдав не тільки шкоду. Приниження, подіявши як стимулятор, спонукало мене до порушення закону.

Я вирішив почекати на сходах банку, що омивався потоком перехожих. Зі сходів було краще видно все навколо, але я нічим не вирізнявся серед багатьох інших людей, які теж тут когось чекали. Я не мав чого побоюватися, що ти помітиш мене раніше, ніж я тебе. Курси закінчуються о четвертій, і навіть якщо ти пропустиш один автобус, все одно приїдеш сюди хвилин за десять.

Ніколи не думав, що твої курси стануть мені в такій пригоді. Як хочеш знати, то я вважаю, що сам факт— невтомного відвідування подібних нікудишніх курсів є чудовим свідченням непевності жіночого існування. Вельми символічно, що ти обрала собі виготовлення ґудзиків і захоплено цим займаєшся. Яку силу-силенну ґудзиків, великих і малих, ти обточила, вирізала, пофарбувала й відполірувала! Ти не збиралася щось ними застібати, а виробляла ці практичні речі без жодної практичної мети. Та це не означає, що я тобі за це дорікаю. Адже я ні разу не виступав проти твоєї затії. Якщо ти по-справжньому захопилася, то я від усього серця благословляю таке невинне заняття...

...Але в подіях, що сталися згодом, ти була одним із головних персонажів, а тому я не розповідатиму про них докладно, година за годиною. Треба лише розкрити душу й виставити на світло заховане там обличчя нахабного паразита. Ти приїхала третім автобусом і пройшла повз мене. Я кинувся вслід. Ззаду ти здавалася мені на диво свіжою і зграбною, а тому я трохи збентежився.

Я наздогнав тебе під світлофором на перехресті навпроти вокзалу. За тих кілька хвилин, поки ти дійдеш до вокзалу, я будь-що мав тебе звабити. Рватися напролом не випадало, але й манівці теж не годилися. Простягаючи, ніби щойно випадково підібрав, заздалегідь захованого

ґудзика, зробленого твоїми руками, я раптом випалив приготовані слова:

— Це не ви загубили?

Не приховуючи здивування, ти оглянула дно сумки, перевірила застібку — видно, хотіла дізнатись, як таке могло статися — й кинула на мене погляд — мовляв, нічого не розумію. Якщо вже я заговорив, то не можна було втрачати нагоди, в яку повірив, і я наступав далі:

— Може, з капелюшка?

— З капелюшка?

— У спритних руках і кролик із капелюшка вистрибує.

Але ти навіть не посміхнулася. Більше того, своїм поглядом, немов хірургічними щипцями, щільно затиснула мені рота. То був уважний погляд, наче неусвідомлений, сповнений самозабуття. Зрозумівши, що ти побачиш мене наскрізь, якщо дивитимешся так ще кілька секунд, я миттю відступив. Та цього не могло статись. Успіх маски вже знайшов своє підтвердження в різних ситуаціях. Сумніватись у ній не було підстав, адже ти не зірвеш її, як татуйований чоловік, і не торкнешся її губами (різницю температур приховати не вдалося б). Крім того, я навмисне говорив голосом нижчим, ніж звичайно, та навіть якби я цього не робив, унаслідок того, що на мої губи були накладені ще й штучні, губні звуки зовсім змінилися.

Можливо, я даремно так переживав, бо ти відразу відвела погляд, і на твоє обличчя вернувся звичайний неуважливий вигляд. Мій еротизм, наткнувшись на твій гострий погляд, сахнувся назад, і якби ти так і пішла, то, мабуть, я теж переборов би себе й відмовився б від задуманого плану, розуміючи, що це найкраще для нас обох. Серед білого дня та ще й перед тобою чудотворність маски, здавалось,

ослабла. Ти теж на мить завагалася. Навколишній людський потік звивався, немов жадібне первісне чудовисько, поглинаючи наші думки, як тільки вони просочувалися назовні. Я не мав часу, щоб докладно з'ясувати, чому збурилося магнітне поле між нами, породжене твоїм ваганням, а тому, скориставшись затримкою, пустив у хід другий ряд заздалегідь приготовлених слів.

Зауваження на полях. Вираз "збурення магнітного поля" тут справді доречний. Мабуть, я передчував важливість тієї хвилини. Тільки передчуттям не похвалишся, нічого не поясниш, та без нього — від самої думки про це я здригаюся — мене звинуватили б у твердошкірості й виставили б на посміх, а ці записки з історії життя маски перетворилися б у біографію клоуна. Клоун — це теж непогано, тільки я не хочу стати клоуном, який не усвідомлює, що він клоун.

Мабуть, ти пам'ятаєш, як я байдужим тоном, немов обридло з'ясовувати, спитав, де кінцева зупинка такого-то автобуса. Не знаю, чи ти помітила, але я вибрав ту зупинку не для того, щоб згаяти час, а з далекоглядною метою спритно розставити для тебе пастку.

По-перше, та зупинка була єдиною на цій автобусній лінії, що пролягала мимо вокзалу і містилася в незручному, глухому закутку. По-друге, туди, на протилежний бік вокзалу, довелося б іти кружною дорогою через віадук, якщо не знати про підземний перехід. По-третє, підземний перехід був настільки заплутаний, що просто словами не вдалося б пояснити, де розміщені його численні входи й виходи. І, нарешті, відстань від зупинки до платформи електрички, з якої ти повинна від'їздити, через підземний перехід була не довша, ніж через вокзал. І, очевидно, ту зупинку ти знала.

Чекаючи відповіді, я ввесь напружився. Від страху, що ти розгадаєш мій потаємний намір, я зацiпенів — настільки, що не був певен, чи зміг би йти поруч із тобою без маски, навіть якби ти погодилася провести мене до тієї зупинки. Сумніваюсь, чи вдалося мені приховати уривчасте дихання. Я ждав з таким відчуттям, ніби мене помістили в тендітний

скляний посуд, тонший за папір — чхни, і він розсипеться на друзки. Не заперечую, що я сердився, але ти, гадаю, не спішила відповідати. Що змушувало тебе вагатися? Це питання не виходило в мене з голови. Становище вимагало, щоб ти негайно вирішила — згодилась допомогти або відмовилася. Чим довше ти вагатимешся, тим виразнішою ставатиме неприродність нашої розмови і, зрештою, ти мене в чомусь запідозриш. Якби ти не хотіла мати зі мною справи, то могла б відповісти "не знаю", але ти мовчала, і це означало, що ти наполовину погодилась. А якщо погодилась — хай навіть наполовину,— то таким чином утратила привід для відмови. Щоб ти могла легше зважитися, мені, видно, слід було додати кілька слів. Та саме в ту мить, грубо штовхаючись, між нами протиснувся якийсь молодик. Лише тоді я помітив, що ми заважаємо людському потоку і навколо нас утворилася круговерть. Насилу вирвавшись із неї, ти запитливо глянула на мене — ковзнула поглядом, наче перегортала календаря. Твій погляд явно мені не сподобався, та саме тоді, коли я збирався розтулити рота, щоб заохотити тебе до зближення, ти нарешті відповіла.

Хоча після тієї відповіді я подумки потирав руки від задоволення — мовляв, пощастило,— мені чомусь стало прикро, неначе мене зрадили... Якщо ти йшла назустріч мені, своєму чоловікові,— це добре, а якщо зовсім чужій людині, то що тоді?.. Трохи повагавшись, ти відповіла згодою... Очевидно, твоє вагання мусило щось означати... Коротко кажучи, ти натякала на огорожу заборони... А те, що ти свідомо погодилася пройти зі мною сім-вісім хвилин, кілька сотень метрів, я, природно, сприйняв як щось більше за просту люб'язність... В усякому разі, винагорода за ґудзика виявилася неабиякою... Щиро кажучи, ти навмисне збуджувала в мені статеву жагу... А тому що збуджувала навмисне, то й сама...

Ні, все було гаразд. Чого б я мав нарікати, якщо ввесь мій план був розрахований на такий розвиток подій? Якби ж, навпаки, ти відмовила, всі мої дотеперішні зусилля зійшли б нанівець. Звісно, я міг би спробувати щастя іншим разом, але якщо першу зустріч вдалося б видати за чисто випадкову, то друга залишила б враження навмисності

й збільшила б твою настороженість. Ні, так було краще. Минулої ночі я нарешті глибоко усвідомив, що бажання завдяки масці вернути собі тебе, а завдяки тобі вернути собі всіх інших людей — не просто красива дрібничка, не гра слів, а сила, здатна проламати огорожу, яка оточує секс, і добратися до дна безсоромності. Оскільки я вирішив подолати огорожу заборони, а ти начебто на це погодилася, то метушитися не випадало. І пускати в оборот виправдання, буцімто ніхто нічого не підозрював. Якщо я хотів зламати огорожу сам, без твоєї допомоги, то залишалося одне: вдатися до насильства. Та було б дуже дивно, якби така одностороння розпуста відновила стежину між нами. Внаслідок такого одноразового вчинку маска мусила б зникнути безслідно з цього світу. А крім того, коли б я задовольнився насильством, то міг би обійтися справжнім обличчям, укритим п'явками, а не шукати допомоги в маски.

Звичайно, в таких міркуваннях начебто була своя логіка. Але поруч із тобою, з твоїм живим тілом, спускаючись сходами в підземний перехід, ущерть заповнений іншими людьми, я почувався приголомшеним, збентеженим, спантеличеним навальною реальністю твого існування і мало не задихався від невимовних страждань. Мене легко звинуватити в убогості уяви, та хіба так уже рідко її підстьобує відчуття дотику? Звісно, я не думав про тебе як про скляну ляльку або словесний символ, та лише тепер, наблизившись до тебе впритул — так, що міг помацати рукою,— вперше відчув на дотик реальність твого існування. Ближча до тебе половина мого тіла стала чутливою, ніби після перегрівання на сонці, кожна пора, мов собака, зморена спекою, висолопивши язика, важко дихала. Як тільки я уявляв собі, що ти, така близька, готова прийняти зовсім чужу людину, то опинявся в нестерпно жалюгідному стані — так, наче ти не тільки обзавелася коханцем, а ще й без ніякої причини викинула мене, як непотріб. Виходить, що мої вчорашні безсоромні фантазії, в яких я нехтував тобою, були набагато поміркованіші. Порівняно з цим навіть насильство ще свідчило б про здоровий розум. Я знову взявся пригадувати риси маски, ніби вони належали чужій людині, і почав відчувати кипучу ненависть і огиду до цього мисливського типу обличчя з борідкою, в темних окулярах і

претензійному вбранні. Водночас я відчував, що ти, не відкидаючи рішуче цього обличчя, зовсім інша, і мені стало ще сумніше — немов на коштовному камені я помітив краплю отрути.

А от маска сприймала все по-іншому. Вона, здавалось, володіла здатністю поглинати й перетворювати в поживу мої страждання, а гілки і листя її бажань, як у болотяних рослинах, ставали щоразу все густішими й могутнішими. Оскільки ти її не відкинула, то вона, мало не вважаючи тебе своєю, іклами уяви вп'ялася в твою шию, що виступала із світло-коричневої блузки без комірця, наче баночка з фруктовим соком. Для мене ти була сама собою, а для маски — всього лише жінкою, що впала в очі, а тому осуджувати її за нескромність не варто... Так, я і маска були розділені бездонною прірвою. Ми відрізнялись, але ж тільки верхнім шаром обличчя завтовшки кілька міліметрів, усе інше було спільне, а тому розмова про прірву може сприйматися як просто красиві слова, та мені дуже хочеться, щоб ти згадала про канавку на грампластинках. Таки проста річ, а скільки десятків тонів здатна відтворити. Тож зовсім не дивно, що людське серце билося в двох несумісних тембрах.

Звичайно, дивуватися нема з чого. Адже і ти сама була роздвоєна. Як і я, ти жила подвійним життям. Якщо я перетворився в іншу людину, надівши чужу маску, то ти досягла цього з допомогою своєї власної маски. Інша людина під власною маскою... Яке жахливе поєднання слів!.. Я виношував задум, як би вдруге з тобою зустрітись, а вийшло навпаки; я мав удруге з тобою розійтися. Напевне, я допустився непоправної помилки.

Якби ж то я здогадався, що дійде до цього, то краще б відразу повернувся назад... ні, краще взагалі не повертався б назад, а запитав про автобусну зупинку й мовчки розпрощався з наступними планами... То чому ж я так слухняно поплентався за маскою?.. Я не певен, чи моє пояснення чогось варте, та, здається, моє зраджене кохання з відчаю перетворилось у ненависть, а обмануте бажання відновити стежинку до тебе — у мстивість, і, оскільки я вже дійшов до нього і спонуки в нас

були протилежні, я почав у своїх діях іти в ногу з маскою, намагаючись до кінця переконатись у твоїй невірності... Та стривай, здається, вже на початку цих записок я часто вживав слово "помста"... Так, уживав... Тоді головним приводом для виготовлення маски було бажання, обманувши тебе з її допомогою, помститися справжньому обличчю за його чванливість. Згодом я схилився до думки про відновлення контакту з людьми, і жадоба спокусити тебе набрала зосередженого на внутрішньому світі, споглядального характеру, а коли сюди додалося щось фізичне, вибухнули пристрасті, які набрали форму ревнощів, а ревнощі, наштовхнувшись на огорожу заборони, викликали любовну судому, схожу на спрагу, я став еротичним, аж поки нарешті знову перетворився на бранця помсти.

В останньому напливі мстивості щось мене не вдовольняло, тривожило. Якщо я спіймаю тебе на невірності, то як по-мщуся? З доказами у руках змушу тебе каятися чи вимагатиму розлучення? Ні в якому разі! Невже таким чином я мав би тебе втратити? Якщо мої стосунки з тобою дозволять підглядати за невірністю крізь пролом в огорожі заборони, зроблений тобою і маскою,— ну що ж, чудово, я ладен підглядати так усе життя. Та чи буде здійснена помста за допомогою такого безперервного збочення? Адже, пристосовуючись до мого роздвоєння, ти будеш змушена без кінця терпіти таке саме роздвоєння. Ні любов, ні ненависть... Ні маска, ні справжнє обличчя... Мабуть, у цій густій сірій імлі я тимчасово знайшов рівновагу.

Однак на відміну від мене, що покірно змирився зі своїм становищем, маска, яка тепер мала б триматися гордо й переможно, почала втрачати самовладання. Одне твоє слово, кинуте ненароком потім, через десять хвилин, коли ти, помішуючи ложечкою каву, сиділа в ресторані в кінці підземного переходу, позбавило маску впевненості, ніби загнало її між двома дзеркалами й примусило розмовляти саму з собою.

— Мій чоловік саме у відрядженні, тому...

Що значить "тому"? Більше нічого ти не сказала, та й маска не хотіла питати. Якщо повірити здоровому глузду, то тебе можна було зрозуміти й так: "...тому, повернувшись додому, я не мушу готувати обіду, і нічого поганого не станеться, якщо попоїм у місті",— ніби ти виправдовувалася за те, що згодилася на мою пропозицію. Та в похмурій холодності твого тону вчувалася скоріше рішучість, ніби ти стверджувала себе у власних очах і дала щигля самозакоханій масці... Гаразд, а про що ми перед тим говорили?.. Ага, пригадую: вичитаними десь словами маска похвалила зграбність твоїх пальців, потім запитала про ранку на великому пальці правої руки (ти порізалась, коли займалася рукоділлям) і, не відриваючи від неї погляду, перевела розмову на людські відносини як на алгебричне рівняння без додаткових умов — таких, як ім'я, професія і місце проживання,— щоб вивідати твій душевний стан. Маска, яка твердо знала, кому належить головна роль у спокутуванні тебе, і тільки чекала, щоб на свій розсуд тобою розпоряджатися, несподівано розгубилась, ніби хлопчина, повалений товаришем, що обіцяв здатися. Зауваження на полях. До речі, пригадую, як я тоді хвилювався: ану ж, ти виявиш, що під тією маскою ховаюсь я.

Якщо вдуматись, то нема ніяких доказів, що спокушала маска, а спокушеною була ти. Незалежно від хитрощів маски, як їй здавалось, уміло продуманих, ти начебто легко спіймалася на гачок. В усякому випадку, переробити все спочатку було неможливо, і масці, щоб підбадьорити себе, нічого не залишалось, як чимраз наполегливіше грати роль спокусника.

Однак така гра тепер була зайвою, бо нічого не міняла в тому факті, що ти — вже спокушена жінка. Поки ми сиділи в ресторані, маска намагалась удруге не згадувати про твого "чоловіка". їй здавалося, що можна спокійно заговорити і про гніздо п'явок, але все-таки боялася зачепити цю тему, навіть якшо б переконала себе в тому, що йдеться про зовсім чужу людину. Та коли й ти не виказала ніякого зацікавлення "чоловіком", то я — краще б не згадувати — вкрай розсердився. Бо й справді, ти нехтувала "ним", а отже, мною. Більш ніж неприємна зневага

А втім, я не сказав би, що мені хотілося почути щось про "нього". Адже якби ти згадала про "нього", то мимоволі стримала б маску в її діях. А вона, як спокусник, надіялася, що ти й далі будеш її спільником.

Мене засмучувало те, як ти дивно всміхаєшся — самою нижньою губою... непокоїло, що ти дивишся крізь мене кудись у далечінь... ображало, що ти відмовилася від запропонованого пива, хоча мені не сподобалося б, якби ти пила забагато... Здавалося, ніби мене занурили в крижану воду і відразу ж облили окропом. Ліве око розглядало ніжно, як трофей, твої пальці, гнучкі, ніби змочена водою кроляча шкурка, а праве, наче обманутий чоловік — свідок перелюбства дружини,— корчилось у муках. Любовний трикутник, де одна людина виконує дві ролі. Антиевклідовий трикутник, який на папері мав би вигляд прямої лінії: "я", "маска" — друге "я" і "ти".

Коли ми пообідали, час навколо нас раптом наче почав гуснути, як желе. Може, під вагою стелі? Надзвичайно масивний стовп посеред залу свідчив про великий тягар, який йому доводиться підпирати. До того ж у тому підземному ресторані не було вікон. Ніщо тут не вказувало на те, що день приходить на зміну ночі. Було тільки штучне світло, позбавлене періодичності. А відразу за стінами ресторану в прямовисних розрізах земних пластів і ґрунтових вод протікав час, вимірюваний десятками тисяч років. І твій "чоловік", який мав би підганяти наш час, поки ми так чекаємо його, ніколи не повернеться. От якби час затужавів і перетворився в посудину, яка заховала б тільки нас обох! Тоді, так і залишаючись у посудині, ми перетнемо вулицю, і місце, куди прийдемо, стане нашим новим ложем.

Однак ні я, ні маска не знали, які твої справжні наміри. Ти погодилася на мої явні хитрощі — запросити тебе спочатку на каву, а потім на обід — легко, без ніякого опору, що здавалось, ніби тільки цього й ждала... і тому протягом якогось часу маска тішилася, що все йде начебто за планом... але твоє рішуче ставлення, ніби всі кутки твоєї свідомості залито штукатуркою, знову сповнило її страхом. Звичайно, ти не була просто непривітною. Якби ти, згодившись на мою пропозицію,

була непривітною, це означало б, що, глибоко усвідомлюючи наявність огорожі, яка оточує секс, ти, навпаки, легше мені піддалася б, але ти була досить лагідною й делікатно-турботливою. Не соромилася, поводилася сміливо, природно, вільно. Загалом, нічим не відрізнялася від тієї, якою була звичайно, ти була собою.

І ця твоя незмінність спантеличила маску. Власне, де ховається липуче, як розмочена тягучка, дихання людини в передчутті спокуси, її блискучі очі, засліплені внутрішнім спалахом, збудження, спричинене очікуванням?.. Невже стосунки між нами, людьми, відділеними круглим столиком,— це лише чудернацька висушена квітка, вкладена між сторінками сонячного часу?.. А хіба те, що я, ковтаючи слину, вчепився руками в огорожу заборони і чекав слушної миті, щоб разом з тобою взятися її руйнувати, не було тільки самовдоволеною фантазією маски?.. Ось чому закінчення обіду водночас було примхливим кінцем примхливої зустрічі...

Офіціант мовчки, з показною старанністю прибирав зі столу. Поверхня води у склянках укрилася брижами — видно, пройшов поїзд метро. Маска хвилювалася, теревенила і час від часу вставляла слова, які мали викликати сексуальні асоціації, але ти ніяк не реагувала — не схвалювала й не заперечувала. Стежачи краєм ока за розгубленістю маски, я зловтішно аплодував, та, на жаль, не міг спіймати тебе на невірності.

Однак такий стан тривав лише хвилин із двадцять... Мабуть, пам'ятаєш?.. Відчувши, що вся затерпла, маска витягнула ногу й носаком черевика торкнулася твоєї кісточки на нозі. В тебе на обличчі відбилося ледь помітне хвилювання. Погляд завмер десь у просторі. Між бровами пролягла тінь, губи затремтіли. Але ти сприйняла загравання маски спокійно, з великодушністю ранкового неба, яке поступово наповнюється світлом. Маску розпирав сміх. Не знаходячи виходу, той сміх наче зарядився електрикою і паралізував маску. Здається, їй вдалося підстрелити здобич. Отже, можна було не хвилюватися. Зосередивши майже все своє єство на кінчику черевика, що торкався

твого тіла, маска нарешті замовкла і наче віддалася насолоді німою розмовою.

Справді, вести невимушену балачку з тобою було небезпечно. Наприклад, зійшовшись з тобою на грунті зацікавлення садовими деревами, я ненароком міг заговорити про бездітне подружжя, в метафорах і порівняннях міг вставити хімічні терміни — і тоді на поверхню виплив би ряд фактів, які видали б походження маски. Здається, людина загиджує повсякденність частіше, ніж собака зупиняється коло стовпів.

Але мені було завдано жорстокого удару. Завдано тим, що я все ще не уявляв собі, як ти можеш так спокійно піддаватися спокусі, але догадувався, що масці така поведінка підходить якнайкраще. І хоча я чітко усвідомлював, що нога, яка торкалася твоєї кісточки, була справді моєю ногою, враження від цієї сцени залишалося невиразним, наче від давньої події, яку насилу вдається пригадати. І не дивно: якщо обличчя в мене чуже, то й тіло чуже. Я передчував це, та, зіткнувшись з фактом, знову почав корчитись у муках. Якщо таке відбувається зі мною через кісточку, то чи зможу я зберегти самовладання, коли переконаюся, що все твоє тіло доступне для дотиків? Чи зможу чинити опір бажанню зірвати з обличчя маску? Чи зможу, при збільшеному тиску, зберегти форму нашого сюрреалістичного трикутника і так уже перенапруженого?..

О, скільки я витерпів, зціпивши зуби, в номері того дешевого готелю! Я не зірвав маски, не задушив тебе, а зв'язав себе міцно грубою солом'яною мотузкою, заштовхнув у мішок з дірками для очей і мусив дивитись, як ти віддаєшся. Відчайдушний крик каменем застряв мені в горлі. Надто просто!.. Більше ніж просто!.. Після зустрічі не минуло й п'яти годин — що й казати, надто просто! Якби ж ти хоч для годиться опиралась... Ну, а скільки годин мене задовольнили б? Шість? Сім? Чи вісім?.. Яка дурна, сміхотворна логіка!.. Нехай минуло б п'ять, п'ятдесят чи п'ятсот годин — ніщо не змінилося б: твоя розбещеність залишилася б розбещеністю...

Чого ж тоді я не поклав край цьому порочному трикутнику? З помсти? Можливо. Та, гадаю, були й інші причини. Якби просто з помсти, то найдоречніше було б відразу зірвати з себе маску. Проте я злякався. Злякався жорстокості маски, яка безжалісно перевернула, розбила моє спокійне життя, та ще більше злякався повернення в дні самотності, коли в мене не було обличчя. Страх породжував страх, і я, немов безногий птах, неспроможний спуститися на землю, мусив безперестанку літати... Та це ще не все... Якщо я насправді не міг стерпіти такого становища, то мав інший вихід: залишивши маску, вбити тебе... Твоя невірність — неспростовний факт, а я, на щастя, захований під маскою, маю алібі... Невірність — серйозна провина... Маска зможе цілком задовольнитися...

Та я цього не зробив. Чому? Може, тому, що не хотів тебе втратити? Ні, саме тому, що не хотів утратити, мав підстави для вбивства. Не варто шукати розумності в ревнощах. Тільки подумати, що недавно ти вперто мною гребувала, не дивилася в мій бік, а зараз розстелилася під маскою! Шкода, що світло було погашене і я не міг побачити всього власними очима... Підборіддя, в якому дивно поєднувалися зрілість і незрілість... Темна родимка під пахвою... Шрам від операції апендициту... Жмутик кучерявого волосся... Усе це збезчещене, підкорене. Якби я мав змогу, то хотів би оглянути тебе всю при яскравому денному світлі. Ти побачила і відштовхнула гніздо п'явок, типобачилаі прийняла маску, а тому не маєш права обурюватися, що й тебе побачили. Однак світло було мені ворогом. Передусім я не міг зняти окулярів. А крім того, на моїм тілі залишилися різноманітні прикмети: шрам на стегні з тих давніх часів, коли ми вдвох ходили на лижах, та інші, про які я не знав, а ти, мабуть, знала.

Та замість очей я мобілізував усе, що може відчувати — коліна, руки, долоні, пальці, язик, ніс, вуха,— кинув їх в атаку, щоб заволодіти тобою. Не пропускаючи жодного сигналу від твого тіла — ні дихання, ні зітхання, ні руху суглобів, ні скорочення м'язів, ні спазми голосових зв'язок...

І все-таки я не міг стати катом. Вичавлений, як лимон, я зсихався і водночас мусив витримувати цю розпусту, витримувати боротьбу. В такій агонії звичайне уявлення про смерть утрачало свою гостроту, а вбивство здавалося лише невеликим варварством... Як гадаєш, що змусило мене терпіти? Можливо, ти здивуєшся — гідність, яку ти зберігала, хоча тебе збезчестили... Ні, слово "гідність" сюди не підходить... Маска не чинила над тобою насильства, не порушувала односторонньо закону, а ти ні разу нічим не показала, що відштовхуєш її, а тому тебе слід вважати скоріше співучасницею. Смішно, коли співучасники злочину хизуються один перед одним гідністю... Мабуть, правильніше сказати, що ти мала вигляд упевненої в собі співучасниці... Ось тому, незважаючи на відчайдушну боротьбу, маска не могла стати розпусником, а тим більше ґвалтівником... Ні, тебе справді не можна було збезчестити... Та факт залишається фактом — ти була розбещена й невірна. Факт залишається фактом — ревнощі бурхали в мені, як смола в казані, як дим з димаря після дощу, як гаряче джерело, що бризкає разом з грязюкою... Однак сталося непередбачене: мене приголомшило, збило з ніг несподіване відкриття, що завдяки своїй неприступності ти зрештою не здалася на волю маски:

Не скажу, що я зумів повністю збагнути, чому без жодних вагань ти пішла на перелюбство. Напевне, не хтивість у цьому винна. Якби хтивість, то помітнішим було б кокетство. А так від початку до кінця ти зберігала цілковиту серйозність, ніби виконувала ритуал. Нічого не розумію! Що сталося з тобою? Погано також, що проросле тоді почуття поразки до самого кінця — в усякому разі дотепер, коли я пишу ці нотатки — залишилося в мені незмивною плямою. Приховане самокатування страшніше за напад ревнощів. Хоча, надівши маску, я збирався прокласти стежину і заманути тебе на неї, ти пройшла мимо і десь зникла. А я так, як і раніше, коли ще не мав маски, залишився сам.

Я тебе не розумію. Ні, не можу уявити собі, що ти здатна піддатися будь-кому, хто тебе спокушатиме... але ж нема доказів протилежного. А може, я не помітив, що ти вроджена повія? Е, ні, повія не зуміла б так досконало зіграти роль порядної жінки. Якби ти була повією, то,

задовольняючи чужу хіть, не принижувала б партнера, не доводила б його до самокатування. Власне, ким же ти була? Хоча маска з усієї сили намагалася зламати огорожу, ти, не торкнувшись рукою, прослизнула крізь неї. Ніби вітер чи дух...

Я тебе не розумію. Здається, що дальші експерименти над тобою кінець кінцем призведуть до моєї загибелі.

Наступного ранку... та де там ранку, адже наближався полудень... ми до самого виходу з готелю майже не розмовляли. Вночі зі страху я раз у раз прокидався — то снилося, начебто збираюся кудись їхати і дорогою загубив квиток, або переживав, що ввісні сповзе маска — і тому зараз відчував, як утома, ніби кілок, застряла у міжбрівї. Щоправда, завдяки масці на моєму обличчі, як і на твоєму, не було видно ні виснаження, ні сорому. Однак через неї я не міг ні помитися, ні поголитися. Маска, що лишилася незмінною, міцно стискала набрякле за ніч обличчя і, перешкоджаючи щетині рости, заганяла її назад у шкіру. Виходило, що маска — теж погана штука. Кортіло якнайшвидше попрощатися з тобою і вернутись у сховище.

Коли, закуривши останню сигарету, моє справжнє обличчя, яке весь час грало негарну роль, спробувало збоку вставити своє слово, що могло б розбудити докори твого сумління, ти рішуче простягла мені зеленкуватого ґудзика, і я мимоволі здригнувся. Це не був піднятий мною ґудзик, а інший, з яким ти морочилася аж півмісяця. Тоді мене дратувало твоє захоплення, та, побачивши цього ґудзика знову, я начебто заглянув тобі в душу. Сріблясті лінії, прокреслені голкою на товстому лаковому тлі, химерно переплітаючись, ніби коливалися. Здавалось, у них закарбувався твій німий зойк. У тому ґудзику я побачив бездомне кошеня, якого любовно доглядала й вирощувала стара самотня жінка... Наївно? Можливо... Та як тільки я здогадався, що це завзятий протест проти нього, який ні разу не згадав про твого ґудзика, то твій вчинок здався мені задуманим у тяжких муках... Я готувався осуджувати тебе, та вийшло навпаки: мене осудили, отже, я поступово

начебто навчився зносити поразки. Цікаво, хто сказав дурницю, нібито жінкою можна заволодіти?..

Навколишній світ вилискував у сонячному промінні, як хромований. Реальним був тільки запах твого поту, що залишився в ніздрях. Нашвидку впоравшися з обличчям, я впав на ліжко і прокинувся тільки вдосвіта. Отже, я спав майже сімнадцять годин. Обличчя палало, немов по ньому провели рашпілем. Відчинивши вікно і стежачи, як голубе небо поволі світлішає, я раз у раз прикладав до обличчя мокрого рушника. Незабаром небо набрало кольору твого ґудзика, а потім кольору спіненого гвинтом моря, що зникає за кормою. Мене охопила туга, до болю вчепившись руками в груди, я мимохіть застогнав... Яка безплідна чистота! Серед такої синяви жити неможливо. Як було б добре стерти з пам'яті все, що сталося вчора й позавчора! З чисто формального погляду я начебто досяг певного успіху. Але хто мав з цього користь? Якщо хтось і мав, то лише ти сама, яка безбоязно зіграла роль повії і прослизнула крізь маску, немов велетенська тінь... Та зараз тут залишалась тільки небесна синява і біль обличчя... Маска, що мала б стати переможцем, здавалася на столі недоречною, мов непристойний малюнок після вгамування жаги... Може, використати її як мішень для вправ зі стрільби з духового пістолета?.. А що як потім розірвати її на шматки, ніби нічого й не було?..

Тим часом синява зблякла, вулиця почала набирати свого денного вигляду, і моє сентиментальне скиглення відвалилось, немов стара короста, а я, хоч-не-хоч, знову повернувся до неминучої дійсності, до гнізда п'явок. Навіть якщо я вже не мріяв з допомогою маски дочекатися святкового фейерверку, то зректися її і живцем поховати себе в кам'яній в'язниці без вікон не думав. Ще вчора я вагався, та якби мені пощастило точно знайти центр ваги в нашому трикутнику, то не виключено, що, спритно зберігаючи рівновагу, я міг би користуватися маскою. Хоч якими б бурхливими були мої тимчасові емоції, будь-який план вимагає певного часу для доопрацювання.

Я швидко попоїв і мерщій вийшов з пансіону. Оскільки я мав знову виступати в ролі "самого себе", що повернувся з тижневого відрядження, то сьогодні після довгої перерви обличчя забинтував. Перед самим відходом глянув на його відображення у вікні і злякався. Який жах! Я по-новому подивився на звільнення, яке дала мені маска. А що, коли негайно вернутися додому?.. Сама думка про це збуджувала уяву... На тебе це справить враження, адже ти, напевне, ще зберігаєш спогади про вчорашню ніч. Варто спробувати. Та от питання: чи зможу я сам витримати? На жаль, я не був певен. І я не забув про ту ніч. Могло статися, що ненароком усе розкрию і в ошалілому стані мучитиму тебе докорами. Та хоч скільки я страждав, поки що не хотів чіпати того трикутника. А нашу зустріч, коли я буду "самим собою", краще відкладу на пізніше, коли освоюся з отверезілим зовнішнім світом і трохи заспокоюся.

Та чи справді той світ отверезів?.. Інститутські ворота були ще зачинені. Я зайшов у бокові двері, і сторож, із зубною щіткою в руці, пораючись коло горщика з квітами, так злякався, що на мить йому відібрало мову. Помахом руки я дав знати, щоб не спішив мені назустріч, а лише попросив ключа. Звичний запах хімікатів був для мене, як розношені черевики. Та безлюдний інститут нагадував замок привидів, населений запахами й відлунням чиїхось кроків. Щоб відновити стосунки з дійсністю, я перевернув лицем табличку зі своїм прізвищем на дверях і негайно перевдягнувся у білий халат. На дошці були виписані попередні наслідки досліду, проведеного асистентом групи С. "Значне досягнення",— тільки подумав я, та відразу втратив до нього цікавість. Той чоловік, що в стінах цього будинку розпалював дух суперництва і заздрощів, жадав слави і, потай замовляючи зарубіжні наукові публікації, намагався перегнати інших, сушив собі голову над кадровими питаннями і впадав в істерику, коли виявляв помилки в експериментах або розрахунках, але разом з тим він наполегливо трудився, вбачаючи в цьому сенс життя,— той чоловік не був мною, а кимось іншим, схожим на мене. Мені навіть здалося, що колишнього мене можна віднести до тієї самої категорії понять, що й запахи або чиїсь кроки в замку привидів... І це мене бентежило. Зовсім незвичний

порядок. Техніка має свої власні закони, які не зміняться, навіть якби з обличчям щось сталося. Чи, може, хімія і фізика втратять сенс, якщо не буде порядку в стосунках між людьми — так само, як між водяними блохами, медузами, паразитами, свиньми, шимпанзе, польовими мишами? Звичайно, ні! Людські стосунки — це лише придаток до людської праці. Інакше нічого іншого не залишилося б, як відмовитись від половинчастого маскараду й накласти на себе руки...

Ні, це в мене так уява розгулялася... нікого нема, а тому запахи й людські кроки особливо привертають увагу... Шрами, які нікому не завдають клопоту, звісно, не можуть впливати і на мою роботу... Хай там що кажуть, але ця робота — моя робота... незалежно від того, чи стану я прозорим, чи стану безносим, чи стане моє обличчя схожим на морду бегемота... Поки я можу працювати з апаратурою, можу думати, стрілка мого компаса завжди буде спрямована на цю роботу.

Раптом я згадав про тебе. Кажуть, ніби жінка спрямовує стрілку свого компаса на кохання. Я не знаю, чи справедлива така думка, та, здається, жінка справді може стати щасливою самим коханням. Ну, а ти зараз щаслива?.. Зненацька мені захотілося покликати тебе своїм голосом і почути у відповідь твій. Я підняв трубку, набрав номер, але після другого гудка поклав її. Душа не була готова. Я все ще боявся.

А в цей час почали приходити на роботу співробітники, і кожен вітав мене співчутливо, але з деяким страхом — одне слово, до будинку й до мене врешті повернувся людський дух. Дарма я так переживав. Нічого особливо доброго не сталося, поганого — теж. Я вирішив, що в інституті дорогою до людей буде праця, а труднощі в втосунках поза ним усуну з допомогою маски, тож коли звикну до такого подвійного життя, перетворюсь у справжню людину. Ні, маска не просто змінює обличчя, а дає йому нечуване право долати будь-яку огорожу навколо забороненої зони, заходити в будь-які двері, ось тому я житиму не одним життям, а водночас кількома. Та передусім треба звикнути. Це все одно, що навчитись вдягатися відповідно до часу й обставин. Адже так само одна канавка на грампластинці може відтворювати водночас безліч звуків...

Пополудні стався незначний випадок. У кутку лабораторії зібралося кілька чоловік, та коли я ненароком підійшов до них, молодий асистент спробував квапливо щось заховати. Я спитав, про що йдеться, і довідався, що то було звернення у справі репатріації корейців. Хоча я не зробив асистентові ніякого зауваження, він почав просити вибачення, а інші збентежено поглядали на цю сцену.

...Невже людина без обличчя не має права поставити свій підпис на користь нещасних корейців? Звичайно, в асистента не було злого наміру — скоріше він підсвідомо відчув, що звернення може мене схвилювати, і з жалю вирішив триматися від мене на достатній відстані. Якби в людей ніколи не було обличчя, то сумніваюсь, чи виникли б проблеми, пов'язані з расовими відмінностями, бо не мало б значення, хто ти: японець, кореєць, росіянин, італієць чи полінезієць. Однак чого ж тоді цей юнак, такий великодушний до корейців, що мають інше обличчя, дискримінує мене, людину без обличчя? Чи не можна припустити, що в процесі еволюції людина відійшла від мавпи не завдяки рукам і знаряддю, як звичайно стверджують, а завдяки тому, що навчилася відрізняти своє обличчя від мавп'ячого?

Все-таки я попросив, щоб і мені дали підписатися під зверненням. Всі полегшено зітхнули. Та неприємний осад на серці залишився... Кому я що винен, коли мусив робити те, до чого душа не лежала?.. Дорогу мені перегородила стіна, прозвана "обличчям"... То чи можна говорити, що світ отверезів?..

Нараз я відчув смертельну втому і під пристойним приводом пішов додому раніше, ніж звичайно. Я ще не був певен, що до мене повернулося відчуття, ніби в мене справжнє обличчя, та й особливого поліпшення ждати не доводилось. В усякому випадку, поки я не заговорю, мені нічого побоюватися, що ти помітиш моє хвилювання, тим більше що хвилюватимусь не тільки я. Та, мабуть, слід подбати про те, щоб удати, ніби не бачу твого хвилювання. Знов і знов я повторював собі, що, навіть помітивши твоє збентеження, не повинен розпалюватись і втрачати самовладання.

Проте, зустрівши мене після тижневої розлуки, ти ні поведінкою, ні виразом обличчя не виказала й тіні провини. Всміхалась, як належить усміхатися до чоловіка після тижня відсутності, так що на мить я навіть сторопів від такої безтурботності. Здавалось, ніби тебе привезли літаком-рефрижера-тором такою, якою ти була тиждень тому. Невже моє існування для тебе настільки нічого не варте, що ти не вважаєш за потрібне приховувати свої таємниці? А може, ти диявол у подобі Будди і нахабна безсоромність — твоє справжнє єство? Додумавшись до цього, я сердито попросив тебе розповісти, що сталося за час моєї відсутності, а ти, не змінившись на обличчі, невинно, мов дитина, що грається сама кубиками, складала мій одяг і безперестанку торохтіла про домашні справи, які тебе найдужче хвилювали: мовляв, хтось із сусідів, порушивши інструкцію архітектурного управління, захотів зробити прибудову, і тепер між ними розгорілася паперова баталія, а ще в когось дитина страждає безсонням від собачого гавкоту, гілля дерев у дворі нависає над вулицею, може, треба зачиняти вікно, коли ми вмикаємо телевізора, і чи не пора купити нову пральну машину, бо стара дуже шумить. Невже ти була тією зрілою жінкою, яка вчора вночі щедро, мов фонтан, переповняла мене почуттям? Не віри-ться... Я борюся з роздвоєнням між маскою і справжнім обличчям відчайдушно, заздалегідь до нього приготувавшись, а ти зустріла його раптову появу спокійнісінько, без тіні каяття... В чому річ?.. Яка жахлива несправедливість!.. А якби я випалив, що все знаю? Якщо б мав при собі того ґудзика, то мовчки тицьнув би тобі його під ніс.

Та мені нічого не залишалось, як мовчати, немов риба. Відкрити таємницю маски, означало роззброїтись. Якби я міг спустити тебе до свого рівня, тоді й роззброєння не лякало б. Але все одно баланс був би не на мою користь. Бо хоч би скільки масок лицемірства я з тебе зривав, їм не було б кінця, бо ти їх маєш тисячу, а я — лише одну, під якою моє справжнє обличчя.

Наш дім за минулий тиждень, мов губка, просочився повсякденністю, а його стіни, стеля й циновки на підлозі здавалися непохитними й міцними; але людина, яка хоч раз жила під маскою,

мимоволі вбачала в цій міцності ще один різновид знайомої огорожі навколо забороненої зони. Якщо існування огорожі було скоріш умовним, ніж справжнім, а моє існування без маски невловимим, наче привид, то сама маска, а через неї і світ сприймались як щось відчутне на дотик. Це стосувалося не тільки дому, але й тебе... Хоча не минуло й доби, відколи я зазнав безнадійного відчуття поразки, яку можна порівняти хіба що зі смертю, як знову, незважаючи на гіркий досвід, почав пройматися млосною жадобою реальності твого існування. Я затремтів. Кажуть, начебто кріт починає нервуватись, якщо його вуса ні на що не натикаються. Так і я прагнув чогось торкатися руками... ніби наркоман у пошуках страшної отрути.

Більше я не міг витримати. Мені було однаково, аби тільки швидше доплисти до суходолу. Власний, як мені здавалось, дім був тимчасовим притулком, і маску я вважав не "тимчасовим" обличчям, а справжньою сушею, що виліковує від морської хвороби. Я вирішив піти негайно після вечері, під тим приводом, що раптом згадав про дослід, перерваний на час відрядження, який треба докінчити якнайшвидше. Я сказав, що такий дослід не можна припиняти, а тому, може, доведеться заночувати в інституті. Хоча таких випадків раніше не бувало, на твоєму обличчі, крім легкого співчуття, нічого іншого — ні підозри, ні невдоволення — не з'явилося. Справді, хіба варто турбуватися, під яким приводом безликий привид захотів переночувати поза домом?

Не дійшовши до свого сховища, я не витримав і подзвонив тобі:

— Він... повернувся?

— Так, але незабаром пішов. Сказав, на роботу...

— Добре, що ти підійшла. Якби він — довелося б відразу кинути трубку...

Я говорив безтурботно, ніби логічно пояснюючи свою нерозсудливість, але ти, трохи помовчавши, тихо відповіла:

— Жаль його дуже...

Ці слова проникли в мене і швидко розтеклися по всьому тілу, як чистий спирт. Якщо не помиляюсь, то це була перша твоя згадка про н ь о г о. Та байдуже. Я потону, якщо мені зараз же чогось — немає значення, колоди чи залізної бочки — не кинуть, щоб ухопитися руками... Звісно, якби в і н існував, то наша таємна зустріч була б вершиною нерозважності. В і н міг вернутися будь-коли, з будь-якої причини. А навіть якби не вернувся, то цілком міг подзвонити по телефону. Якби вдень, то ще нічого, а вночі чим би ти пояснила свій вихід із дому? Я подумав, що ти згадаєш про таке побоювання і, природно, вагатимешся... Але ти відразу погодилася. Напевне, борсалась у хвилях не гірше за мене, шукаючи, за що б учепитися? Зрештою, ти просто шахрайка. Облудниця, лицемірка, нахаба, шелихвістка, розпусниця, еротоманка... Скрегочучи зубами, я криво посміхнувся під бинтами, але незабаром холодний дрож припинив скрегіт і заморозив посмішку.

Власне, що ти за людина? Ти, яка, не опираючись, сміливо пройшла крізь огорожу навколо забороненої зони, не поламавши її, яка спокусила спокусника й довела розпусника до самокатування, але сама не далася збезчестити. До речі, ти ні разу не пробувала запитати маску про ім'я, прізвище, професію... так, наче розгадала її суть... Як бліднуть і свобода маски, і її алібі перед твоєю поведінкою!.. Якщо є бог, то нехай призначить тебе мисливцем за масками... Хай би там що, а мене ти підстрелила...

На стежці коло запасного виходу хтось до мене озвався. Дочка управителя. Вимагала йо-йо. В першу мить я хотів відповісти, а потім з переляку мало не кинувся тікати. Обіцяв дівчинці іграшку не я, а маска. Ледве стримуючись, розгублений, я тільки жестами зумів показати, що не розумію, про що йдеться,— нічого іншого не залишилось. Вийти із

скрутного становища можна було лише так: дати їй зрозуміти, що вона переплутала мене з кимось іншим. А може, вона наївно думала, що оскільки "маска" й "бинти" — брати, то обіцянка одного автоматично поширюється на другого?.. Та ні, такий

оптимістичний висновок був цілком розбитий наступними її словами:

— Не бійтеся!.. Ми ж граємо в таємницю...

Невже на самому початку розкусила? Яким чином? Де я дав маху? Може, крізь замкову щілину підглянула, як я надівав маску?

Але дівчинка крутила головою і тільки повторювала, що не розуміє, чому я вдаю, ніби не розумію. Невже маска не здатна обдурити навіть очі недорозвинутої дівчинки?.. Е, ні, скоріше тому, що дівчинка розумово відстала, вона змогла побачити мене наскрізь. Так само, як масці не вдається ошукати соба-. ку. Цілісна інтуїція дитини часто виявляється гострішою за аналітичний погляд дорослого. Але ж звідки взялася така вада в маски, яка зуміла затуманити очі навіть тобі, близькій людині?

Е, ні, значення цього досвіду не таке просте, як пошуки алібі. Несподівано я помітив бездонну глибину цієї "цілісної інтуїції" і вже не міг погамувати тремтіння, що поступово наростало. Та ж таки інтуїція підказувала, що весь мій досвід, накопичений за цілий рік, може розсипатися на порох від одного удару... Сама подумай, хіба це не означає, шо дівчинка не опинилася в полоні зовнішнього вигляду, а побачила мою суть? Напевне, вся моя поведінка в очах дівчинки була надзвичайно сміховинною.

Нараз жагучість маски і злість на п'явок здалися мені нестерпно біззмістовними, а трикутник, обертаючись зі скрипом, мов карусель, у якій вимкнули мотора, почав помалу зупинятися...

Залишивши дівчинку перед дверима, я виніс йо-йо. Вона ще раз тихо прошепотіла: "Ми ж граємо в таємницю",— а потім по-дитячому, не в змозі приховати усмішки в кутиках рота, намотала на палець нитку й побігла вниз. Без ніякої причини на моїх очах виступили сльози. Я вмився, витер мазь, потім змастив обличчя клейкою сумішшю і надів маску, але вона чомусь не прилягла щільно до обличчя. Байдуже... Я був сумний, як поверхня тихого озера під захмареним небом, проте з незмінною впевненістю нагадував собі, що треба повірити дитячим очам. Кожен, хто по-справжньому хоче спілкуватися з іншими людьми, має тільки один вихід — спершу повернутися до тієї самої інтуїції.

Того вечора, після другого побачення з тобою, я нарешті вирішив почати ці записки.

В найбільш хвилюючу мить нашої інтимної близькості я мало не зірвав із себе маски. Нестерпно було дивитись, як ти, без ніякого сумніву, піддалася масці, котру розгадала навіть дочка управителя. А крім того, я просто втомився. Маска вже перестала бути засобом, який міг повернути тебе, а перетворювалась у приховану кінокамеру, яка допомагала мені впевнитись у твоїй зраді. Я виготовив маску, щоб відродитись, але вона раз у раз вивалася з моїх рук, то втікаючи від мене, то сердячись, що я стою в неї на дорозі. І лише ти, опинившись між нами, залишилась незачепленою. Що сталося б, якби я нічого не міняв у такому становищі? При будь-якій нагоді "я" намагався б маску вбити, а "маска", залишаючись маскою, всіма засобами стримувала б мене від помсти. Наприклад, відкинула б план твого знищення...

Кінець кінцем, щоб не погіршувати становища, мені нічого не залишалось, як ліквідувати цей трикутник за тристоронньою згодою, з твоєю участю. Ось чому я розпочав писати ці нотатки... Спочатку маска зневажливо поставилась до мого рішення, але не могла нічого вдіяти, і стала мовчки насміхатися з мене. Відтоді минуло місяців зо два. За той час ми зустрічалися з тобою разів із десять, і щоразу мою душу краяла думка про недалеку розлуку. Ні, це не пусті слова, мою душу справді краяла така думка. Я впадав у відчай і якось мало не кинув цих нотаток.

Ждав чуда — такого, як у казці,— що от прокинуся одного ранку і побачу, як маска щільно прилягла до обличчя і стала справжнім обличчям. Я навіть пробував спати в масці. Однак чуда не ставал ос я. Нічого не залишалось, як писати далі.

У ті дні мене найбільше підбадьорювало те, як дівчинка

грається йо-йо під сходами запасного виходу, подалі від людських очей. Ця дівчинка, обтяжена таким великим нещастям, що навіть не може його усвідомити, певне, набагато щасливіша за людей, не обділених долею, які страждають від кожної своєї невдачі. Можливо, це був інстинкт — вона не боялася що-небудь втрачати. І я, подібно до тої дівчинки, хотів би пережити свої втрати.

Зовсім випадково у сьогоднішній газеті я натрапив на фотографію дивовижної маски. Очевидно, маски якогось дикого племені. Сліди на ній, ніби витиснуті мотузкою, утворювали геометричний малюнок, схожий на стоногу ніс, звиваючись посередині обличчя, вискакував аж на лоб, з підборіддя безладно звисали якісь незрозумілі торочки. Друк був невиразний, але я, мов зачарований, не міг відірвати від фотографії погляду. І тоді, накладаючись на фотографію, перед моїм зором виплило татуйоване обличчя дикуна, виплили вкриті чадрою обличчя арабських жінок, а потім я згадав почуту від когось розповідь, начебто жінки з "Повісті про Гендзі" 1 вважали, що відкрити перед незнайомим обличчя — це однаково, що відкрити сором. Те не від когось почув, а саме від тебе. Почула маска під час однієї нашої таємної зустрічі. Власне, навіщо ти заводила таку розмову? Ті жінки нібито були переконані, що чоловікові можна показувати тільки волосся, і навіть перед смертю вони затуляли обличчя рукавом кімоно. Силкуючись розгадати твій задум, я довго міркував про жінок, що ховали своє обличчя, і раптом переді мною, приголомшеним, розгорнулися, немов картина-сувій, часи, коли не існувало облич. Отже, в давнину обличчя не виставляли напоказ, і тільки цивілізація, кинувши на нього яскраве світло, вперше зробила його осердям людини?.. Якщо припустити, що обличчя не було, а його створили, то і я, збираючись виготовити маску, насправді виготовив не

її, а своє справжнє обличчя. А те, що я вважав справжнім обличчям, виявилося маскою... Та зрештою, тепер це вже не має

Славетний класичний японський роман XI століття.

значення... Тим паче, що маска начебто збирається зі мною ладити, тому на цьому, мабуть, треба закінчувати... Лише потім хотілося б почути і твоє зізнання... Не знаю, куди в майбутньому нас усе це заведе, але, гадаю, ми ще маємо про що поговорити.

Учора для нашої останньої зустрічі я передав тобі план, як знайти дорогу до мого сховища. Домовлений час наближається. Чи не пропустив я чогось? Байдуже, все одно ніколи писати. Маска сумувала за тим, що довелось розлучатися з тобою. Той ґудзик належить їй, тож поховаймо їх разом.

Отже, ти вже все прочитала. Я б хотів, щоб ти відчинила шафу — ключ лежить під попільницею в узголів'ї. Прямо перед собою ти побачиш гумові чоботи, ліворуч — труп маски і ґудзик. Роби з ними, що хочеш. До твого приходу я вже буду вдома. Сподіваюсь, що ти повернешся із звичним виразом обличчя, ніби нічого й не сталося...

ЗАПИСКИ ДЛЯ СЕБЕ, ЗРОБЛЕНІ НА ОСТАННІХ СТОРІНКАХ СІРОГО ЗОШИТА

...Я все чекав... Чекав покірно, мов прибитий до землі взимку ячмінний паросток, який прислухається, коли дадуть знак, що можна підняти голову...

Уявляючи собі, як ти читаєш ці зошити в моєму сховищі, що ніби вродилося із старечим обличчям, я перетворився у первісне чудовисько з одним-єдиним нервом і витав у безбарвних пустопорожніх сподіваннях...

Та от дивина — в думці спливала тільки твоя постать, а на слід, який нотатки залишають у твоїй душі, я чомусь не міг натрапити. Більше того, їхній зміст, який я мав би знати напам'ять від слова до слова, бо прочитав не один раз, розпливався, наче краєвид за брудною шибкою,— і я не міг розгледіти навіть нитки, завдяки якій ожили б спогади. Моє серце було холодне й просолене, ніби висушена каракатиця. Може, тому, що я на все махнув рукою — хоч би скільки метушився, а нічого не зміниш. До речі, таке ж душевне спустошення я часто відчував, коли насилу доводив до кінця серію дослідів. І чим важливішим був дослід, тим глибшим було спустошення.

Внаслідок цієї ризикованої гри я опинився в залежному від тебе душевному стані — мовляв, нехай випадає будь-яка кісточка. Звісно, я добре розумів, що розкриття справжньої суті маски боляче тебе вразить і принизить, але ж і ти своєю зрадою завдала мені удару, отже, виходить — ми з тобою поквиталися, нічия. Проте я не дивився на тебе зверхньо і, хоч би яким було твоє ставлення до цих записок, зовсім не збирався дорікати тобі за це. Хоча з появою маски становище погіршилось і наші стосунки ніби вмерзли в кригу, я повністю готовий сприйняти будь-яку твою реакцію на записки,— все-таки буде хоч якесь вирішення.

Ні, назвати це вирішенням не можна, хіба що сяким-таким виходом із скрутного становища. Гірке каяття, досада, відчуття поразки, прокляття, самоприниження... Я згорнув докупи всі погані думки, які охопили мене, і полегшено зітхнув, ніби здійснив велику справу більш-менш добре. Звичайно, я прагнув зробити все якнайкраще, але те, що навіть у ліжку я не зірвав маски, а вдався по допомогу до цих записок, означало: я підняв білий прапор. Хоч би який був наслідок, це все-таки краще, ніж ненормальний любовний трикутник — самоотруєння ревнощами, що розросталися, наче ракові клітини.

Якщо вдуматись, то я зібрав певний урожай. І хоча з першого погляду може здатися, що я марно старався і залишився ні з чим, однаково набутий досвід не зник безслідно. В усякому разі, я

переконався, що справжнє обличчя — це лише недосконала маска. Чим не великий здобуток? Може, в мене забагато оптимізму, але усвідомлення цього перетворилось для мене в могутню силу, і я навіть у вічній кризі знайду життя і вдруге не борсатимусь, як навіжений... Та про це краще подумати пізніше, коли ти повернешся з умовами капітуляції в руках. Так чи інакше, а зараз нічого не залишається, як чекати...

Наче лялька-маріонетка з перерізаними нитками, я безсило звалився на підлогу, і мені хотілося тільки одного — якнайменше опиратися плину часу. Світлий прямокутник неба, вирізаний віконною рамою і краєм даху сусіднього будинку, здавався в'язничною стіною. Я прикипів до нього очима і намагався переконати себе в цьому. До тодішнього мого настрою дуже підходила думка, що не тільки я ув'язнений, а весь світ — величезна в'язниця. Я давав волю уяві і робив висновок, що кожна людина відчайдушно силкується втекти з цього світу. Однак справжнє обличчя, ставши зайвим, як хвіст людині, несподівано обертається кайданами, і нікому не щастить вирватись... Я — інша річ... Тільки мені, хай навіть на коротку мить, вдалося побувати по той бік стіни... І хоча я, не витримавши тамтешньої густої атмосфери, відразу повернувся, все-таки скуштував того життя... Поки існування тієї стіни залишається незаперечним, справжнє обличчя — недосконала копія маски — не вселяє ніякого почуття власної вищості... Думаю, що, вислухавши моє зізнання, ти не зможеш заперечити принаймні проти цього...

Та як тільки бетонна стіна, що затуляла небо, почала бліднути й розчинятись у темряві, мене охопило роздратування — мовляв, чого це я не можу не звертати уваги на те, що час безжально збігає? Цікаво, до якого місця ти прочитала? Неважко вирахувати, якщо знати, скільки в середньому сторінок можна прочитати за годину. Припустімо, за хвилину одну сторінку, отже, шістдесят сторінок... Відтоді минуло чотири години двадцять хвилин, отже, незабаром скінчиш. Та, мабуть, іноді ти на чомусь спотикалась і мимоволі перечитувала деякі місця. Інколи ти мусила себе переборювати, стиснувши зуби, як під час

морської хвороби. Та хоч би скільки разів ти переривала читання, воно забере менше ніж годину... Зненацька я без жодних причин зірвався на ноги і відразу ж подумав, що не було потреби вставати, але знову лягати не хотілося. Увімкнув світло й поставив на плиту чайника.

Повертаючись із кухні, раптом відчув твій запах. Напевне, його поширювала косметика на туалетному столику, що стояв у спальні коло дверей.

Зненацька мене занудило — так буває тоді, коли горло змащують йодом. Мабуть, це реакція п'явок, що вилізли наверх. Та хіба я, що вже одного разу грав головну роль у виставі масок, мав право судити про чужу косметику? Треба бути великодушним. Раз і назавжди мушу позбутися дитячого упередження до косметики та накладних кучериків. І тоді, наслідуючи метод лікування від огиди до гадюк, я вирішив зосередити всю свою увагу на психології косметики... Косметика... Виготовлення обличчя... Усе це, зрозуміло, заперечення справжнього обличчя... Сміливе зусилля, змінивши свій вигляд, хоч на крок наблизитися до іншої людини. А коли косметика приносить очікуваний ефект... Чи можуть жінки не відчувати тоді до неї ревнощів?.. Щось не помітно... І от що дивно. Як розуміти те, що найревнивіша жінка зовсім не реагує на іншу, яка перехопила її обличчя?.. Від убогості уяви чи від бажання самопожертви?.. А може, від надміру егоїзму та уяви, що не дозволяє їй відрізнити себе від іншої жінки?.. Всі ці міркування летіли мимо цілі й не могли вилікувати мене від огиди до косметики. (Тепер, звичайно, я думаю інакше. Тепер я продовжив би так. Жінки не ревнують до своєї косметики, мабуть, тому, що інстинктивно усвідомлюють, як упала вартість справжнього обличчя. Підсвідомо відчувають, що його цінність — пережиток епохи, коли спадкова власність забезпечувала суспільне становище. Чи це не означає, що вони набагато практичніші й розумніші за чоловіків, які з усієї сили чіпляються за авторитет справжнього обличчя? Але ті ж самі жінки накладають заборону на косметику, коли йдеться про дітей. Отже, щось їх непокоїть? Та все одно відповідальність за це, напевно, треба шукати не стільки в невпевненості жінок, як у консерватизмі початкової

шкільної освіти. Якщо з першого класу прищеплювати думку про користь косметики, то, природно, і чоловіки зможуть покірно її прийняти... Та годі про це. Бо хоч би скільки пояснень я наводив, вони все одно здаватимуться бравадою спійманого злочинця. Ясно одне: і маска не може вилікувати мене від підсвідомої огиди до косметики).

Щоб відвернути увагу від цих думок, я ввімкнув телевізора. Як одна біда йде, то за собою другу веде — показували зарубіжну хроніку, повідомляючи про бунт американських негрів. Об'єктив кінокамери зупинився на бідолашному негрові у порваній сорочці, якого тягли білі поліцейські, а диктор діловито сповіщав:

"Расові заворушення в Нью-Йорку, з тривогою очікувані напередодні довгого чорного літа, привели до передбачених компетентними органами наслідків. Вулиці Гарлема заполонило понад п'ятсот поліцейських, негрів і білих. Вжито запобіжних заходів, як після літа 1943 року. В багатьох церквах одночасно із недільною відправою відбуваються мітинги протесту. І поліцейські, і негритянське населення дивляться одні на одних з презирством і недовірою..."

Мене охопило нестерпне відчуття болю й смутку, ніби в зубах застряла гостра риб'яча кістка. Звичайно, я не маю майже нічого спільного з неграми, якщо не рахувати того, що ми — об'єкти дискримінації. У негра є опора — товариші, а я — один як палець. Якщо негритянська проблема може стати серйозною соціальною проблемою, то моя не вийде ні на крок за особисті рамки. Але, спостерігаючи сцени того заворушення, я мимоволі відчув, як мені перехопило дух, бо я уявив себе серед багатьох тисяч таких, як я, чоловіків і жінок, які втратили обличчя. Цікаво, чи станемо й ми проти упередження так само рішуче, як негри? Ні, це неможливо. Скоріше, роздратовані власною потворністю, поб'ємося між собою або, в кращому випадку, порозбігаємось хто куди, щоб не стовбичити один перед одним... І це ще я витерпів би. Але мене, здається, причарували ті заворушення. Без усякої потреби, з найменшого приводу юрби нас, чудовиськ, кинуться в атаку на обличчя звичайних людей. З ненависті? Чи з корисливим

наміром знищити нормальне обличчя й поповнити свої ряди хоча б однією людиною? В обох випадках привід був вагомий, та понад усе я палав бажанням загубитися в бурі заворушення, як простий солдат. Адже саме йому гарантується повна анонімність. І без обличчя він може безперешкодно виконати свій обов'язок, таким чином надавши змісту своєму існуванню. Хоч як це дивно, але саме загін безликих солдатів — ідеальна військова частина. Ідеальна військова частина, яка, не здригнувшись, кинеться руйнувати заради руйнування.

Можливо, у фантазії так воно і сталося б. А от у дійсності я все ж був один-однісінький. Людина, яка не вбила й пташини, хоча в кишені тримала пневматичного пістолета. З огидою вимкнувши телевізора, я оглянувся на годинника — відведена тобі одна година вже минула.

Я почав хвилюватися. Прислухався до кожного звуку, щохвилини позирав на годинника — почувався несЧерпно стривоженим, як під час повені, коли невблаганно прибуває вода... О, йде!.. Та ні, загавкав сусідський пес, напевно, хтось чужий. А зараз?.. Знову не ти... В тебе хода не така важка й лунка. Незабаром під'їхала автомашина, хряснули дверцята, але, на жаль, з провулка за будинком. Я чимраз більше непокоївся. Власне, що сталося? Невже щось несподіване? Може, потрапила в аварію або який-небудь розпусник напав?.. Коли так, то принаймні могла б подзвонити... Навіть ти, така охоча до розпусти... Е, ні, є речі, над якими не можна насміхатись... Той наш досвід укритий такою тонкою, чутливою шкірою, що її не можна торкатися словами...

Якщо вже я так переживаю, то чи не краще піти тобі назустріч? Е, ні, не слід спішити, бо все скінчиться тим, що розминемось. Навіть якщо ти вже прочитала, то, щоб зібратися з думками і приготувати відповідь, витратила багато часу. А крім того, я доручив тобі поховати маску. Зошити залишиш собі як речові докази, а маску і ґудзика, щоб повністю стерти сліди того кошмарного сну, захочеш розірвати, розбити на дрібні шматочки — і це тебе затримає довше, ніж я сподівався. Так чи інакше, що буде далі — питання часу. Не виключено, що ти вже біля будинку.

Через три хвилини піднімешся на ґанок, як звичайно, коротко подзвониш двічі... Ще дві хвилини... ще одна...

Не вгадав. Спробую ще раз від самого початку. Ще п'ять хвилин... Ще чотири... Ще три... Ще дві... Одна... Поки я без упину так повторював, настала дев'ята година, потім десята і нарешті стрілка наблизилася до одинадцятої. Від сильного напруження мої нерви перетворились на стальні трубки, що дзвеніли, резонуючи в лад із далеким величним шумом. Я пошепки запитував себе. Що ж могло статися?.. Куди пішла, як не додому?.. Але відповіді не було. І цілком природно... її не могло бути... Якщо ти правильно зрозуміла мої записки...

Зненацька я почав голосно лаятися. Лаючись, квапливо обмотав обличчя бинтами і, хряснувши дверима, вибіг надвір. Чого я барився? Треба було швидше вирушати! Мабуть, уже пізно! Пізно? Що пізно? Я сам як слід не розумів, навіщо це говорив, але передчуття було похмурим, сповненим гарячою атмосферою нещастя, ніби мене кинули в горло чудовиську.

...І те передчуття справдилося. Було близько дванадцятої години, коли я підійшов до пансіону. Світло в кімнаті не горіло, не було й людської тіні. Люто проклинаючи свою самовпевненість, з якою чекав до такої пізньої години, я піднявся сходами запасного виходу й нетерпляче відчинив двері. Серце голосно калатало, неначе билося об тонкий парафіновий папір. Пересвідчившись, що в кімнаті тихо, я ввімкнув світло. Тебе не було. Твого трупа теж. Кімната нітрохи не змінилася, відколи я вийшов з неї. На столі акуратно лежали три зошити, а зверху на них, притиснута чорнильницею, і записка, в якій я просив, щоб ти починала читати з першої сторінки першого зошита... Може, ти взагалі не була в цій кімнаті?.. Я дедалі менше розумів, що сталося... Хоча мені було б легше, якби ти зникла, не прочитавши записок, ніж навпаки, та факт залишається фактом — нещастя не пройшло мимо. Я зазирнув у шафу. Не було видно ніяких ознак, що ти торкалася маски або ґудзика.

Але стривай... запах... безперечно, твій, змішаний із духом плісняви й пороху. Отже, ти все-таки сюди заходила. Але те, що навіть записка лежить на старому місці, показує: ти знехтувала зошитами... Чого ж тоді ти сюди заходила?

Я ненароком глянув на записку й здригнувся. Папір був той самий, а от почерк — інший. Це був лист мені, написаний на звороті моєї записки. Очевидно, ти втекла, прочитавши зошити. Виходить, сталося найгірше з того, чого я сподівався.

Ні, не треба так легко вживати слово "найгірше". Зміст листа перевищив усі мої припущення, зовсім приголомшив мене. Страх, розгублення, біль, страждання, тривога — все це не витримує ніякого порівняння з тим, що я зазнав. Як у загадковому малюнку, коли один штрих перетворює блоху на слона, всі мої спроби перетворилися на щось зовсім протилежне до задуманого. Рішучість маски... її думки... боротьба зі справжнім обличчям... Усі бажання, яких я мав намір досягти з допомогою цих нотаток, перетворилися на фарс. Який жах! Хто уявив би собі, що можна так самого себе висміяти і виставити на глум?..

ДРУЖИНИН лист

Біля гумових чобіт у шафі лежали останки не маски, а твої. Про твій маскарад знала не тільки дівчинка з йо-йо. І я все розгадала тієї ж хвилини, коли ти гордовито сповістив про збурення магнітного поля. Як я це розгадала — не питай, не ображай мене більше. Звичайно, я зніяковіла, розгубилась, сторопіла. Тільки подумати, така нерішуча людина, як ти, спромоглася на неймовірно відважний вчинок! Зустрівшися з такою самовпевненістю, я подумала: в мене галюцинація. І ти напевне знав, що я тебе розпізнала. Знав, та все одно заохочував, щоб ми не переривали цього спектаклю. Спочатку я боялась, але відразу опанувала себе й подумала, що стараєшся заради мене. І тоді мені почало здаватися, що ти все робиш трохи сором'язливо, делікатно, ніжно, наче запрошуєш до танцю. До того ж коли я побачила, що ти

намагаєшся бути серйозним і вдаєш, ніби тебе ошукали, моє серце сповнилося такою вдячністю, що мені захотілося слухняно йти за тобою.

Але ж ти весь час помилявся. Ти пишеш, що я тебе відштовхнула. Це неправда. Хіба не ти сам себе відштовхнув? Здається, я розумію той душевний стан, коли хочеться себе відштовхнути. Якщо вже з тобою таке сталося, то я майже змирилася з тим, що треба розділити твої муки. Ось чому я зраділа твоїй масці. Я думала: любов — це гра, коли закохані зривають одне з одного маску, а тому для любимої людини слід постаратись і надіти маску. Бо як не буде маски, не буде радості від її зривання. Ти мене розумієш?

Напевне, розумієш. Хіба ти до останньої хвилини не сумнівався, що справжнє обличчя — маска, а маска — справжнє обличчя? Кожен, кого спокушають, піддається спокусі, чудово це усвідомлюючи.

Однак маска вже не повернеться. Спочатку з допомогою маски ти начебто хотів воскресити себе, але якось непомітно почав розглядати її як плащ-невидимку для втечі від себе. Тому вона стала ніби другим твоїм справжнім обличчям. Нарешті ти показав своє справжнє обличчя. Не маску, а себе самого. Лише тоді, коли ти не приховуєш від іншого, що маска це маска, варто її надівати. Скажімо, ненависну тобі косметику ніяка жінка не силкується приховати. Загалом, поганою була не маска, а ти погано знав, як з нею обходитись. Доказ? Хоча ти й надів маску, нічого не зумів зробити — ні доброго, ні поганого. Тільки вештався по місту, а згодом написав зізнання, довжелезне, як гадюка, що схопила себе за хвоста. Хоч би яким було обличчя — опаленим чи ні, прикритим маскою чи ні,— ти залишишся незмінним. Ти не зможеш прикликати маску назад. А коли так, то чи слід мені повертатися?

Які ж страшні твої зізнання. Враження було таке, ніби мене, цілком здорову, силоміць тягнуть на операційний стіл і краять на шматки сотнями хитромудрих скельпелів і ножиць невідомого призначення. Будь ласка, ще раз перечитай свої записки під цим кутом зору і тоді ти напевне почуєш мої зойки. Якби дозволив час, я докладно пояснила б

значення кожного зойку. Та боюся, що загаюсь, і за той час ти прийдеш. Справді боюсь. Бо ти наче слимак. Кажеш, що обличчя — стежинка до людей, а сам, як службовець митниці, тільки про те й думаєш, щоб зачинити двері. Ти, такий благородний, не можеш заспокоїтись і зчиняєш бучу, нібито я, яку силоміць тримали за в'язничною стіною, вибралася звідти і вчинила злочин — викрала твою дружину. А як тільки моє обличчя опинилось у полі зору, ти, ні з ким не порадившись, негайно забив цвяхами двері маски. Справді, як ти кажеш, світ заповнений смертю. Та хіба смерть сіють не такі, як ти, люди, що не хочуть знати нікого, крім себе?

Тобі потрібна не я — тобі потрібне дзеркало. Бо для тебе кожна людина — лише дзеркало з твоїм відображенням. Я не маю наміру повертатися в цю пустелю дзеркал. Моє серце мало не розірвалося від знущань, з якими я не зможу примиритися до кінця свого життя.

(Наступних два з половиною рядка закреслені так густо, що не можна нічого прочитати).

...Який несподіваний удар! Ти розпізнала в моїй масці маску і все одно прикидалася обманутою. Сором, наче зграї сто-ног, поповз по тілу, вибираючи місця, де легше виступають сироти — пахви, спину, боки. Очевидно, нерви, що подразнюються від сорому, лежать під самою поверхнею шкіри. Я вкрився висипкою ганьби і набряк, мов утопленик. О свята простота! Я твердив, що не хочу бути клоуном, який не усвідомлює себе клоуном, та саме ця фраза видавала в мені блазня. Тільки подумати, ти бачила мене наскрізь. Чи не схоже все це на виставу одного актора, який, вважаючи себе невидимим, не підозрює, як стежать за його грою. Сором зорав мою шкіру й між скибами проросли колючки морського їжака. Напевне, скоро й мене зарахують до голкошкірих тварин...

Я стояв похитуючись, ніби очманілий. А коли побачив, що й моя тінь похитується, зрозумів, що це не галюцинація, а правда. Все-таки я припустився жахливої помилки. Десь, видно, сів не в той автобус. А куди

ж маю повернути, щоб пересісти на потрібний? Все ще похитуючись, з допомогою потертої, в плямах карти пробую відновити в пам'яті дорогу.

.Пізня ніч, сповнена ревнощів, коли я вирішив писати ці нотатки... День спокушення, коли вперше звернувся до тебе... Час, коли задумав стати розпусником... Усміхнений ранок, коли нарешті виготовив маску... Похмурий вечір, коли почав робити маску... І довгий період бинтів та п'явок, який привів мене сюди... Ще не досить?.. Якщо і тут, зайшовши так далеко, не вдасться пересісти, то кінцеву зупинку доведеться шукати зовсім в іншому місці. Невже, як ти стверджуєш, від самого початку в мені була гнила вода?

Звісно, це не означає, що я погоджуюся з усіма твоїми звинуваченнями. Насамперед ніяк не можу схвалити твоєї думки, нібито насіння смерті сіє той, хто, подібно до мене, не хоче знати нікого, крім себе. Вираз "не хоче знати нікого, крім себе" досить влучний і цікавий, але вважати його більшим, ніж наслідок, з якого боку не глянь,— перебільшення. "Не хочу знати нікого, крім себе" — завжди наслідок, а не причина. Річ у тім... я про це вже писав у цих нотатках... що сучасному суспільству потрібні абстрактні людські стосунки, от чому навіть люди, які, подібно до мене, втратили обличчя, можуть безперешкодно одержувати заробітну платню. За своєю природою відносини між людьми завжди конкретні. На ближніх щоразу частіше дивляться як на покидьків, і вони сяк-так існують хіба що в книжках або на окремих острівцях, що їх називають сім'єю. Хоч би скільки солодкавих дифірамбів сім'ї співало телебачення у виставах на сімейні теми, людей оцінює, визначає їм заробітну плату і захищає їхні життєві права зовнішній світ, у якому лише вороги й розпусники. Кожного окремо супроводжує запах отрути та смерті, а всі разом люди захворюють алергією одне від одного. Звичайно, самотність страшна, та ще страшніша зрада маски ближнього. Ніхто не хоче грати ролі викинутого із сучасності телепня, який плекає ілюзії щодо ближнього. Безкінечне, монотонне повторення днів насправді є полем битви, перетвореним у повсякденність. Люди віддають усі сили для того, щоб якнайшвидше опустити на обличчя жалюзі, повісити замок і не пустити до себе

чужака. І навіть даремно мріють, щоб, коли пощастить, утекти від свого обличчя й стати невидимим — так само, як пробувала моя маска. Немає людини, яку можна було б упізнати, коли захочеш. У цьому розумінні ти ще більше заразилася неувагою до людей, якщо вважаєш, ніби їх можна вбити словами "не хочу знати нікого, крім себе", згодна?

Та чи варто зараз удаватися в такі дрібниці? Значення мають не міркування або виправдання, а факти. В мене влучили, завдали смертельної рани два твоїх зауваження. Перше — жорстоке визнання, що, відкривши справжню суть маски, ти вдавала, ніби не помітила обману. І друге — нещадне звинувачення в тому, що я безперестанку розводився про алібі, анонімність, мету в чистому вигляді, ламання огорожі навколо забороненої зони й не підтвердив цих слів жодним справжнім вчинком, а лише писав довжелезні, як гадюка, що вхопилася за хвіст, нотатки.

Моя маска, на яку я покладав надії, як на сталевий щит, розпалася на шматки легше, ніж скло,— тут уже нічого не заперечиш. Мені здається, що насправді маска не була маскою, а скоріше чимось близьким до нового обличчя. І якщо я збираюся відстоювати власну теорію, що справжнє обличчя — недосконала копія маски, то виходить, що, витративши стільки зусиль, я створив подобу маски.

Можливо... Раптом я згадав про маску дикунів, яку недавно побачив у газеті. А може, то й була справжня маска? Може, якраз тому вона й має право називатися маскою, що далеко відійшла від справжнього обличчя? Величезні, банькаті очі, здоровенний ікластий рот, ніс, обтиканий скляними кульками, по обидва боки від його основи — вихори завитків по всьому обличчю, а навколо них довге, мов стріли, стримить пташине пір'я. Що довше я до неї приглядався, то все дивовижнішою і нереальнішою вона мені здавалася. Примірюючи в уяві її на себе, я мало-помалу почав проникати в її внутрішню суть. Напевне, вона виражала ревну молитву — прагнення знестися над людьми і з'єднатися з богами. Яка разюча сила уяви! Злита в клубок нездолання воля, здатна протистояти природним заборонам. Якщо вже я збирався робити маску,

то, мабуть, слід було зупинитися на такій. Тоді б у мене не склалося враження, що я криюся від людей...

Яка нісенітниця! Я так заговорююся, що ти можеш глузувати з приводу скальпеля й ножиць хитромудрої форми і невідомого призначення. Якби я був чудовиськом, то обійшовся б і без маски, задовольнився б самими п'явками. Змінились і люди, і боги. Люди почали з епохи зміни обличчя й через епоху, коли обличчя закривали, як арабські жінки або жінки з "Повісті про Гендзі", прийшли до сучасного періоду відкритого обличчя. Однак я не збираюся твердити, що це прогрес. Це можна розглядати як свідчення перемоги людей над богами і водночас покори їм. Тому й невідомо, що буде завтра.

Не виключено, що завтра знову настане епоха відмовлення від справжнього обличчя. Але сьогодні не епоха богів, а людей. І в тому, що моя маска імітувала справжнє обличчя, були свої причини.

Але годі. Досить уже причин. І виправдань можна знайти скільки завгодно. Та хоч би скільки я їх наводив, мені не вдасться спростувати тих двох фактів, які ти відзначила. Навпаки, я щоразу більше підтверджую справедливість другого зауваження про те, що маска нічого не робила, а тільки шукала виправдань. Досить ганьби. Якби я виставив себе посміховиськом, зазнав невдачі — нехай уже так, але ж усі мої спроби зійшли нанівець — ось у чому прикрість, та ще й така, що навіть соромно виправдовуватися. Можна впасти у відчай. Бездоганне алібі, необмежена свобода — і ніякого успіху. Крім того, квапливо написавши цей звіт, я постарався власними руками знищити своє алібі, і тепер уже нічого не вдієш. Чи не схожий я цим на імпотента, який тільки в думках утамовує свою жагу?..

Ага, мабуть, ще треба написати про той фільм. Здається, це було на початку лютого. В записках я його не торкався, але не тому, що він не мав до мене ніякого відношення, а скоріше навпаки — він надто стосувався мене... Оскільки я боявся, що згадка про нього охолодить мій запал під час виготовлення маски, я навмисне нічого не говорив. А от

тепер, коли дійшов до кінця, забобони вже ні до чого. Крім того, певне, тому, що обставини змінились, я сприймаю його по-іншому. Те, що я побачив, не було простою жорстокістю. Той незвичайний фільм не набрав широкого розголосу, але, думаю, ти пригадуєш собі його назву: "Один бік кохання".

На тихому, застиглому тлі йде легко, наче пливе, стрункa дівчина у скромному, але охайному платті, її профіль прозорий, як у феї. Вона йде по екрану справа наліво, а тому видно тільки ліву половину її тіла. На задньому плані — залізобетонна будівля, і дівчина йде, мало не торкаючись її невидимим правим плечем. Щось схоже на сором'язливість у її поставі гармонує із засмученим профілем і ще більше підсилює співчуття до неї.

На тому ж тротуарі, зіпершись на залізне поруччя, стоять троє молодиків з хуліганськими повадками і підстерігають жертву. Один із них, помітивши дівчину, свиснув. Але вона ніяк не реагує — так, ніби позбавлена органа, здатного сприймати зовнішнє подразнення. Інший з компанії, підбурений свистом товариша, наблизився до неї. Звичним рухом хапаючи її ззаду за ліву руку, говорить непристойності. Наче приготувавшись до всього, дівчина зупиняється і поволі обертається до молодика... І лише тепер видно, що її обличчя з правого боку понівечене келоїдними шрамами, нещадно спотворене. (Докладного пояснення не було, але пізніше у фільмі з'являлося слово "Хіросіма", отже, дівчина — жертва атомної бомби). Молодик, проковтнувши язика, завмирає, а дівчина, ніби нічого й не сталося, знову повернула до глядачів свій чарівний профіль, як у феї, іде далі...

Потім вона перетинає кілька вулиць, відчайдушно борючись із собою щоразу, як опиняється на місці, не захищеному нічим з правого боку, або мусить переходити перехрестя (я так хвилювався, що мало не зіскакував з місця), і нарешті підходить до кількох бараків, огороджених колючим дротом.

Ці будівлі теж дивні. Здається, наче ми раптом вернулися на двадцять років назад: у дворі блукають солдати, одягнуті в стару військову форму. Одні з порожнім виразом обличчя, ніби воскресли з могили, віддають накази й самі їх виконують, інші марширують, через кожні три кроки завмирають і схиляються в церемоніальному поклоні. Серед них найбільшу увагу привертав старий солдат, який безперестанку й швидко, наче за ним гналися, бурмотів собі під ніс імператорський рескрипт. Хоча слова стерлись і втратили зміст, зберігся тільки контур і тон.

Це психіатрична лікарня для колишніх військових. Хворі нічого не знають про воєнну поразку й живуть, вірні минулому, залишаючись у часі, що зупинився для них двадцять років тому. Однак дівчина проходить мимо цих похмурих і жорстоких сцен до невпізнання легко і безтурботно. Вона ні з ким не перемовляється, але відчувається, що між нею і хворими існує взаємна приязнь, як між друзями, хоча зараз їм дуже ніколи. Після того в кутку барака дівчина береться прати білизну, а санітар дякує їй за це. Таку безплатну роботу раз на тиждень вона обрала собі добровільно сама. Коли дівчина підводить голову, то в просвіті між будинками бачить, як на залитому сонцем пустирі діти самозабутньо грають у бейсбол.

Згодом сцена міняється — дівчина у себе вдома. її дім — невеличка майстерня в передмісті, де штампують бляшані іграшки,— похмура, прозаїчна будівля, та коли дівчина повертається до глядачів то лівим, то правим боком, в одноманітній обстановці настає своєрідна зміна колориту, і навіть дешевий ручний прес починає жалібно стогнати. Поки екран з дратівливою точністю відтворює подробиці повсякденного життя, стає ясно, що все навколо переповнюється тривогою за майбутнє дівчини, яке ніколи не настане, і до прекрасної половини її обличчя, яку ніхто не оцінить. Глядач розуміє, що, навпаки, таке співчуття дратує дівчину, ставить її в нестерпне становище. А тому ніхто б не здивувався, якби одного дня з відчаю вона облила сірчаною кислотою непо-шкоджену половину обличчя, щоб зробити її такою ж, як спотворена.

Навіть якби вона дійшла до такого, то це її не врятувало б. Та ніхто не має права звинувачувати її в тому, що вона не знайшла іншого виходу.

І ще один день. Раптом дівчина звертається до брата з такими словами:

— Що, війни так і не буде?

Однак у її голосі не вчувається ненависті до інших людей. Дівчина говорить так не тому, що жадає помсти усім, кого не покалічила війна. Просто вона плекає наївну надію на те, що як тільки почнеться війна, буде переоцінка цінностей, люди зацікавляться не обличчям, а шлунком, не зовнішністю, а життям. Брат, мабуть, розуміє, що в неї на думці, і байдуже відповідає:

— Ще ні... Але ж на завтра і погоду не вдається точно передбачити.

— О, якби так просто можна було вгадати, що станеться завтра, то ворожбити залишилися б без роботи.

— Авжеж, от хоч би війна — тільки як почнеться, дізнаються, що почалася.

— Справді. Якби знаття, що поранишся, не поранився б... Уже сам факт, що про війну говорилося байдуже — так,

ніби від когось чекали листа,— створювало нестерпну атмосферу.

Однак на вулиці не видно нічого, що свідчило б про відновлення у правах шлунка й життя. Заради дівчини камера нишпорить по місту, але підмічає тільки сцени надмірного переїдання і безжалісної трати життя. Бездонне море вихлопних газів... Безліч будівельних майданчиків... Димарі печей для спалювання сміття... Шастання пожежних машин... Знавісніла штовханина в місцях розваги і на розпродажах...

Безперервний дзенькіт телефонів у поліцейському відділенні... Нескінченний вереск телевізійної реклами...

Нарешті дівчина зрозуміла, що більше не зможе чекати. Що більше не варто чекати. І от вона, яка ніколи ні про що не просила, вмовляє брата поїхати куди-небудь далеко, хоч раз у житті. Брат відразу помічає, що вона, здається, наголосила на слові "життя", а не на слові "раз", та оскільки не хотів довше прирікати її на самотність і не бачив іншого способу, як би їй допомогти, то кінець кінцем погодився, бо любити — означає розділити горе.

І от через кілька тижнів брат і сестра поїхали на морське узбережжя. Кімната в провінційному готелі з вікном на море, занурена у надвечірні сутінки. Намагаючись сховати спотворену половину обличчя в темряву, а братові показати непо-шкоджену, прекрасну, дівчина зав'язує волосся стрічкою, вона надзвичайно жвава, радісна. Вона каже, що море бездушне, а брат заперечує, що ні, море чудовий оповідач. Тільки в цьому вони розходяться, а в іншому схожі на закоханих, для яких завдяки спорідненості душ кожне слово набирає подвійного змісту. Взявши у брата сигарету, дівчина пробує закурити. Незабаром їхнє збудження переходить у приємну втому, і вони лягають поряд на постелі. Спостерігають, як у вікні, широко відчиненому, щоб можна було бачити місяць, одна за одною падають золоті краплі і стирають межу між небом і морем. Дівчина озивається до брата, але той не відповідає.

Дивлячись, як поволі піднімається місяць, схожий на спину золотого кита, дівчина все ще чогось жде, та, пригадавши, що приїхала до моря, щоб припинити очікування, кладе руку на братове плече, термосить його, щоб розбудити і шепоче:

— Ти мене не поцілуєш?

Брат страшенно розгубився і вже не може і далі вдавати, що спить. Ледь-ледь розплющивши очі й кинувши погляд на прозорий, як

порцеляна, сестрин профіль, він не здатний и сварити, але й не може задовольнити такого прохання. Однак дівчина не відступає.

— Може статися, що завтра вибухне війна...— шепоче вона благально, ніби молитву, важко дихаючи, і наближає свої губи до його.

Так починається відчайдушне руйнування заборони двома молотами — гнівом і пристрастю,— які гупають не в лад. Любов і огида... Ніжність і жадоба вбити... Згода і відмова... Ласка і побої... прискорене падіння, що грається пристрастями й не залишає надії на повернення... Якщо це назвати безсоромністю, то чи хто-небудь із їхнього покоління не був утягнутий у неї?

Коли небокрай почав яснішати, дівчина, прислухаючись до дихання сонного брата, тихенько встала й почала одягатися. В братовому узголів'ї поклала заздалегідь приготовлені два листи і навшпиньках вийшла з кімнати. Як тільки двері за нею зачинилися, брат, який начебто спав, розплющив очі. З його напіврозтулених губ мимоволі зривається стогін, по щоках течуть сльози. Він підповзає до підвіконня і, цокочучи зубами, бачить, як дівчина, немов білий птах, стрімко біжить до чорного розбурханого моря. Хвилі кілька разів відкидають білого птаха, але нарешті він їх перемагає і, то зникаючи, то виринаючи, пливе у відкрите море.

Саме тоді, коли брат відчув, що більше несила стояти навколішках, і його увагу на мить привернув далекий ряд червоних вогників, білий птах, перетворившись у цяточку, безслідно зник і більше не з'являвся.

Усі вважають, що казка про гидке каченя обов'язково закінчується лебединою піснею. Ось тут і виникає опортунізм. Та спробуй сам побути на місці того лебедя. Хоч би яку пісню співали йому інші, його жде смерть, безсумнівна поразка. Таке мені не до душі. Звільніть мене від цього. Якщо я умру, то ніхто не згадає про мене, як про лебедя, отже, я

маю шанси перемогти... Коли я дивився той фільм, відчував роздратування, а от зараз інша річ. Я мимоволі заздрю тій дівчині.

Вона принаймні була здатна діяти. Яку міцну стіну заборони зруйнувала! А якщо вмерла, то з власної волі — все-таки краще зробити щось, аніж нічого. Ось тому ця дівчина навіть у душу зовсім незнайомій людині вселила відчуття гіркого каяття і страху за співучасть у злочині.

Гаразд, і я дам масці ще одну нагоду, на щастя, вона ще жива. Байдуже, який це буде вчинок, аби лиш він змінив моє становище і врятував мої спроби від небуття. Добре, що одяг, яким я користувався, і пневматичний пістолет залишились. , Як тільки я розмотав бинти і надів маску, відразу настали зміни в моєму психологічному спектрі. Наприклад, відчуття справжнього обличчя, що мені вже сорок років, перетворилось у відчуття, що мені ще тільки сорок років. Глянувши у дзеркало, я втішився, наче зустрівся з давнім товаришем. З комашиним дзижчанням маска почала заряджатися властивими їй сп'янінням і самовпевненістю, про які я вже забув. Не треба робити поспішних висновків, нагадав я собі. Маска не мала рації, але й не помилялася. Бо немає правильної відповіді, придатної для будь-якого випадку.

Наче захищений панциром, я сміливо вийшов на нічну вулицю. Звісно, в такий пізній час люди вже зникли, небо розкуйовджене, мов хворий собака, нависло над самими дахами. Вологий вітер, що, здавалось, проникав у саме горло, віщував дощ. У найближчій телефонній будці я взявся перегортати телефонну книгу, сподіваючись натрапити на твій слід. Дім твоїх батьків, дім твоєї шкільної подруги, дім двоюрідної сестри.

Однак усі три спроби закінчилися невдачею. З невиразних відповідей — хочеш вір, хочеш не вір — я не зміг нічого дізнатися. Зрештою, я цього сподівався, а тому не занепав духом. Коли так, то краще відразу податися додому. Якщо не встигну на останню електричку, можна взяти таксі.

Мене поступово охоплювала злість. Розумію і твоє обурення, адже кінець кінцем ішлося про твоє самолюбство і гордість,— мовляв, зв'язалася з клоуном. Я не збираюсь розглядати самолюбство як непотрібний людині хвіст, але мимоволі замислився: а чи варто заради нього вручати ноту про розрив відносин? Я тебе питаю: який бік обличчя сестри поцілував брат у тому фільмі? Навряд чи зможеш відповісти. Бо ти не допомогла мені так, як той брат сестрі. Ти визнавала потребу в масці, але в покірній, приручені, не здатній на порушення ніяких заборон... Ну, а тепер начувайся! Тепер тебе переслідує маска, як дикий звір. Оскільки її суть розгадана, вона перестала бути слабою, засліпленою ревнощами, а стала готовою ламати всі закони. Ти сама викопала собі могилу. Ще ніколи написане мною не давало таких щедрих плодів.

Зненацька я почув стукіт жіночих каблуків. Тільки маска залишається, я зникаю. Не довго думаючи, я миттю сховався за рогом у провулку і, спустивши запобіжник пістолета, затамував дихання. Навіщо я все це роблю? Затіяв цей спектакль, щоб себе перевірити чи, може, справді щось надумав? Я не зможу на це відповісти, аж поки жінка з'явиться на відстані пострілу, до останньої, вирішальної миті.

Та давайте подумаємо. Чи завдяки такому вчинку я зможу стати лебедем? Дати людям відчути і себе співучасником злочину? А чи варто цим перейматися? Ясно одне — я можу стати тільки розпусником, приреченим на самотність. Мій

злочин буде сміховинним, і мене виправдають. Між кінофільмом і дійсністю, напевно, є різниця... І все-таки немає іншого способу, щоб перемогти справжнє обличчя. Звичайно, відповідальність треба шукати не в масці, а скоріше в мені... Та моє нутро не є виключно моїм, воно властиве всім людям... Тому я не повинен тягти лише на собі весь тягар цієї проблеми... Складати всю вину на мене — ні, не дозволю!.. Я ненавиджу людей... І не збираюся виправдовуватись перед будь-ким! Кроки все ближче...

Більше писати не зможу. Мабуть, писати треба лише тоді, коли нічого не відбувається.